

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI EĞİTİMİ VE
TEKFURDAĞI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Elif BAKSI

Danışman

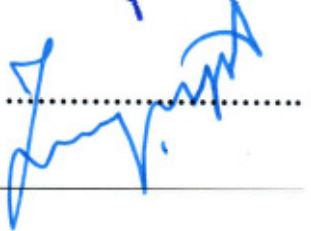
Prof. Dr. Ahmet OCAK

BOLU 2019

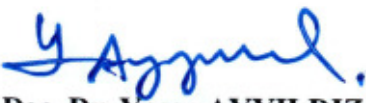
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Elif BAKSI'ya ait "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Eğitimi ve Tekfurdağı Örneği" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Yakınçağ Tarihi** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliğiyle/ ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

19.08.2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Ahmet OCAK	
Üye : Doç. Dr. Mehmet SÜME	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ALTUNTAŞ	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Eğitimi ve Tekfurdağı Örneği**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif BAKSI

19.08.2019

ÖN SÖZ

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Eğitimi ve Tekfurdağı Sancağı (19. yy. – 20. yy. Başı) ” başlıklı bu çalışma, 1824 tarihinde sıbyan mekteplerinin ıslahı konusunda gerçekleştirilen II. Mahmud tarafından yayınlanan “Talim-i Sıbyan” ile başlayıp, Osmanlı Devleti’nin 1918 tarihine dek yenileşme hareketleri çerçevesinde takip etmiş olduğu eğitim politikalarının Tekfurdağı Sancağı’na yansımalarının yaklaşık 95 yıllık bir sürecini kapsamaktadır. Elbette çalışmayı sadece bu iki tarih aralığında sınırlı tutmak konunun tam olarak anlatılması ve anlaşılması için eksik olacaktır. Bu nedenle çalışmada 18. Yüzyıl yenileşme hareketlerinden başlayarak 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Konu başlığı kapsamında “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Eğitimi” çalışmanın birinci kısmını, “Tekfurdağı” ise çalışmanın ikinci kısmını oluşturmaktadır. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı eğitiminin Tekfurdağı Sancağı özelinde ele alınmasının başlıca sebebi ise Tekfurdağı Sancağı hakkında tarihe ışık tutacak pek çok belge ve arşiv malzemesi bulunmasına rağmen bölge ile ilgili bilimsel nitelikteki çalışmaların az olmasıdır. Özellikle Tekfurdağı Sancağı ile ilgili maârif tarihine dair kaynak teşkil edecek detaylı eserlere rastlanmaması çalışmanın bu yönde yoğunlaştırılması açısından etkili olmuştur. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Devleti’nin eğitim sistemi ve bu dönemde Tekfurdağı Sancağı’nda faaliyet gösteren eğitim kurumları, Osmanlı sınırları içerisinde meydana gelen gelişmelere paralel olacak şekilde ele alınmıştır. Yenileşme evresinde Osmanlı eğitim kurumlarının dönüşüm süreci dönemsel olarak değerlendirilmeye, önde gelen eğitimcilerin görüşleri incelenmeye ve bahsi geçen tarihlerde Edirne Vilayeti’ne bağlı Tekfurdağı Sancağı’nın eğitim alanındaki genel durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tekfurdağı Sancağı’nda ele alınan dönemde eğitim ile ilgili yaşanan gelişmeler elbette genelin bir parçası olması nedeniyle Osmanlı Devleti’nin bütün sathına

uygulanan politikaları yansıtmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 18. yüzyıla kadar eğitimi şekillendiren en önemli kurum medreselerdir. Özellikle kuruluş ve yükselme döneminde hızla gelişen medreselerin devletin büyümesi noktasındaki hizmetleri oldukça fazladır. Ancak özellikle 17. yüzyıldan itibaren medreselerin bozulması, Osmanlı eğitim sisteminin bir dönüşüm sürecinin de başlangıcını beraberinde getirmiştir. Osmanlı eğitim yapısındaki köklü değişiklikler, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra artan batılılaşma hareketleriyle hız kazanmıştır. Yeniden yapılanma sürecine giren Osmanlı eğitim sistemini incelemek de bu nedenle oldukça önem arz etmektedir.

“Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Eğitimi ve Tekfurdağı Sancağı (19.Yy. – 20. Yy. Başı) ” başlıklı çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; Osmanlı Devleti'nde yenileşme sürecinin başlamasıyla Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilanından sonra meydana gelen gelişmeleri, I. Meşrutiyet, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde gerçekleşen faaliyetleri ve Maârif-i Umûmiye Nezareti'nin teşkilatlanmasını içeren “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Eğitim Faaliyetleri” ana başlığı altında incelenmiştir. Dönemin maârif nâzırları görev yaptıkları yıllarla beraber tespit edilmiştir. Ayrıca Osmanlı eğitiminin mâli kaynakları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; Ahmed Cevdet Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Selim Sabit Efendi, Ahmed Mithat Efendi, Ahmed Rıza Bey, Emrullah Efendi, Satı Bey, Prens Sabahattin, Mehmed Akif gibi önde gelen eğitimcilerin eğitimle ilgili görüşleri ve eğitim tarihine katkıları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; Edirne tarihi ve Tanzimat sonrasında vilayetin idari ve sosyal yapısı incelenmiştir. Vilayetin eğitimle ilgili durumu ise “Eğitim Öğretim Faaliyetleri” ana başlığı altında bulunan Medreseler, Sıbyan Mektepleri, İbtidâî Mektepler, Rüşdiyeler, İdâdîler, Gayrimüslim Mektepleri ve Özel Mektepler alt başlıklarında verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ana konusunu teşkil eden “Tekfurdağı Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim” dördüncü bölüm başlığıdır. Bu başlık altında “Tekfurdağı Sancağı'nın

Tarihteki Yeri, Eğitim Alanındaki Genel Durumu, Medreseleri, Sıbyan Mektepleri, İbtidâî Mektepleri, Rüşdiyeleri, İdâdîleri, Gayrimüslim Mektepleri” incelenmiştir.

Çalışmamda danışmanlığımı üstlenen yardımlarını benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ahmet OCAK’a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez konumun belirlenmesinde ve kaynaklar konusunda beni yönlendiren ilk danışmanlığımı yapan Prof. Dr. Mustafa GENCER’e teşekkürü borç bilirim. Çalışmam esnasında öneri ve eleştirileriyle bana her daim destek olan kuzenim Gülçin ZÜMBÜL’e, yaşadığım sıkıntılarda hep yanımda olan başta annem babam olmak üzere tüm aileme ve dostlarıma şükranlarımı sunarım.

Kaynaklar, Yöntem ve Teknikler

Çalışmanın oluşması için başvurulmuş kaynaklar ise; Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri, Edirne Vilayet Salnâmeleri, Maârif Salnâmeleri, konuyla ilgili telif ve tetkik eserlerdir. Tekfurdağı Sancağı’na ait medrese ve mekteplerle ilgili bilgilere büyük oranda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin Maârif Nezareti (MF.) Defterleri fonundan ulaşılmıştır.

Arşiv Vesikaları

Arşivler, devletlerin, milletlerin ve fertlerin tarihi miraslarını koruyabilmeleri için büyük öneme sahiptirler. Ülkemiz, Osmanlı Devleti’nden aldığı mirası gelecek nesle devredecek önemli potansiyelde ve zenginlikte arşiv malzemelerine sahiptir. Milletimizin kültürünü ve tarihini içinde barındıran bir hazine olması bakımından arşiv hafızasına “Hazine-i Evrak” denmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-ı Hümâyûn, Bâb-ı Defterî, Bâb-ı Âlî’ye ve bunların daire ve kalemlerine ait defterleri, sicilleri, vesikaları kısacası Osmanlı Devleti’nin en zengin arşiv malzemelerini bünyesinde bulundurması dolayısıyla devletin temel arşivi konumundadır. Arşivdeki Osmanlı dönemi belgeleri Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı, Dâhiliye Nezâreti, Divân-ı Hümâyûn Sicilleri, Emniyet-i Umûmiye, Evkaf Nezâreti, Hâriciye Nezâreti, İradeler, Maârif Nezâreti, Mabeyn Evrakı, Meclis-i Vükela Mazbataları, Sadaret, Şûrâ-yı Devlet, Yıldız Evrakı gibi

fonlarda yer almaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışılan konu açısından öncelikli öneme sahip olduğundan dolayı ilk müracaat edilen yer olmuştur. Burada tasnif edilen belgeler gözden geçirilerek konu ile ilgili olanlar tespit edilmiştir.

Bahsedilen fonlar arasında Tekfurdağı Sancağı'nın eğitim ve öğretim faaliyetlerine ait bilgilerin önemli kısmına Maârif Nezareti fonundan ulaşılmıştır. Maârif Nezareti belgelerinde Maârif Meclisi belgeleri yer almaktadır. Tekfurdağı Sancağı'ndaki eğitime dair yazışmalara nezaretin mektubî kaleminin evrakları içerisinde rastlanmıştır. Bu nedenle daha çok MF. MKT. (Maârif Nezareti Mektubî Kalemi) 'den istifade edilmiştir. Yalnızca MF. MKT. 'ye ait 60 belge incelenmiş ve tezin ilgili kısmında kullanılmıştır.

Maârif Nezareti fonu dışında A.MKT. MHM. (Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı), BEO. (Bâb-ı Âlî Evrak Odası), C. (Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri), DH. (Dâhiliye Nezareti Belgeleri), İ. (İradeler), İE. (İbnülemin), ŞD. (Şûrâ-yı Devlet), TFR. (Rumeli Müfettişliği), Y. (Yıldız) gibi fonlar da kullanılmıştır. Kullanılan bu fonların çalışmadaki dağılımları konunun içeriğine göre yoğunluk göstermektedir. Çalışma, genel itibarı ile eğitim üzerine olduğu için bu konu ile ilgili belgeler yoğun olarak Maârif Nezareti Mektubî Kaleminde bulunmaktadır. Bu kalemde incelenen belgelerde ise, Tekfurdağı Sancağı'nda bulunan mekteplerin inşa ve onarımları ile ilgili yazışmalar, inşaat planları, mekteplerde okutulacak dersler, muallim tayinleri, mekteplerdeki öğrenci sayıları, mekteplerin sancak içerisindeki yerleri, mektepler için mali kaynak talepleri, mekteplere sancak eşrafı tarafından yapılan bağışlar vb. konular ile karşılaşmıştır.

Salnâmeler

Osmanlı Devleti'nde gerek resmi gerekse özel kurumlarca çıkarılan bilgilendirme amaçlı neşredilen yıllıklara “salnâme” denmektedir. Farsça “sâl (yıl)” ve “nâme (yazılı şey)” kelimelerinin birleşmesinden türetilmiş olup tabirin bugünkü karşılığı yıllıktır (Develioğlu 2013: 1072). Salnâmeler ilk olarak 15. Yüzyılın ikinci yarısında Viyana'da, ardından Macaristan'da yayınlanmaya başlasa da devamlı olarak 16. Yüzyılda Almanya'da neşredilmiştir (Pakalın 1993: 105). Zamanla geliştirilerek genişletilen salnâmeler, yazıldıkları dönem içerisinde meydana gelen hadiseler,

müesseselerin durumları, devlet teşkilatlanması, iktisadî ve ictimâî yapılar ve bu gibi pek çok konu ile ilgili detaylı izâhatlar içerdiğinden dolayı oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'ndeki ilk resmi salnâme, Mustafa Reşid Paşa öncülüğünde H. 1263 (1847) senesinde çıkarılmıştır. Sayı ve tür olarak da gittikçe artan salnâmeler, genel anlamda devlet salnâmeleri, vilayet salnâmeleri, nezaret salnâmeleri ve özel salnâmeler olarak tasnif edilmiştir.

- Vilayet Salnâmeleri

Osmanlı Devleti'nde eyaletler vilayet olduktan sonra bazı vilayetlerde her yıl bazı vilayetlerde ara sıra olmak üzere hemen her vilayette resmi salnâmeler yayınlanmaya başlanmıştır (Duman 1982: 19). Bazı vilayetler salnâmelerin neşrinde büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle İstanbul'dan sıkı yönetilen vilayetler kayıtlarını daha detaylı tutmaktaydı. Bu salnamelerdeki kayıtlar eksiksiz ve daha fazla bilgi içerirken daha zayıf yönetilen vilayetlerdeki kayıtlar daha az olmaktadır.

Arşiv kayıtlarına göre vilayetlerce neşredilen ilk salnâme H. 1283 (1866/1867) yılında Bosna Vilayeti Salnâmesi'dir. Bu salnâme diğer vilayetlere de emsal olmuştur. Bosna'dan sonra Halep (H.1284), Konya (H. 1285), Suriye (H. 1285), Tuna (H. 1285), Edirne (H. 1287) gibi vilayetlerde, son olarak da Bolu (H. 1337-1338)'da Osmanlı yıllıkları yayınlanmıştır (Aydın 2009: 53).

Kentlerin idari yapısı, coğrafik özellikleri, ekonomik durumu, nüfusu ve eğitim faaliyetleri gibi kıymetli bilgileri içerisinde barındıran ve Osmanlı tarihi için önemli kaynak niteliği taşıyan vilayet salnâmelerinden Edirne Vilayet Salnâmesi çalışmanın bir diğer kaynağını oluşturmaktadır.

- Edirne Vilayet Salnâmeleri

Edirne Vilayeti'nde ilk salnâme H. 1287 (1870) yılında neşredilmiştir. Bu salnâmede H. 1286 (1869) yılına ait bilgiler yer almaktadır. Ardından H. 1288 (1871), H. 1289 (1872), H. 1290 (1873), H. 1291 (1874), H. 1292 (1875), H. 1293 (1876), H. 1294 (1877)'de her yıl düzenli aralıklarla salnâmeler yayınlanmış 1877-1878 Osmanlı-

Rus savaşı sırasında salnâme neşrine ara verilmiştir. H. 1300 (1883) yılından devam ederek H. 1301 (1884), H. 1302 (1885), H. 1303 (1886), H. 1304 (1887), H. 1305 (1888), H. 1306 (1889), H. 1307 (1890), H. 1308 (1891), H. 1309 (1892), H. 1310 (1893), H. 1310 (1894), H. 1311 (1895), H. 1312 (1896), H. 1313 (1897), H. 1314 (1898), H. 1315 (1899), H. 1316 (1900), H. 1317 (1901) yıllarında, son olarak da H. 1319 (1903)'da Edirne vilayet Salnâmesi yayınlanmıştır. Her geçen yıl daha kapsamlı ve düzenli bir şekilde hazırlanan yıllıklar içerisinde özellikle H. 1309 (1892), H. 1310 (1893), H. 1317 (1901) ve H. 1319 (1903) yıllarına ait olanlar vilayete ilgili daha detaylı bilgiler içermektedir ki bu da şehir tarihinin ortaya çıkmasında ve yazılmasında oldukça önemlidir.

Bu çerçevede ele alınan dönemle ilgili H.1287 (1870) ile H.1319 (1902) yılları arasında yayınlanmış olan 28 salnâme incelenmiştir. Bu dönemde Tekfurdağı Sancağı Edirne Vilayeti'ne bağlı altı sancaktan birisi olduğu için Tekfurdağı ile ilgili bilgiler Edirne Vilayet Salnâmeleri'nde yer almaktadır. Vilayet salnâmeleri, devlet salnâmelerine göre vilayetlerle ilgili daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Edirne Vilayet Salnâmesi içerisinde Tekfurdağı Sancağı'nda bulunan mekteplerin isimleri, türleri, kız ve erkek talebe sayıları ve muallimlerine dair detaylar yer almaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden elde edilen bilgiler vilayet salnâmesindeki verilerle karşılaştırılarak çalışmanın içerisine yerleştirilmiştir.

-Maârif Nezâreti Salnâmesi

Üzerinde durulması gereken bir diğer kaynak da Maârif Nezâreti Salnâmesi'dir. Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin H. 1316-1321 (1898-1903) yıllarında altı kez yayınladığı Maârif Nezâreti Salnâmesi içerik açısından zengindir ve eğitim tarihine ışık tutmaktadır. Nezâretin tarihçesi, maârif nâzırları, memurlar, müslüman ve gayrimüslim okullar, kütüphaneler, öğrenci sayıları, öğrencilerin sorumlu olduğu sınavlar, verilen ödüller gibi konularla ilgili bilgiler vermektedir (Aydın 2009: 53).

Bu türden salnâmeler, bu çalışmanın konusu ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte Tekfurdağı Sancağı'ndaki medreseler, iptidâîler, rüştiyeler ve idâdîler ile ilgili bilgi ve verilere ulaşmak açısından mühim bir konumdadır. Ayrıca bu salnâmeler ele

alınan bölge ile Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde eğitime yönelik gerçekleştirilen uygulamaların kıyaslanması açısından da önem arz etmektedir. Bu salnâmeler içerisinde en dikkat çeken husus müslim ve gayrimüslimlerin açtığı okulların sayısı, isimleri, açılış tarihleri, bu okullarda okutulan dersler ve öğrenci sayıları olmuştur.

Şimdiye kadar aktarılmış olan ve çalışmaya yönelik incelenen ana kaynakların dışında telif ve tetkik eserler de konu ile ilgili yapılan araştırmalara önemli ölçüde rehberlik etmiştir. Osman Nuri ERGİN'in 5 ciltten oluşan "Türkiye Maârif Tarihi" başlıklı eseri çalışmanın bütünü için başvuru kaynağı niteliğinde olmuştur.

Bunun yanı sıra Yahya AKYÜZ'ün "Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2015)" isimli kitabı da diğer bir ana kaynak durumundadır. Literatüre katkısı yadsınamayacak derecede büyük olan bu iki eserin dışında; Bayram KODAMAN'ın "Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi", Mahmud CEVAD'ın "Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi", Hasan Ali KOÇER'in "Eğitim Tarihi", Nafi Atuf KANSU'nun "Türkiye Eğitim Tarihi", Necdet SAKAOĞLU'nun "Osmanlı Eğitim Tarihi", Mustafa ERGÜN'ün "II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)", Mustafa GÜNDÜZ'ün "Osmanlı Eğitim Mirası" ve "Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)", Eğitim Tarihi" vb. eserler de çalışmamızda başvurulan ve konu bütünlüğünü tamamlayan kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Elif BAKSI

19.08.2019

ÖZET

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI EĞİTİMİ VE TEKFURDAĞI ÖRNEĞİ

Elif BAKSI

Yüksek Lisans Tezi

Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

Tarih Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet OCAK

Ağustos 2019, 225+ xviii Sayfa

Bu çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Eğitimi genel hatlarıyla ele alınmış ve ardından Edirne Vilayeti'ne bağlı Tekfurdağı Sancağı'nın eğitim kurumlarının yenileşme dönemindeki yansımaları ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti özellikle 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim alanında gelişme ve yenileşmeye başlamıştır. Ülke genelinde mekteplerde uygulamaya geçirilen düzenlemeler Tekfurdağı Sancağı'na da yansımıştır. Tekfurdağı Sancağı'ndaki ibtidai, sıbyan, rüşdiye, idadi ve gayrimüslim mektepleri isim, sayı, öğretmen, öğrenci, verilen dersler, inşa ve mesarifat gibi konularda ayrıca tespit edilmeye çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı'ndan 20. yüzyıl başına kadar gerçekleştirilen yenilikler ve bunların sancağa yansımaları belgelerden elde edilen bilgiler ışığında sunulmuştur. Çalışmanın Osmanlı eğitim tarihine ve şehir tarihine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahar kelimeler: Osmanlı, Tanzimat, Yenileşme, Eğitim, Tekfurdağı.

ABSTRACT**OTTOMAN EDUCATION FROM TANZIMAT TO REPUBLIC AND
TEKFURDAGI SAMPLE****Elif BAKSI****Master Thesis****Department of History****Thesis Advisor: Prof. Dr. Ahmet OCAK****August 2019, 225+ xviii Pages**

In this study, Ottoman education from Tanzimat to Republic was discussed in general terms. Then the reflections of the educational institutions of Tekfurdağı Sanjal of Edirne Province in modernization period were revealed. The Ottoman Empire started to develop and renew in the field of education especially with the 1869 Maarif-i Umumiye Regulations. The regulations implemented in schools throughout the country were also reflected in the Sanjak of Tekfurdağı. In the Tekfurdağı Sanjak, ibtidai, sıbyan, rüşdiye, idadi and non-Muslim schools were tried to be determined separately on the subjects such as names, numbers, teachers, students, lectures, construction. The innovations from the Tanzimat to the beginning of the 20th century and their reflections on the starboard are presented in the light of the information obtained from the documents. The aim of the study is to contribute to the history of Ottoman education and city history.

Key words: Ottoman, Tanzimat, Modernization, Education, Tekfurdağı.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	xi
ABSTRACT	xii
İÇİNDEKİLER	xiii
TABLolar LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvii

GİRİŞ	1
--------------------	----------

I. BÖLÜM

1. YENİLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİM FAALİYETLERİ	17
1.1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Alanındaki Gelişmeler.....	17
1.1.1. Osmanlı Eğitiminde Yenileşme Sürecinin Başlaması (19. Yy. Başı).....	17
1.1.2. Tanzimat Fermanı ve Modern Eğitim (1839 ve Sonrası)	21
1.1.3. Modern Eğitimin Dönüşümü Islahat Fermanı (1856 ve Sonrası	25
1.1.4. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Önemi.....	28
1.1.5. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Faaliyetleri (1876-1909)	31
1.1.6. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim (1908-1918)	38
1.2. Maârif-i Umûmiye Nezareti ve Dönemin Maârif Nâzırları.....	46
1.3. Osmanlı Eğitiminin Mâli Kaynakları	49

II. BÖLÜM

2. YENİLEŞME SÜRECİNDE ÖNDE GELEN EĞİTİMCİLER VE EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	60
2.1. Ahmed Cevdet	60

2.2. Ziya Paşa.....	64
2.3. Namık Kemal.....	67
2.4. Ali Suavi.....	72
2.5. Selim Sabit Efendi.....	76
2.6. Ahmed Mithat Efendi.....	79
2.7. Ahmed Rıza Bey.....	83
2.8. Emrullah Efendi.....	89
2.9. Satı Bey.....	92
2.10. Prens Sabahattin.....	97
2.11. Mehmed Akif.....	100

III. BÖLÜM

3. TANZİMAT SONRASI TEKFURDAĞI SANCAĞI'NIN BAĞLI OLDUĞU

EDİRNE VİLAYETİ VE VİLAYETTEKİ EĞİTİM KURUMLARI.....107

3.1. Edirne Tarihi ve Vilayetin İdari - Sosyal Yapısı.....	107
3.2. Edirne Vilayetinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri.....	114
3.2.1. Medreseler.....	115
3.2.2. Sıbyan Mektepleri ve İbtidâî Mektepleri.....	118
3.2.3. Rüşdiyeler.....	120
3.2.4. İdâdîler.....	122
3.2.5. Gayrimüslim Mektepleri.....	125
3.2.6. Özel Mektepler.....	127

IV. BÖLÜM

4. TEKFURDAĞI SANCAĞI'NDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....129

4.1. Tekfurdağı Sancağı'nın Tarihteki Yeri.....	129
4.2. Tekfurdağı Sancağı'nın Eğitim Alanındaki Genel Durumu.....	135
4.2.1. Medreseler.....	139
4.2.2. Sıbyan Mektepleri.....	143
4.2.3. İbtidâî Mektepleri.....	145
4.2.4. Rüşdiye Mektepleri.....	153
4.2.5. İdâdî Mektepleri.....	161

4.2.6. Gayrimüslim Mektepleri	168
4.2.6.1. Rum Cemâati Mektepleri	171
4.2.6.2. Ermeni Cemâati Mektepleri	177

V. BÖLÜM

5. SONUÇ	184
-----------------------	------------

KAYNAKLAR	187
------------------------	------------

EKLER

Ek 1: Tekfurdağı Sancağı Haritası (1884-1912)	217
Ek 2: Edirne Vilayeti Haritası (1886)	218
Ek 3: Malkara'da İnşa Edilen Kız Mektebi (1910)	219
Ek 4: Malkara Kazasında Rum Cemaatine Ait Kız ve Erkek Çocuklar İçin İnşa Edilen İbtidai Mektebi'ne Dair Belge	220
Ek 5: Tekfurdağı Papa Zaharya Mahallesinde Eski Balık Pazarı Mevkiinde Rum Cemaatine Bağlı Erkek Çocukları İçin İnşaa Edilen İbtidai Mektebi Planı	221
Ek 6: Malkara'da Rum Kız Çocukları İçin Yapılacak Mektebin Planı	222
Ek 7: Evkaf-I Mazbutadan Tekirdağı'nda Rüstem Paşa Camii Bitişiginde Harap Olan Medresenin Binası Üzerine Mekteb-İ İdadi Açıldığı ve Öğrencilerin Tahsili İçin Mezkur Medresenin Vakfa İadesi'ne Dair Belge	223
Ek 8: Tekfurdağı'nda Papa Nikola Mahallesinde Bir Rum Mektebi İnşasına Dair Belge	224
Ek 9: Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin İlk Sayfası	225

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Kurulduğu Tarihten 1922'ye Kadar Maârif-i Umûmiye Nezareti'nde Görev Yapan Nâzırlar	48
Tablo 3.1: H. 1321 (1903/1904)'de Edirne Vilayeti'ndeki Medreseler.....	117
Tablo 4.1: Malkara Kazası'ndaki Turhan Bey Medresesi'ne Dair Bilgiler.....	140
Tablo 4.2: H. 1305 (1887) ve H. 1315 (1897) Tarihleri Arasında Çorlu ve Malkara'daki İbtidâî Mektepleri, İnşa Tarihleri ve Mesârifat	147
Tablo 4.3: H. 1308 (1890/1891) Yılında Tekfurdağı'ndaki Mekteb-i İbtidâîler ve Muallimleri.....	148
Tablo 4.4: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinden İtibaren Tekfurdağı Köylerinde Açılan İbtidâîler	148
Tablo 4.5: H. 1310 (1892/1893) Salnamesine Göre Tekfurdağı Sancağı'ndaki İbtidâîler	149
Tablo 4.6: 1913-1914 yıllarında Tekfurdağı Sancağı'nda İbtidâî Okullar, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları	151
Tablo 4.7: H. 1290 (1873/1874) Yılında Tekfurdağı Sancağı'ndaki Rüşdiyelerin Öğrenci ve Öğretmen Sayıları	155
Tablo 4.8: H. 1301 (1883/1884) Yılında Tekfurdağı Sancağı'ndaki Rüşdiyelerin Öğrenci Sayıları	156
Tablo 4.9: 1309(1891/1892) Yılında Tekfurdağı'ndaki Rüşdiyeler ve Muallimler	158
Tablo 4.10: H. 1312 (1894/1895) Yılında Tekfurdağı Sancağı'ndaki Rüşdiyeler, Öğrenci, Öğretmen, Memur Sayıları ve Açılış Tarihleri.....	159
Tablo 4.11: H. 1319 (1901/1902) Yılında Tekfurdağı Sancağı'ndaki Rüşdiyeler, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları	159
Tablo 4.12: H. 1319 (1901/1902) - H.1321(1903/1904) Yılında Tekfurdağı Sancağı'ndaki Rüşdiyelerin Eğitim Kadrosu.....	160
Tablo 4.13: H. 1319 (1901/1902) Yılında Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'nin Eğitim Kadrosu ve Okutulan Dersler	165

Tablo 4.14: 1894 Zühdü Paşa'nın Raporuna Göre Edirne Vilayeti'ndeki Gayrimüslim Okulları	170
Tablo 4.15: H. 1310 (1894/1895) Yılında Tekfurdağı'ndaki Gayrimüslim İbtidâîler ve Öğrenci Sayıları	171
Tablo 4.16: H. 1309 (1891/1892) Yılında Tekfurdağı Sancağı Merkez Kazadaki Rum Cemâati Mektebi'nin Eğitim Kadrosu	172
Tablo 4.17: H. 1319 (1901/1902) Yılında Tekfurdağı Sancağı'ndaki Rum Okulları..	174
Tablo 4.18: H. 1319 (1901/1902) Yılında Tekfurdağı Sancağı Merkez Kazadaki Rum Cemâati Mektebi'nin Eğitim Kadrosu	175
Tablo 4.19: H. 1309 (1890/1891) Yılında Tekfurdağı Sancağı Merkez Kazadaki Ermeni Cemâati Mektebi'nin Eğitim Kadrosu	179
Tablo 4.20: H. 1319 (1901/1902) Yılında Tekfurdağı Sancağı'ndaki Ermeni Okulları.....	180
Tablo 4.21: H. 1319 (1901/1902) Yılında Tekfurdağı Sancağı Merkez Kazadaki Ermeni Cemâati Haç Kilisesi Mektebi'nin Eğitim Kadrosu	181
Tablo 4.22: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı Sancağı Merkez Kazadaki Ermeni Surup Takavur Kilisesi Mektebi'nin Eğitim Kadrosu	182

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
A. MKT. MHM.	: Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî
bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DH	: Dâhiliye Nezâreti Belgeleri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H	: Hicri
Haz	: Hazırlayan
İ	: İradeler
İE	: İbnülemin
M.Ö.	: Milattan Önce
M.U.N.	: Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi
MF.	: Maârif
MF. MKT.	: Maârif Nezaretî Mektûbî Kalemî
MS.	: Maârif Salnamesi
s.	: Sayfa
SVE	: Salnâme-i Vilâyet-i Edirne
ŞD	: Şûra-yı Devlet
TFR	: Rumeli Müfettişliği
Y	: Yıldız
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde eğitim denildiğinde öncelikle aklımıza gelen kurum medreselerdir. Osmanlı eğitiminin gelişmesinde ve Türk-İslâm medeniyetinin oluşmasında eğitim ve öğretim müesseselerinin önemi, bilhassa medreselerin büyük rolü olmuştur. Kökeni islâmın ilk zamanlarına kadar giden ve vakıf kültürünün ürünü olan medreseler tam teşekküllü hale gelmeden bazı öncü kurumlar ortaya çıkmıştır. Bunların başında Beytü'l hikmeler, camiler, mektepler, tekkeler, zaviyeler, mescitler, hanlar, kütüphaneler gelmektedir. Kuruluşun ilk dönemlerinde medreseler ve tekkeler arasında ilişkilere örnek olarak İznik'te Sultan Orhan'ın kurduğu ilk Osmanlı Medresesine atanan ilk müderris Dâvûd-ı Kayserî'yi gösterebiliriz. Dâvûd-ı Kayserî (Bayraktar 1994: 32; Ocak 1999: 772) tarikat şeyhi olup tasavvuf üzerinde yazdığı eserlerle tanınmaktadır (Bilge 1984: 67-68).

Osmanlı eğitim tarihinin klasik dönemi, devletin imparatorluk haline gelmesinden, ilk yenileşme hareketlerinin başladığı döneme kadar olan zaman aralığını ifade eder. Klasik dönem, genellikle Osmanlı tarihçince gelişim, ilerleme ve büyüme süreci olarak nitelendirilmiştir. Klasik dönemde Osmanlı'da başlıca eğitim müesseseleri şunlardır: Sıbyan/mahalle mektepleri, medreseler, enderun mektebi, şehzadegan mektebi, acemi oğlanlar mektebi, mehterhâne, cambazhâne, tophâne humbarahane, tekke ve zaviyeler, dârülhadisler, dârüttıplar, dârülmesneviler, dârülkurrâlar, dârülkur'an, Bâb-ı Âlî mektebi, Bâb-ı Defterdari mektebi, hattat mektebi vd. Bunlardan en önemlileri arasında sıbyan mektepleri, medreseler, enderun mektebi ve tekkeleri gösterebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin ilköğretim seviyesindeki okullarına "sıbyan mektebi" veya "mahalle mektebi" denilmiştir. Sıbyan mekteplerine "mekteb/küttab" adı verilmektedir (Ergün 2000: 735). Bu mektepler genellikle Selçuklulardan ve diğer İslâm ülkelerinden

alınmıştır. Bu okullara “dârüttalim/mektephâne/muallimhâne/dârülilm” de deniyordu (Akyüz 2015: 88).

Sıbyan mekteplerinin yeni açıldığı dönemlerde mektep için özyetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, okul olarak kullanılabilecek binalar da yoktu. Mekân eksikliğinden dolayı, bu okullar evlerde, camilerde, mescitlerde veya mahallenin herhangi bir yerinde açılmışlardı. Daha sonraları varlıklı kişiler tarafından binalar yaptırılmıştır ve isteğe bağlı 5-7 yaşından 10, 11, 12 yaşlarına kadar olan kız ve erkeklere başta temel dini bilgiler öğretilmiştir (Ergün 2000: 735).

Bilinen ilk Osmanlı sıbyan mektebi Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleriyle birlikte Fâtih Sultan Mehmet zamanında yaptırılmıştır. Ardından padişahlar, hanedana mensup kişiler, valide sultanlar, yüksek rütbeliler veya hayırseverler sıbyan mektebi inşa ettirmişlerdir. Bu okullar büyük ölçüde sivil karakterlidir ve çoğunlukla da külliyelerin bir parçası olarak yapılmışlardır. Sıbyan mekteplerinin mimarisi insanların gündelik oturduğu eve çok benzemektedir. Çocukların ilk eğitim mekânında yabancılaşma çekmemesi için özellikle tasarlanan bu yapılar çocuk psikolojisi ve pedagojisi açısından hayli önemlidir (Gündüz 2011: 114). Sıbyan mektepleri çoğunlukla caminin de içinde yer aldığı vakfın bir parçasıydı. Dolayısıyla ulemânın elinde özerk statüdeydi (Hızlı 1999: 27).

Fâtih, kurduğu sıbyan mektebine başta yetim çocukların alınmasına dikkat etmiştir. Yetim bulunmazsa da fakirlerin çocuklarının alınmasını istemiş ve şart koşmuştur. II. Bayezid, kendi adını taşıyan caminin yanına yaptırdığı mektebin vakfiyesinde “*mektephanede muallim ve halife olanlar talim-i kelim-i kadim ve Kur’an-ı azim ederler*” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadeye göre mekteplerin amacının Kur’an okutmak olduğunun anlaşılmaktadır (Günyol 1972: 656).

Sıbyan mektebinde görev yapacak olan hocaların yetişmesi için Fâtih Sultan Mehmet zamanında bir düzenlemenin gerçekleştiği ve onlara özgü bir programın yapıldığını Muallim Cevdet haber vermektedir. Fâtih, sıbyan mekteplerinde öğretim yöntemlerinden olan “âdab-ı muhasebe ve usûl-ı tedris” derslerinin okutulmasını

istemmiştir (Muallim Cevdet 1334: 181). Bu düzenleme sıbyan mektebine verilen önemi ve ayrıcalığı göstermesi ve bireysel başarıları merkeze alan bir uygulama olması bakımından hayli önemlidir.

Mektebe kaydolmak ve burada eğitim almak çocukların hayatında oldukça önemliydi. “*Bed’-i besmele cemiyeti*” veya “*âmin alayı*” adı verilen Kandil, Pazartesi veya Perşembe günleri olan merasimler düzenlenmekteydi. Yoksul aileler çocuklarını genellikle *eti senin, kemiği benim* denilerek teslim edilirdi. Durumu iyi olan aileler de mektebe maddi yardımda bulunurlardı. Zengin aileler ise düğün havasındaki törenlerle çocuklarını mektebe gönderirlerdi. Çocuklar giydirilerek at veya arabaya bindirilip, *ilahici ve âmincilerle* birlikte Eyüb Sultan’a gidilirdi. Yol boyunca ilahiler ve dualarla uğurlanır, çocuklar âmin diye bağırlardı. Alay döndükten sonra, çocuk hocanın karşısına geçer ve bir iki harf tekrarlatılarak sembolik bir ilk ders yapılırdı. (Ergin 1977: 83; Günyol 1972: 658; Kara ve Birinci 2005: 17). Bu nedenle mektebe başlama merasimi o yaştaki çocukların hafızasında yer etmiş önemli bir hadisedir.

Sıbyan mektebinden başarıyla mezun olup hocasının onayından geçen çocuklar medreselere devam ederlerdi. Taşradaki hâriç medreselerinde ve İstanbul’daki dâhil medreselerinde¹ okuyup buradan mezun olanlar kadı, müderris, müftü olabilirlerdi. (Baltacı 1976: 4). Böylelikle medrese eğitiminin temelinde sıbyan mekteplerinin yeri oldukça önemlidir.

Sıbyan mektepleri belli bir plan, program ve düzenden mahrum olduğu için Tanzimat Dönemi’ne gelindiğinde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde devletin politikası, sadece isteyen kişilerin çocuğunu okula göndermesi değil, herkesin gerekirse zorla çocuğunu okula göndermesi gerektiği yolunda gelişmiştir. Dolayısıyla da mahalle mektepleri bu politikaya ayak uyduramamıştır. Osmanlı devlet idarecileri 1860’lardan sonra devlet kontrolünde, planlı ve programlı, ilköğretim düzeyinde “ibtidâî mektep” adında yeni okullar açmaya başladı (Gündüz 2011: 115). Devlet bu okulları sürekli

¹ Osmanlı Devleti’nde medreseler, okutulan dersler, kuruluş zamanları, müderrislerin maaşları gibi hususlar dikkate alınarak derecelendirilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed döneminde sınıflandırılan medreselerden Hâriç ve Dâhil medreseleri müderrislerine 50 akçe yevmiye verilen medreseler olarak nitelendirilmektedir (İpşirli 2003: 329).

destekleyerek çoğalmasını sağlamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde geleneksel mahalle/sıbyan mektepleri azalmış ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında bu okullara son verilmiştir.

İslâm dünyasının temel eğitim kurumu medreselerdir. Medreseler, Türk-İslâm kültürünün çevresinde ortaya çıkmasına karşın zaman içinde gelişim gösterip yayılmış ve ilköğretim üstündeki eğitim kademelerini oluşturmuştur.

İlk olarak Nişabur civarında kurulan eğitim müesseselerine de medrese adı verilmiştir (Baltacı 1976: 25). Medrese kelimesi Arapça bir kelime olup içinde talebenin ilim öğrendiği yer anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde sıbyan mektebinin üstünde, orta ve yüksek eğitim veren kurumlara denilmiştir.

Bilinen ilk Osmanlı medresesi Orhan Gazi döneminde kurulan İznik Orhaniye Medresesi'dir. (Uzunçarşılı 2014: 1). İznik'te kurulan ilk medreseden sonra Osmanlı medreselerinde farklılıklar yaşanmış, kademeleşmelere gidilmiştir. Bursa'da Çelebi Mehmed tarafından kurulan Sultânîye Medresesi böyle yeni bir kademe oluşturuyordu. Yıldırım Bayezid'in Bursa'da kurduğu Dârüşşifâ Osmanlıların tıp medresesi ve ilk hastanesi olmuştur. Yeni bir kademe olarak II. Murad Edirne'de Saatli Medrese ve Dârülhadis yaptırılmıştır. Her kademe medrese müderrisinin yevmiyesi ile ifadelendirmektedir. İznik Medresesi müderrisinin günlüğü 50 akçe iken Sultânîye Medresesi'nde 50 akçe, Üç Şerefeli Medrese'de 100 akçeydi (Akyüz 2015: 62).

Medreseler kurulduktan belli bir zaman sonra sistemli hale getirilmiştir. Medreselerin sistemli hale getirilmesi Fâtih Sultan Mehmed döneminde olmuştur. Fatih Sultan Mehmed bilime ayrı bir önem vermiştir. Bu nedenle medreselerde akli bilimlerin gelişmesini istemiştir. İstanbul'u dönemin tanınmış bilim adamlarının toplandığı bir merkez yapmak istiyordu. Fâtih, akli bilimlere önem verdiği için Semerkant'ta Uluğ Bey zamanında yetişmiş Bursalı Kadızade'nin öğrencisi Ali Kuşçu'yu İstanbul 'a getirtmiş ve ona günlük 200 akçe ödemiştir (Tekeli ve İlkin 1999: 15). Fâtih Sultan Mehmed o zaman kadar kimseye ödemediği 200 akçeyi Ali Kuşçu'ya günlük ödeyerek eğitime verdiği önemi göstermiştir.

Fâtih, İstanbul'un fethinin hemen ardından İstanbul'daki kiliseyi medreseye çevirmiştir. 1460- 1470'de bir cami ve caminin iki yanında medreseler (Sahn-ı Seman ve Tetimme) ile bir muallimhâne denen ilkokul, aşevi, kütüphane, imâret, iki hamam, dârüşşifâ, misafirhaneler vs. yapılmıştır. Böylelikle Fâtih külliyesi ortaya çıkmıştır (Akyüz 2015: 6; Unan 2003: 50; Uzunçarşılı 2014: 9). Caminin doğu ve batı taraflarına yaptırılan sekiz medreseye medâris-i semaniyye ve daha sonra mâruf tabiriyle sahn medreseleri denilmiştir.²

Sahn medreselerine danişmend (medrese talebesi) yetiştirmek için Tetimme³ veya Musıla-i Sahn⁴ isimlerinde Sahn medreselerinden daha küçük olan sekiz medrese inşa edilmişti. Bu medreseler orta dereceli tahsil medreseleri idi (Akyüz 2015: 65; Uzunçarşılı 2014: 12). Sınıflandırmasına bakacak olursak; bazı kaynaklar bu tasnifi 5 bazılarını 6 bazılarını ise 7 olarak yapmışlardır.⁵ Uzunçarşılı'nın eserinde beş sınıfa ayrılan medreseler yukarıdan aşağıya doğru şöyledir: Hâşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı Seman.

Kânûnî Sultan Süleyman döneminde eğitimde gelişmeler meydana gelmiş, medreselere bazı bölümler eklenmiştir. Osmanlı medreselerinin en üst düzeyini teşkil eden ilk ihtisas medreseleri kurulmuştur. Bunlar Dârüşşifâ, Dârültıp, Dârülhadis medreseleridir.. Süleymaniye Külliyesi denen binalar topluluğu inşa edilmiştir (Akyüz 2015: 67; Baltacı 1976: 50). Medrese talebelerine bağlı oldukları vakıflar tarafından bir burs niteliğinde maaş verilmekteydi. Bütün talebeler vakfın imârethanesinden yemek yiyebilmekteydi. Temel ihtiyaçları vakıf tarafından karşılanmaktaydı. Müderrise yardımcı olan öğretim elemanına dânişmend denmekteydi. Talebe icazetname aldıktan sonra devlet kurumlarına atanabilir, kadı, müderris olabilir veya herhangi bir

²Sahn kelimesi Arapça olup bir evin tam ortasını teşkil eden mahal demektir. Seman ise Arapça'da sekiz anlamına gelmektedir (Uzunçarşılı 2014: 10-11).

³ Tetimme, bir esere, üzerinden geçen zaman dolayısıyla meydana gelen eksiklerini tamamlamak için katılan bölüm demektir (Develioğlu, 2013: 1276).

⁴ Musıla, müderrislikte ikinci yüksek derecedir. Musıla-i Sahn ise sahna götüren yani Sahn-ı Seman medreselerine götüren medrese demektir (Develioğlu, 2013: 802).

⁵ Uzunçarşılı'ya göre medreseler aşağıdan yukarıya göre şöyledir: Haşiye-i tecrid, Miftah, Kırklı Hâriç, Dâhil, Sahn-ı Seman. Ona göre medreseler 5 sınıfa ayrılmaktadır (Uzunçarşılı 2014: 17). Akyüz, Haşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı ve Hâriç Elli, Dâhil Elli, Altmışlı, Sahn isimleriyle 6 gruba ayırır (Akyüz 2015: 69). Gündüz ise Haşiye-i Tecrid (Yirmili), Miftah (otuzlu), Telvih (kırklı), Haric, Dahil, Altmışlı ve Altmış Üstü Medreseler olmak üzere 7 gruba ayırır (Gündüz: 2011: 118-119).

memuriyette görev alabilirlerdi. Mezun talebeler daha fazla para kazanabildikleri için kadılığı daha çok isterlerdi. Bu makamda yerine göre 50 akçeden 500 akçeye kadar kazanılabildi. Belli bir seviye geliştikten sonra hem dini hem de hukuki konularda en üst noktalara gelen kişilere genellikle molla denirdi. Bu aşamadan sonra isterlerse İstanbul kadısı, isterlerse defterdar, kazasker veya ulemânın en üst rütbesi Şeyhulislâm olunabilirdi (Akyüz 2015: 67-68).

Üst düzeydeki medreseler genellikle büyük şehirlerdedir. İstanbul, Edirne, Konya, Bursa, Amasya, Manisa bu şehirlere örnektir. Bu medreseler daha çok hanedan üyeleri, büyük paşalar, hanım sultanlar ve âlimler tarafından yaptırılmıştır. 1529'da Edirne'de 14 medrese vardı. 17. yüzyılda ise yalnızca İstanbul'da 95 medrese eğitim veriyordu. 19. yüzyıla gelindiğinde bunların sayısı 170'i geçmişti (Gündüz 2011: 119).

Klasik Osmanlı düzeyinin ikinci yüksek öğretim kurumu Enderun Mektebidir. Enderun Mektebi Osmanlı saray okulu olarak bilinmektedir. Hıristiyan tebaadan yetenekli çocuklar asker ve devlet adamı olması amacıyla yetiştirilmek üzere bu mekteplere alınmaktaydı. Bu mekteplerin düzenleme ve geliştirilmesi Fâtih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. 15. yüzyıldan 20. Yüzyıl başına kadar Enderun Mektebi Türk eğitim tarihinde çok önemli bir yer tutmuştur (İpşirli 1995: 185-186).

Enderun mektebinin amacı tüm hıristiyanları müslümanlaştırmak değildir. Devlete bağlı, iyi yetişmiş ve kabiliyetli bazı hıristiyan gençlerin yönetime katılmasıdır. (Akyüz 2015: 95). Osmanlılar özellikle yükselme döneminde, ırk ve dini ne olursa olsun, yetenekli kişilere değer verip onların gelişmesine olanak sağlamışlardır.

Üst düzey devlet adamı yetiştirmek için kurulmuş bu mektep, devşirme sistemi ile ayakta durmaktadır. Devşirme, sıkı kayıtlarla ve gönüllüce yapılan ve ailelerce imtiyaz olarak algılanan bir sistemdir. Yaşları 8-20 yaş arası değişen fiziksel, sosyal, kültürel özelliklerine bilhassa dikkat edilerek yapılan devşirme sonrasında İstanbul'a getirilenler 3-5 sene Müslüman bir aile yanında kaldıktan sonra sınav sonrasında Enderun'a alınır ve burada sıkı bir eğitimden geçirilir. Burada başarı sağlayanlar Saray-ı Hümâyûn'a alınırlar, diğerleri saraylarında eğitimlerini tamamlarlar. Aldıkları eğitim

sonrası derecelerine göre Yeniçeri Ocağı veya Sipahi Ocağı gibi görevlere gönderilirdi. (İlgürel 1988: 324; Özcan 1992: 302).

Enderun Mektebi'ne alınan gençlere "iç oğlanlar" denilirdi. Bunlar, saray hizmetlerini yapmaktadırlar. İç oğlanlar, İslâmi ve müspet bilimlerde öğrenim görerek, beden ve sanat alanlarında yeteneğine göre eğitim alarak yetiştirilmekteydi (Akyüz 2015: 97-98). Mektepte disiplin çok önemliydi. Hazırlık ve Enderun eğitimini alan gençlerin hal ve tavırlarına oldukça dikkat edilmekteydi. Bu gençlerin her hareketinde ölçü olmalıydı. Özellikle *akağalar* kurallara uyma konusunda son derece sertti. Kurallara uygun olmayan davranışlar cezalara sebep olmaktaydı. Öğrencilerin yatakhaneleri koğuş şeklindeydi. Akağalar sekiz ve on öğrenci arasında dolaşarak onları kontrol etmekteydi. Buradaki gençlerin fazla yemelerine veya az yemek yemelerine engel olmaktaydılar (İpşirli 1995: 186-187).

Enderun'da hat sanatında ilerlemek isteyenler ders almaktaydı. Yine, burada müzik eğitimi çok önem verilen derslerden biriydi (Gündüz 2011: 120). Enderun'daki eğitim sayesinde farklı enstrümanlar çalan müzisyenler yetişmiştir.

17. yüzyıl sonuna doğru devletin diğer birçok kurumunda olduğu gibi devşirme ve Enderun sisteminde de bozulmalar ve kötü uygulamalar çoğalmaya başlamıştır. Enderuna hak etmeyen kişiler alınmaya başlanmıştır. Ayrıca eğitim sistemi de bozulmaya başlamıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde Enderun Mektebi kalitesini oldukça düşürmüş ve niteliksiz memurlar yetişir olmuştur. Bu nedenle devlet yeniliklere uygun şekilde okullar açmak zorunda kalmıştır. Enderun, II. Meşrutiyet Dönemi'nde kapatılmak zorunda kalmıştır (Akkutay 1984: 19).

Tüm bu eğitim kurumlarının dışında Osmanlı topraklarında azınlık ve yabancıların birçok okul açtığını görmekteyiz. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra Rumlara ve Latinlere inanış ve ibadetlerini sürdürme serbestiyeti vermiştir. Daha sonraları Ermeniler ve Yahudiler de aynı haklardan yararlanmışlardır. O dönemde eğitim ile ilgili girişimler de dinsel faaliyetlerden ayrı düşünülmendiğinden

azınlıklar bu serbestiyetle birlikte eğitimlerini de sürdürüp geliştirme imkânı bulmuşlardır.

Osmanlı toplumunu oluşturan gayrimüslim cemâatler kendi kültür, gelenek ve inançlarını yaymak amacıyla, farklı seviyelerde okullar açmıştır. Osmanlı tebaasında yaşayan çeşitli cemâatlerin açtıkları mekteplere “azınlık okulları” denmektedir. Azınlık okulları, hem dini hem de siyasi niteliği olan okullardır.⁶ Burada gayrimüslim cemâatin dili, dini ve gelenekleri öğretilmekteydi. Böylece azınlıklar inanç ve kültürlerini canlı tutup yeni nesillerine aktarabilmişlerdir. Osmanlı Devletinin azınlıklara sağladığı serbestlik ve hoşgörü, zaman zaman devlet için zararlı faaliyetlerin baş göstermesine sebep olmuştur. Özellikle büyük oranda 18. yüzyıldan sonra başlayan ayrılıkçı, milliyetçilik, bağımsızlık hareketlerinde bu okulların etkisi fazladır.

Rum Ortodoks kilisesi, Fâtih’in kendisine tanıdığı hak ve imtiyazlardan, Rumların benliklerini korumalarını, Osmanlılarla hiçbir şekilde kaynaşmamalarını, bağımsızlıklarını geri almalarını sağlamak için yararlanmış ve bu yoldaki çabalarını gizli ve açık sürdürmüştür. Ermeni Sırp ve öteki Hıristiyan azınlık kiliseleri de kendi toplumlarının çıkarları için aynı şekilde çalışmışlardır (Güler 2007: 10-11). Nitekim Kânûnî ve Sokullu’nun 1557’de kurduğu Sırp Patrikhanesi, 1683’de 2. Viyana kuşatmasından sonra Türklere karşı Papa’nın Avrupalı devletlerden oluşturduğu ‘Kutsal Birlik ‘ denen ortak cepheye etkin bir biçimde katılmış, kendisini kuran ve yaşatan Osmanlı Devleti’ni yıkmak için büyük çaba harcamıştır. 1762’de Sırp Patrikliği kaldırılıp, ona tabi olan Hıristiyanlar İstanbul Rum Patrikliği’ne bağlanmış, bu kez bu sonuncunun etki alanı son derece genişletilmiştir (Ahmet Cevdet 1885: 116).

Osmanlı klasik ve modern dönem eğitiminin baş gösteren sorunlarından biri de yabancı okullardır. Yabancı okulları, Osmanlı Devleti içinde yabancı devletlerin farklı

⁶ İstanbul’un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed’in Latin ve Rumlara fermanlarla verdiği imtiyazlar sonucunda Osmanlı Devleti’ndeki azınlıklar eğitim ve dini faaliyetlerini rahatlıkla yürütebilmişlerdir. Kânûnî Sultan Süleyman’ın Fransa ile imzaladığı anlaşma sonucu önce Fransa’ya daha sonra pek çok ülkeye de verilen kapitülasyonlar azınlıkların okullarını açmalarını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti’nde kapitülasyonlarla yabancılara tanınan haklar Osmanlı azınlığına da tanınmıştır. Anlaşıldığı üzere açılan okullar yalnızca dini amaçlı değil, aynı zamanda Osmanlıca bilen bir kadro oluşturarak, Osmanlı’daki Hıristiyanları kendi din ve mezheplerinin mensubu yapmak için açılmışlardır (Bozkurt 1993: 54; Kılıç 2005).

amaçlarla açmış oldukları okullardır. Kânûnî Sultan Süleyman döneminde başta Fransa'ya daha sonra da diğer Avrupa devletlerine birtakım ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu ayrıcalıklar her ne kadar ticari ve hukuki bir içeriğe sahipse ve içerisinde eğitimle ilgili bir madde yoksa da yabancı devletlerin açtığı okullar bu ayrıcalıklarla temellendirilerek ortaya çıkmıştır.

Sözü edilen ayrıcalıklarda yani kapitülasyonlarda eğitime ilişkin bir hüküm yoktur ancak Hıristiyanları korumak bahanesi ile batılı devletler girişimlerini gerçekleştirmiş, yabancıların Osmanlı'da okul açması kapitülasyonlar gölgesinde olmuştur (Akyüz 1992: 99). Bundan yola çıkarak 1535 tarihli ilk kapitülasyonlarla beraber Fransa Osmanlı ülkesinde hak iddia etmeye başlamış, Fransa elçisinin araya girmesiyle 1540'da Galata'daki Saint- Benoit adlı kilisenin camiye çevrilmesi söz konusu olmuştur. Padişah'tan talep edilen istek doğrultusunda padişah binayı krala bağışlamıştır. Yine sayıları çok azalmış olan Galata Latinleri'nin Papa'dan ricası ve Fransa elçisinin aracılığı ile 1538'de 5 Cizvit rahip İstanbul'a gelmiştir. Bunlar Galata'da Saint- Benoit Kilisesi'ne yerleşmişler ve hemen bir okul açmışlardır. Osmanlılarda açılan ilk yabancı okul budur (Polvan 1952: 98-99,145-148,150). 1824'te Beyrut'ta ilk Protestan Amerikan misyoner okulu açılmıştır. Ardından bu okulların sayıları hızla artmıştır (Kocabaşoğlu 1989: 35).

Osmanlı Devleti, ihtiyaçları gereğince oluşturduğu eğitim sistemi sayesinde başlarda yüzyıllar boyunca ilmi ve idari sahada ciddi problemler yaşamamıştır. Ancak sistemde bozulmalar ve aksaklıklar meydana gelmeye başlayınca doğal olarak etkilenmiş ve sorunlar baş göstermiştir. Klasik dönemdeki eğitim kurumlarını yenileme ve değiştirme durumunda kalan devlet, artık modernleşme kavramı ile yüz yüze gelecektir.

Osmanlı modernleşmesine bakacak olursak bunun üç temel etken etrafında geliştiğini söyleyebiliriz. Birincisi merkezileşme güdüsüdür. Bu durum devletin mevcut politik yapısını yeniden şekillendirmiş ve siyasi güçler ile toplumsal gruplar arasındaki yaşanan ikilem daha da derinleştirmiştir. İkinci faktör Avrupalı güçlerin artan devlet üzerindeki politik etkileridir. Bu, hükümeti Osmanlı kültüründen ve geleneksel toplum

yapısından uzak kurumlar açmaya ve içselleştirilmemiş uygun olmayan uygulamalar başlatmaya mecbur etmiştir. Üçüncü faktör ilk ikisinden etkilenmiştir ve modernleş ve yenileşmenin düşünsel ve ideolojik boyutunu oluşturur (Karpaz 2008: 78). Gelişen bu faktörler çerçevesinde yenileşme amacıyla yenilik ve uygulamalar oluşturulmuş, pek çok kurum vücuda gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme sürecinin 18. yy. da başladığını söyleyebiliriz. Buradan yola çıkarak Türk yenileşmesinin izlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bulmamız mümkündür.

1733'te Humbaracı Ahmed Paşa'nın kurduğu, fakat çok da uzun soluklu olmayan Hendesehane'den sonra 1776'da Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn kurulmuştur. Programı, günümüzdeki ilk ve kısmen orta öğretim düzeyinde olan bu okulda önce okuma yazma, Matematik, Denizcilik, dil olarak da Arapça, Farsça, Fransızca, eğitimi verilmiştir (Akyüz 2015: 144). Kurumsal olarak daha sonraki süreçte de devamlılık arzeden Osmanlı'nın ilk modern seviyedeki yüksek okulu Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn açılmıştır (Hayta ve Ünal 2003: 50). Bunu 1795'te Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn takip etmiştir. Burada Nizâm-ı Cedid birlikleri için nitelikli ve teknik bilgilere sahip olabilecek subaylar yetiştiriliyordu. Bu okullara dönemin önemli matematik alimleri ve diğer teknik dersler için ehliyet sahibi yabancı uzmanlar öğretmen olarak görevlendirilmiştir; kara ve deniz kuvvetleri için topçu, istihkâm, harita, güverte ve inşaiye mühendis ve subaylar yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakat okullara öğrenci bulmakta güçlük çekildiği için 13 ile 16 yaş arasındaki çocuklar alınarak ilk iki senede okuma yazma, genel kültür ve Fransızca dersleri gösterilmiş, dört senelik okul devresinde de matematik, kozmoğrafya ve diğer meslekî teknik bilgiler öğretilmişti (Karamuk 1973: 11).

Bu dönemdeki askeri okullarda öğretilen derslerin niteliğinin daha sonraki süreçte modern eğitime geçilmesini kolaylaştırmış olması gözden kaçmamaktadır. Başlangıçta yavaş yavaş ilerleyen yenileşme hareketleri, 1807'deki isyan hareketi dolayısıyla Nizam-ı Cedid'in lağvına ve III. Selim'in katline sebep olmasına rağmen devam etmiştir (Adıvar 1982: 214).

Yenilik hareketlerine karşıt girişimlere rağmen II. Mahmut bu süreci devam ettirmiştir. Osmanlı yenileşme tarihi bakımından II. Mahmud Dönemi (1808-1839), kendisinden öncekilere göre farklı bir dönemin başlangıcını teşkil etmektedir. Onun başlattığı yenilikler o zamana kadar yapılmaya çalışılanların en köklüleri arasındadır. Bu dönemde meydana gelen gelişmelerin sonraki dönemlere etki etmesi ile toplum hayatında pek çok değişim meydana gelmiştir.

II. Mahmud döneminde devletin hemen her alanında kayda değer değişiklikler yaşanmıştır. Yeniçeri ocağı kaldırılmış, merkezi idarenin güçlendirilmesi ve en önemlisi devlet ve toplum hayatı ile ilgili büyük reform hareketleri gerçekleştirilmiştir. III. Selim döneminde kurulan merkezi otorite, II. Mahmud döneminde kalıcı hale getirilmiştir. II. Mahmud'un otoriteyi güçlendirmek adına eksikliğini en çok hissettiği ve hızla gidermeye çalıştığı konulardan biri yetişmiş eleman ihtiyacıdır (Beydilli 2003: 355). Çünkü gerçekleştirilmesi planlanan bu yeniliklerin hayata geçirilebilmesi için onları anlayabilecek yeterlilikteki kişiler gereklidir.

II. Mahmud döneminde Tıphâne-i Amire (1827), Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye (1834) ve Muzıka-ı Hümâyûn (1834) gibi teknik nitelikli yüksek okullar kurulmuştur (Sakaoğlu 1989: 26). Açılan okullardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı modernleşmesinin bu dönemde askeri nitelik gösterdiği açıktır.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının sonra yeni kurulan ordunun bütün sınıflarında yetişmiş subay ihtiyacı gündeme gelmişti. Sultan, gerek bu ihtiyacı gerekse sivil hayatta gereken memur personel ihtiyacını gidermek için eğitime gittikçe artan bir önem vermeye başlamıştır. Osmanlı padişahları arasında özel bir yeri olan, izlediği siyasetin ve öncülük ettiği yeniliklerin etkileri günümüze kadar gelen II. Mahmud'un giriştiği reform hareketlerinde dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın⁷ büyük tesiri olmuştur. Paris ve Londra elçiliklerinde bulunan ve buralarda inceleme yapma fırsatı bulan Mustafa Reşid Paşa, batının ilerlemiş tekniğini almak için eğitim ve öğretim kurumlarının modernleştirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. (Çağatay 1994: 56). Altı

⁷ Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Fermanı ile ilgili detaylı bilgi için Reşat Kaynar'ın *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* eserinden faydalanılabilir.

kez sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa, göreve atanmasından itibaren eğitimin yaygınlaştırılması yönünde büyük çaba harcamıştır.

II. Mahmud eğitime çok önem vermiş, 1824 yılındaki fermanında eğitim ile ilgili şu görüşleri ifade etmektedir:

“Herkes bilmelidir ki Müslümanım diyen herkes evvelâ İslâmın şartlarını ve akidelerini öğrenip bilmesi lazımdır. Bundan sonra para kazanmak ve geçinmek için hangi mesleğe girecek ise ona göre hareket etmelidir. Şu hale göre her şeyden evvel Müslüman olan kimse evvelâ dinî meseleleri öğrenmeli, dinî vecibeleri yerine getirmeli, ondan sonra dünya işlerini öğrenmeğe kalkmalıdır. Dünya bilgileri, dinî bilgiler yanında ikinci derecede gelecektir. Böylelikle bir zamandan beri çoğu kimseler anne ve babalarının kabahati olarak kendileri cahil kaldıkları gibi çocuklarının da böyle olmamasını düşünerek ve herkesin rızkını veren Tanrı'nın büyüklüğünü göz önüne almayarak, tevekkül etmeyerek, hemen para kazanmak ve çocuklarını da bu kazanca iştirak ettirmek istiyorlar. Bu suretle çocukları 5-6 yaşına bastığı vakit onları mektepten alıp sanat öğrenmeğe veriyorlar. Bu gibi çocuklar küçük yaştan itibaren cehalet içinde büyüyor, okuyup yazmağa hiç heves etmiyorlar. Bunların günahları anne ve babalarının üzerine yazılacak ve kıyamet gününde cezaya çarptıkları zaman elbette ki nedamet getireceklerdir. İş bununla kalmayarak ortalığı bu suretle cehalet kaplayacak halkın çoğu dinî bilgiden habersiz olacaktır” (Koçer 1992: 35-37; Mahmud Cevad 2001: 3-5).

Bir bölümüne yer verdiğimiz bu fermanında görüldüğü gibi; İslâmi kaideler ön planda tutulmuş ve İslâmi eğitimin önemi şiddetle vurgulanmıştır. Aileler çocuklarını 5-6 yaşlarında mektep yerine para kazanmak amacıyla usta yanına verdikleri, buradaki çocukların bu yüzden eğitimsiz ve bilgisiz yetiştiği, çocuklara, okuma yazmanın haricinde, İslâmın şartları ve dinî bilgilerin öğretilmesi gerektiği ifade edilmekte; aksi takdirde cehaletin artacağı ve pişmanlığın da bir faydasının olmayacağı uyarısı yapılmaktadır. Fermanında, bundan sonra işyerlerine gerekli tahsil görmemiş çocukların alınmayacağı ve mevcutta çırak olup mektebe gitmeyenlerin de çalıştıkları yerlerden alınarak okullara gitmelerinin sağlanacağı ifade edilmektedir ki, bu da ilköğretimin kısmen de olsa mecburî olmasının amaçlandığını göstermektedir. Ayrıca bu fermanı ilköğretim için atılmış önemli bir adım olarak görmek gerekir.

Okuma-yazma ve eğitimin öneminin bir padişah tarafından dile getirilmesi açısından ferman ayrı bir önem taşımaktadır (Sakaoğlu 1991: 62). Fermanla belirtilen ilköğretim mecburiyetinin yalnız İstanbul için geçerli olduğu ve bunu İstanbul'da gerçekleştirmek için dahi gereken şartların henüz oluşmadığı görüşünün (Karal 2011: 159) yanı sıra fermandaki fikirlerin bir yenilik getirmediği, sadece ulemânın isteklerinin ferman şeklinde halka duyurulduğu; dolayısıyla fermanın ulemâyı hoşnut etmekten öteye gitmeyen, yalnızca kâğıt üzerinde kalan bir emir olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır (Kodaman 1999: 3).

Kendine özgü nitelikleri ve bu niteliklerin daha sonraki dönemlere yansımaları ile Osmanlı-Türk yenileşme tarihi içinde dönüm noktası da diyebileceğimiz farklı bir yere sahip Tanzimat⁸ dönemi, Batı'ya gerek ekonomik gerekse siyasal bağımlılığın sorumlusu olarak eleştirildiği gibi, tam tersi olarak yenileşmemiz için çok önemli bir yeri olduğuna dair olumlu tutumları da beraberinde getirmiştir (Güngör 2005: 17).

Batılılaşma adına askeri teknik bakımının siyasi ve hukuki şekillenme olarak görülen Tanzimat, Abdülmecid zamanında Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilmiştir (Ülken 1966: 32). İlk olarak, Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuksal düzenlemeler söz konusu olmuştur. Bütün vatandaşların istinasız kimlik, kişilik, mal ve mülk emniyetini, tebaanın kânûn önünde tamamen eşitliğini güvence altına alan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile yazılı olarak hukuk kuralları oluşturulmuştur. 1846'da Umumi Maârif Vekâleti'nin kurulması, Harbiye Mektebi'nin açılması, 1847'de devlet tarafından kurulan ilkokulların açılması, 1859'da Mülkiye Mektebi'nin açılması, Rüşdiye mekteplerinin açılması da fermanın sistemsel dönüşümünün önemli bir göstergesi olmuştur (Doğan 1999: 114).

Ayrıca, fermanın getirdiği bir diğer önemli kavram eşitliktir. "Osmanlıcılık"⁹ kavramı üzerine vurgu yapılmıştır. II. Mahmut döneminde özellikle Osmanlıcılık

⁸ Tanzim kelimesi, "düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek" anlamına gelir. Bu kelimenin çoğulu tanzimattır. Tanzimat kelimesi ise literatürde "mülkî idareyi ıslah ve yeniden organize etme" anlamında kullanılır. Tarih terminolojisinde de, bu düzenlemelerin yapıldığı dönemi ifade eder (Akyıldız 2011: 1; Develioğlu 2013: 1204).

⁹ Osmanlıcılık, farklı unsurları Osmanlı kimliğinde birleştirmeyi ve eşitliği amaçlayan siyasi bir düşüncedir (Özcan 2007: 485).

kavramına dair düzenlemeler, ilk defa tüm tebaa için bir çeşit güvence getiren Tanzimat Fermanı ile daha da güçlendirilmiştir. Burada hedef bir grup kimliğinden öte bütün vatandaşların bu kavramı özümsemesi ve içselleştirmesini sağlamaktır. Bu bağlam çerçevesinde, gâvura gâvur demek yasaklanmış, vilayetlerdeki idare meclislerinde Gayrimüslimlerinde meclise katılımı sağlanmış ve eğitim alanında Osmanlı bürokrasini oluşturan kozmopolit nitelikte mektepler artırılmış ve daha sonrasında Islahat Fermanı ile bu girişimler daha da desteklenmiştir (Erdoğan 2008: 29-30). 19. yüzyılda Osmanlı'nın bir uyruk, bir kimlik haline dönüşmesi modern anlamda uluslaşmanın göstergelerindedir.

Osmanlılık fikri özellikle eğitim yoluyla kuvvetlendirilmek istenmiştir. Osmanlılık anlayışının tezahür etmesi ve hayata geçirilebilmesi için, Müslüman ile Gayrimüslimlerin birlikte eğitim gördükleri karma okullar kurulmuştur. 1868 yılında kurulan Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) bu okullardan biridir. Avrup müfredatında eğitim veren ve karma bir mektep olan Galatasaray Lisesi'ne 341 öğrenci kaydolmuştur.¹⁰ 1869 yılında ise Osmanlılık temasını daha da güçlendirecek olan kapsamlı bir Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi çıkarılmıştır.¹¹ Bu nizamnâme, Müslümanlarla gayrimüslimlerin devam edecekleri öğretim kurumlarındaki öğretmen ihtiyacının yine devletin bizzat resmi okullar tarafından karşılanacağını vurgulayarak yine bu düşünce kuvvetlendirilmiştir.

Tanzimat dönemindeki ortaya konulan idari ve hukuki alandaki değişim ve Osmanlı'nın Batı ile ilişkisinin seyri, 1876'da Padişahın sahip olduğu hakları resmiletiren, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası olarak da bilinen Kânun-i Esasi'nin ilanı sonucu Meşrutiyeti döneme geçişe olanak sağlamıştır. Oluşturulan bu düzen ile padişahın yanında seçilmişlerden oluşan bir meclisinde var olması ve Osmanlı toplumsal düzenine intikal etmesi yeni bir siyasi ortamın göstergesidir (Yayla 1985: 948).

¹⁰ Mekteb-i Sultânî ile ilgili Vahdettin Engin'in *Mekteb-i Sultânî* eserinden faydalanabilir. Bu öğrencilerin 147'si Müslüman, 48'i Gregoryen Ermeni, 36'sı Rum Ortodoks, 34'ü Bulgar, 34'ü Musevi, 23'ü Katolik, 19'u ise Katolik Ermeni'dir.

¹¹ 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C.2.

Osmanlı Devleti yenileşme döneminde Tercüme Odası kurduğunu, batı müfredatı takip etmiştir. Yeni Osmanlı eğitim sisteminin uygulamaya geçirilmesi ve yurtdışına öğrenci gönderilmesi Osmanlı'nın Batıya karşı olarak fakat Batı'dan da yararlanarak giriştiği hareketlerin örneğidir.¹² Özellikle, 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında Jön Türkler adı altında bir grup artık vücut kazanacak ve var olduğu toplumu etkileyecektir.

Tanzimat dönemi aydınları eğitim ve bilim üzerine eğilmişlerdir. Eğitim ve bilimdeki eksiklikten ötürü batıyla tanışan Osmanlılar Batı'nın ilerleyişini ve üstünlük nedenini ise "ulûm ve fûnûn"¹³la ifade etmiş ve ilke olarak ise "terakki"yi¹⁴ benimsemiştir. Söz konusu sistem aydınlar tarafından oluşturulmuş ve korunmaya çalışılmıştır. (Şentürk 2008: 38). Genç Osmanlıların oluşturduğu hareket bir anlamda Osmanlı tarihindeki özgürlük hareketlerinin batı merceğinde başlangıcını oluşturur. (Demirtaş 2007: 392).

Genç Osmanlılar, çözümü Avrupa modeline dayandırarak anayasanın kabul edilmesinde bulmuşlar bunu da kısmen İslâm'daki meşveret usulüne uyarlamışlardır (Okyar 1997: 65). Batılılaşmanın bu aşaması iktidar talebindeki kişilerin düşünce ve hareketlerinin gelişmesine sebebiyet vermiştir. (Tekeli 2002: 25). Aslında bu evre, genel bir zihniyet değişikliği ile gerçek dışı bir sistemi düşleyen seçkinler grubunun ortaya çıkması olarak da açıklanabilir (Hanioglu 1984: 183). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşması bu siyasal ve toplumsal gelişmeler doğrultusunda, Batılı öğelerin topluma intikal etmesinin bir sonucu olarak görülebilir.

Jön Türkler, II. Abdülhamid'in idaresine karşı çıkararak meşruti bir yönetimin devamı adına mücadele içine girmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısında örgütlenmişlerdir. Jön Türkler, çoğu alt-orta sınıf ailelerden gelen, az da olsa toprak

¹² Jön Türkler, II. Abdülhamid dönemindeki siyasi muhalefet hareketleri ve bu hareketlere katılan kişi ve gruplar için kullanılan bir tabirdir. "Genç Türkler" kavramı ilk defa 1828 yılında Genç Osmanlı nesline atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Hanioglu 2001: 584).

¹³ Ulûm u fûnûn, ilimler ve fenler, teorik ve pratik bilgiler anlamına gelir (Develioğlu 2013: 1304).

¹⁴ "Terakki" kelime olarak, yukarı kalkma, ilerleme, yükselme, artma, çoğalma anlamına gelir (Develioğlu 2013: 1261).

sahibi, esnaf ve köylü çocukları olan, geneli yeni okullarda okumuş olan memur çocuklarıdır.¹⁵

Avrupa'daki düşünce akımlarından etkilenmiş olan kuşak bilim vurgusunu öne çıkarmış kişilerden oluşmuştur (Mardin 2008: 96). Fakat daha sonra muhalif çalışmalarına başlamışlardır. Kendi aralarında da düşünce farkları olmasına rağmen ortak hedefleri, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve anayasanın tekrar yürürlüğe girmesidir. 1908 yılında ordudaki ihtilalci subayların faaliyetleri sonucu II. Abdülhamid anayasal yönetimi tekrar ilan etmiştir (Zürcher 2010: 137). Bu yeni dönem II. Meşrutiyet olarak adlandırılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, adliye ve eğitim sistemlerini laikleştirecek reformlara devam etmiştir. Kurulan Meşihat Dairesi, İslâm'ı çağın gereklerine uyumlu olacak şekilde yorumlayacaktı. 1916'dan sonra Şeyhülislâm kabineden çıkarılırken, mahkemeler Adalet Vekâlet'ine bağlanmış, dini kurumlar malî yönden Evkâf Vekâlet'ine, idari yönden Maârif Vekâlet'ine bağlanmıştır (Berkes 2014: 457-458).

¹⁵ İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1908 İhtilali'ni düzenleyen ve bu tarihten itibaren 1918'e kadar devletin yönetiminde birinci derecede rol oynayan siyasi bir cemiyettir. Cemiyetin temelleri 2 Haziran 1889 tarihinde dört Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencisi tarafından atılmıştır (Özcan 2001: 476).

I. BÖLÜM

1. YENİLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİM FAALİYETLERİ

1.1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Alanındaki Gelişmeler

1.1.1. Osmanlı Eğitiminde Yenileşme Sürecinin Başlaması (19. Yy. Başı)

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarında eğitim alanında yenileşme hareketlerine başlamışlardır. 1727'de matbaanın açılması¹⁶ ile değişimin ilk adımı atılmıştır. Batıya karşı koymanın tek yolu batının yöntem ve tekniklerini almak olduğu düşüncesi, Osmanlı yöneticilerini askeri alanda, orduda reform yapmaya itmiştir. Bu düşünceden ötürü ilk önce askeri amaçlı yeni okulların açılmıştır.

İlk askeri eğitim talimli asker yetiştirmekle başlamıştır. 1734'de Fransız asıllı Kont de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) bir Humbarahane¹⁷ tesis etmiş ve bu alanda teknik bilgiler verilmesi amacıyla da bir Hendesehane adında okul açmıştır. Aslında okuldan ziyade kurs niteliğinde olan hendesehane, zamanla dersler noktasında içerik değiştirerek geniş bir programa kavuşmuştur. Talimli askerin matematik, topçuluk ve denizcilik gibi alanlarda uzmanlaşması amacıyla III. Mustafa zamanında Koca Ragıp Paşa Fransa'dan Baron de Tott'u getirtmiştir (Doğan 1997: 426). I. Abdülhamid zamanında Mekteb-i Bahriye (Deniz Harp Okulu) inşa olunarak,

¹⁶İlk Türk matbaası kurucusu İbrahim Müteferrika'dır. Basmacılığın ve kitap çoğaltmanın yaraları ve gereklilikleri üzerine "Vesilet – üt-Tıbbâ" adında bir eser ortaya koymuştur. Bu eserin raporunu padişaha sunarak matbaanın kurulması için izin istemiştir (Altuntek 1993: 193-195).

¹⁷ Humbara, Farsça "hum-i paradan"(içine para konan küp) bozma olan, demirden yapılmış, içine patlayıcı made doldurulan yuvarlak bir çeşit mermidir. Bu mermiyi havan topu ile kullanan topçuya *humbaracı*, bu işlemin yapıldığı yere *humbarahane*, bağlı buldukları ocağa da *Humbaracı Ocağı* denir (Hallaçoğlu 1998: 349-350).

öğretmenliğine ünlü matematikçi Gelenbevi İsmail Efendi getirilmiştir (Koçer 1992: 23).

18. yüzyıl başlarında savaşlardan yenilgiye uğrayan Osmanlı ordusu nitelikli askeri kurumlara ihtiyaç duymaya başlamıştır. Ciddi teşebbüslerin, deniz ve kara mühendis mekteplerinin açılmasıyla başladığını ifade etmek yerinde olacaktır (Beydilli 2006: 516). Çeşme’de Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakılmasından sonra yeni donanma kurulması gündeme gelmiştir. Kalyonları yönetecek coğrafya ve hendese bilir subayların yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla 1773'te Haliç Tersanesi'nde Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn açılmıştır (Berkes 2014: 66; Ergin 1977: 315-324). Okulun sorumlusu Baron de Tott, ilk hocası da Cezayirli Seyyid Hasan’dır. Bu mektepte matematik ve daha çok tahkimat dersine önem veriliyordu. Gelenbevi İsmail Efendi mektebin hocalarındandı, ayrıca mektebe Fransız Hocalar ve yabancı uzmanlar getirildi. Jean de Laffite Clave de Fransız hocalardandır (Sakaoğlu 1991: 61). Ardından Fransa'ya hocalar gönderilmesi söz konusu olmuştur ve 30 öğrencinin gönderilmesi üzerine anlaşma yapılmıştır. 1795'te Hasköy'de kurulan Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn (Kara Askeri Teknik Okulu) ise kara ordusuna elemanlar yetiştirmek üzere açılmıştı. Sonradan Topçu Harbiye Mektebi adını alacaktır. Burada deniz mühendishanesi ile aynı ders programı uygulanmıştır. Bu programdan farklı olarak da topçuluk, lağımcılık gibi teknik uzmanlık konuları veriliyordu. Kara Mühendishanesi'nin en önemli hocası İshak Efendi'dir. Okul, 1847'de Topçu ve Mimar (İstihkâm) Mektebi adını almıştır (Sakaoğlu 1991: 62). III. Selim'e ve yeniliklerine karşı gerçekleştirilen Kabakçı Ayaklanması (1807) sonrasında bu okullar bir takım sıkıntılar içerisinde kalmışlardır.

III. Selim yayınladığı fermanla yeni açılması istenen mekteplere değinmiştir. Bunun üzerine 1806'da bir Tıbhâne inşa edilmiştir (Adıvar 1977: 302). Kuruçeşme’de açılan Özel Rum Tıp Mektebi'nde sadece donanma için değil, bütün memleket için hekim yetiştirilmekteydi ve bu padişah fermanıydı. Tıp alanında II. Mahmud devrinde önemli adımlar atılmıştır. 1827'de Tıphane, Tıphâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mure açılmıştır (Kansu 2014: 30). Buraya bir hoca ile iki muallim atanmıştır. 1831'de üç koğuş Cerrahhâne-i Mamure adıyla bir tedavi merkezi yapılmıştır. 1838 yılında Bernard

isminde Viyana'dan getirtilen hekim kurumda yenilikler yapmıştır (Sakaoğlu 1991: 62). Bu mektepte ordunun ihtiyacını karşılayacak hekimler yetişmekteydi. Bahsettiğimiz kurumlar, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun, Mekteb-i tıbbiye, askeri ve mesleki teknik eğitim kurumları arasındadır.

Çağdaş eğitim kurumlarından Muzika-i Hümâyun ve Mekteb-i Harbiye askeri amaçla açılan diğer iki öğretim kurumudur (Berkes 2014: 193; Kansu 2014: 42). Saray ve ordunun bandosuna musiki konusunda bilgili ve nitelikli eleman yetiştirmek için 1831'de Müzik-i Hümâyun kurulmuştur. 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından hem yeni ordu teşkilatı yapılmış hem de eğitim sahasında da bazı kurumlar tesis edilmiştir. Ordudaki askerlerin ve subayların eğitimi olması oldukça önemlidir. En azından askerlerin okuma yazma bilmesi istenmiş bu nedenle askere mektep hizmeti verecek Talimhane 1831'de açılmıştır. Yukarıda zikredilen askeri mekteplerden başka II. Mahmud zamanında mülki alanda 1838 yılında Mekteb-i Maârif-i Adliyye tesis edilmiştir (Kansu 2014: 38; Mahmud Cevad 2001: 37).

Osmanlı Devleti'nde yönetim alanında hukuksal düzenlemeler de batıya göre yapılmaya başlanmıştır. II. Mahmud, 1834'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye (Akyıldız 1993: 189-197) 'yi ve Bâb-ı Âli'de Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli 'yi tesis etmiştir (Akyıldız 1993: 218-222). 1826'da sıbyan mekteplerini teşkilatlandırmak üzere Evkaf-ı Hümâyun Nezareti (Akyıldız 1993: 146-166; Öztürk 1995: 521), 1838'de ise memleketteki zirai ve sanayi kurumları düşünecek olan Meclis-i Umûr-ı Nâfia kurulmuştur (Kodaman 1999: 3).

Eğitim alanında gerçekleştirilen yenileşme hareketleri sisteme değişiklik getirmesinin yanında aslında ihtiyaca karşılık verecek nitelikte değildi. Bundan dolayı oluşturulan sisteme yeni eklentiler yapılması planlanmıştır. Esasen iki önemli ihtiyaç söz konusuydu. Kalemîyyenin geliştirilmesi ve savaşlardan alınan mağlubiyetlerle ordunun yeni araç- gereç ve mühimmatla donatılmasıdır. Bunun devamının sağlanması da ancak bilgili subayların yetişeceği mekteplerle mümkündür. Aslında bir yandan din eğitimi- öğretiminin bütünlüğünün olduğu kurumlar, diğer yandan ise medresenin terk edildiği ve fen ve alki bilimlere ağırlık veren öğretim kurumları vardır (Doğan 1997:

429). Bu iki oluşum aynı anda varlığını sürdürse de yine de geleneksel eğitim kendi haline bırakılmamıştır. Buralarda da düzenleme ve ıslahatlar yapılmıştır.

Bu dönemde sıbyan mekteplerinde köklü bir gelişme yaşanmamıştır. Dönemin en önemli gelişmelerden birisi Arapça ve Farsça'nın mektep programına konulmasıdır. I. Abdülhamid, 1781'de yaptırdığı mektebe o devirde hissedilen bir ihtiyacın neticesi olarak Arapça ve Farsça derslerini ekletmiştir (Ergin 1997: 86).

II. Mahmud 1824 yılında bir ferman yayınlamıştır ki bu ferman sıbyan mektepleri açısından önem arz etmektedir (Mahmud Cevad 2001: 3-5). Eğitimde ilk kademe olan ilköğretimin mecburleştirilmesi gündeme gelmiştir. Ancak etraflıca düşünüldüğünde bu ferman eğitim-öğretimin tüm yönleri düşünülerek hazırlanmış değildir. Mali, idari ve daha pek çok noktalarda eksik bırakılmış ve iyi düşünülerek hazırlanmamıştır (Koçer 1992: 37; Kodaman 1999: 58-59). Siyasi otorite devlet yapılanmasında en etkin faktör olsa dahi sıbyan mekteplerinin geliştirilmesi yönünde etkili ve başarılı olduğu söylenemez.

1824 fermanından sonra Rüşdiye Mekteplerinin kurulması kararı ile neticelenen Meclis-i Umur-ı Nâfia lâyihasında maârif işlerinin yeni kurulan “Meclis-i Umûr-ı Nâfia” adlı planlama kuruluna verilmesinden bahsedilmektedir (Mahmud Cevad 2001: 5). Her ne kadar bu meclisin görevi hariciye, dâhiliye ve maliye nâzırlıkları dışındaki imar ve kalkınmasıyla ilgili olsa da eğitim öğretim sisteminin planlanmasında ulemadan çok Meclis-i Umur-u Nafia etkin olmuştur. Böylece eğitim medresenin tekelden kurtarılarak devletin denetimi altına alınmasına çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern eğitim alanında teşkilatlanması “Meclis-i Umûr-ı Nâfia” ile olmuştur diyebiliriz. Bu durum medrese dışında maârif işleriyle uğraşan bir kurumun ortaya çıkma hazırlıklarını ortaya çıkarmıştır. (Erdoğan 1996: 190).

1838'de “Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti” kurulmuştur. Bu nezaret dönüşüm noktalarından biri olmuştur. Çünkü geleneksel eğitim öğretim sisteminde çatlama beraberinde getirmiştir. Bu çatlama zamanla büyüyerek Osmanlı eğitiminde dünya görüşleriyle; eğitim anlayış ve metotlarıyla birbirine zıt olan iki kutbun doğmasına yol

açacaktır (Kodaman 1999: 6-7). Sonuç olarak her alanda olduğu gibi Maârif alanında da iki ayrı görüş (eski- yeni, medrese- mektep) meydana gelecek ve bu ikilik Cumhuriyet devrine kadar sürecektir.

Mülki alanda açılan en önemli öğretim kurumu Mekteb-i Maârif-i Adli (Sungu 1941: 212-225)'dir. Bu mektebe başlarda mekteb-i sâni denmesine karşın, daha sonra padişahın istediği doğrultusunda Rüşdiye adı verilmiştir. Bu mektebin amacı, devlet bürokrasisine memur yetiştirmek, sıbyan mekteplerine öğretmen temin etmek, yüksek öğretime öğrenci hazırlamaktır. Mektebin dersleri ve idaresi itibariyle Avrupa'ya yöneldiğini söyleyebiliriz. 1839'da açılan Mekteb-i Ulûm-ı Ebediye (Ergin 1977: 400-406; Unat 1964: 42) ise birincisinin şubesinden başka bir şey değildir. Mekteb-i Maârif-i Adli ve Mekteb-i Ulûm-ı Ebediye'ye devlet oldulça önem vermiştir. Bu iki mektebin masraflarını karşılamış, öğretim kadrosunun eksik olmamasına dikkat etmiştir. Maârif-Adliye ve Ulûm-u Edebiyye şubelerine ayrılan bu mektep, eğitim tarihçileri tarafından ilk rüşdiye olarak kabul edilmiştir. Rüşdiye adı ile ise daha sonra 1845 yılında yeni okullar açılacaktır (Kodaman 1999: 8). Açılan bu rüşdiyeler yüksek öğretime talebeler yetiştirmekteydi.

Tanzimatın öncesindeki yıllarda dikkat çeken bir diğer gelişme, Osmanlı sınırları içindeki misyonerlik faaliyetleridir. Bu faaliyetler eğitim, yayıncılık ve sağlık hizmetleri alanında yaygınlaşarak Osmanlı Devleti için tehlike arz edecektir.

1.1.2. Tanzimat Fermanı ve Modern Eğitim (1839 ve Sonrası)

Osmanlı yenileşme tarihi açısından dönüm noktalarından biri kabul edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilmiştir. 3 Kasım 1839'da ilan edilen ve Tanzimat-ı Hayriye olarak adlandırılan bu hat ile başlayan dönem, Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketinde önemli bir aşama ve Batılılaşmanın başlangıcı kabul edilir (Armaoğlu 2010: 330).¹⁸ Özellikle II. Mahmud Döneminden

¹⁸ Gülhane Hattı ile ilgili detaylı bilgi ve tahlil için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 350-355; Tanzimat'ın batılı devletler tarafından empoze edilen bir antlaşma olarak farklı bir değerlendirmesi için bkz. Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 82.

itibaren Batılılaşma, imparatorluk için tek kurtuluş yolu olarak algılanmaya başlamıştır. Devletin pek çok alanında meydana gelen bozulmanın giderilmesinin yolunun Batılı toplumlara ayak uydurmak, bir nevi onlar gibi olmaktan geçtiğine inanılmıştır.

Tanzimat Fermanının siyasi bir belge olduğunu düşünürsek eğitimle ilgili konulara yer vermemesi tabii karşılanabilir. Ancak dolaylı yoldan fermanının uygulamadaki etkisi eğitim meselesiyle örtüşmektedir. Reformların gerçekleşmesi için memlekette aydın ve memur bulunması önemlidir. Bu kadro da ancak maârif mevzuna derinden eğilerek mümkün olacaktır.

Mustafa Reşit Paşa'nın gayretlerine rağmen fiiliyatta fazla bir ilerleme olmamasından dolayı Sultan Abdülmecid, 1845 senesinin başlarında Bâb-ı Âli'ye ziyarette bulunmuş ve bir Hatt-ı Hümayûn yayınlamıştır. Sadrazamın ve diğer devlet erkânının hazır bulunduğu bu ziyarette padişah, bu kişilerin dikkatini yenilikler konusuna çekerek gereken tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Padişah, memleketin mamur olması için münasip mahallere gereken mekteplerin açılması gerektiğini belirtmiştir (Erdoğan 1996: 193). Padişah, reformların başarısı ile eğitim arasında doğrudan ilişki olduğunu ifade etmiştir. Yeni müesseseler kurulurken önemli olan insanların fikren bu değişikliklere hazırlıklı olmasıdır. Reformları uygulayacak insanların eğitilerek reformlar için gerekli olan alt yapı oluşturulmadığı sürece, yapılanların amacına ulaşamayacağı ise bu sürede belli olmuştu. Nitekim 1845 senesine kadar reformları uygulamak için gerekli bürokratları yetiştirmek üzere söz konusu iki mektebin dışında köklü bir eğitim reformu uygulanamamıştır. Bu açıdan Sultan Abdülmecid'in bu ikazı son derece önemli olmuştur (Akyıldız 1993: 229).

Padişahın bu Hatt-ı Hümayûn' u üzerine hemen harekete geçilmiş ve 29 Şubat-1 Mart 1845 tarihinde memleketin imâr ve ıslahı işlerini yürütmek üzere din, ordu, bürokrasi mensuplarından ve aydınlardan oluşan "Meclis-i Maârif-i Muvakkat" adıyla geçici bir meclis kurulmuştur (Kodaman 1999: 10).

Bu meclis tarafından takdim edilip Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından onaylanan layihâda öncelikle sıbyan mekteplerinin, sonra rüşdiye mekteplerinin usûl-i

dinîye dairesinde tüm insanlar için öğrenilmesi zaruri olan ilim ve fenlerin faydalı olacak ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tesis edilmesi ve düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Üçüncü olarak ise yatılı olarak bir Dârülfünûn¹⁹ tesis edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak bu üç dereceli eğitim sistemini gerçekleştirmek, bu okulların nizamât ve talimatlarını vücuda getirmek, icraatlarını takip etmek üzere daimi bir “Meclis-i Maârif” teşkil olunması teklif edilmiştir (Akyıldız 1993: 230; Mahmud Cevad 2001: 27-28). Kurulan meclisle her ne kadar tam olmasa maârifin bir takım ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte bir yapı oluşmuştur.

Meclis-i Muvakkat-ı Maârif’in bu layihâsında rüşdiyeler Dârülfünûn’a öğrenci hazırlayan bir kaynak olarak görülmüştür. Böylece 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’ne kadar bu mekteplerin durumları, fonksiyonları ve dereceleri açıkça ortaya konmuştur (Unat 1964: 42).

Maârif sahasında yapılacak reformları tasarlayıp planlamak için 27 Haziran tarihinde Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurulmuştur (Demirel 2002: 50). Bu meclisin başkanlığına, aynı zamanda Dâr-ı Şûra-yı Askerî reisi olan Mehmed Emin Paşa getirilmiştir (Mahmud Cevad 2001: 29-30). Amacı ve geçici meclisin aldığı kararları detaylı olarak ele alıp uygulamak ve ayrıca memleketin maârifle ilgili meselelerini müzakere ederek gerekli reformları yapmaktır. Maârif tarihi bakımından “Meclis-i Maârif-i Umûmiye” nin önemi büyüktür. Çünkü bu meclis, doğrudan doğruya maârif işlerinden sorumlu ilk kuruluş budur. Maârif alanında süregelen eski ile yeninin ikiliği bu kuruluşla daha da belirgin hale gelmiştir. Meclisin devletin reformcu kanadında olan Mustafa Reşit Paşa’nın kontrolünde bulunması eğitim ve öğretimin medreseden alınıp yenilik taraftarlarının kontrolüne geçmesini kolaylaştırmıştır. Bundan böyle medrese geri planda kalırken modern eğitim artık hükümet desteği ile gelişmeye başlamıştır (Kodaman 1999: 11).

Meclis-i Maârif-i Umûmiye, Evkaf Nezâreti’nin elinde bulunan okulları ayrı ve bağımsız bir yönetime kavuşturmak için Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti adıyla kendine

¹⁹ Dârülfünûn” kelime olarak fenler evi anlamına gelir. Bu müesseseye “fenler evi” denmesindeki sebep, medreselerden ayrı bir kurum olduğunu ortaya koymaktır. 1846’da faaliyetlerine başlayan Meclis-i Maârif-i Umûmiye dârülfünunkurulması yolunda ilk aşımı atmıştır (İhsanoğlu 1993: 521).

bağlı bir icra organı kurulması talebinde bulunulmuştur (Bilim 2002: 122-123). Bu doğrultuda Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'nin yerine sıbyan mekteplerinin de idaresini içine alan Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti 31 Aralık 1846 tarihinde kurulmuştur ve nâzırlığına Esad Efendi getirilmiştir. Muavinlik görevine ise Mektubî Sadâret Mümeyyizi ve Fârisî mütercimi Kemal Efendi atanır (Mahmud Cevad 2001: 31). Ülke genelinde asıl rüşdiye teşkilâtı, bu nezaretin kurulmasının ardından görülmeye başlanacağı için bu tarih rüşdiyeler için dönüm noktası olarak kabul edilmelidir.

Nezaretin kuruluş sebebini Lütfi efendi şöyle izah etmektedir: “... Devletçe...tanzim-i Mekâtib-i Umûmiye için en evvel icraya konulması ehem ve elzem olan Mekâtib-i Sıbyaniye ve Rüşdiyenin bir müddetten beri müteaddit meclislerde kaleme alına layihâlar medlulâtı ile mevad-ı müteferriasının icrasına nezaret etmek üzere Mekâtib-i umûmiye namıyla bir memuriyet... icad ve teşkil olundu...” (Ahmet Lütfi 1910: 132). Resmi tebliğdeki “ Meclis-i Maârif-i Umûmiye maârifin bi's-suhule esbab-ı tahsilîyesini hem müzakere ve icraya ve hem de nezaretine memur ise de, iş bu icraat maddesinde suhulet-i kamile hasıl olmak ve yapılacak şeylerde ve vaz olunacak kaffe-i nizamatta vasıta-i fiiliye-i nezareti bulundurmak üzere meclis-i mezkur arasından bir zatın memuriyeti...”(Mahmud Cevad 2001: 31-31) ifadesinden de anlaşılacağı üzere Mekâtib-i Umûmiye Nezareti sadece icra organı durumunda olup yetki sahası sıbyan ve rüşdiye okullarıyla sınırlandırılmıştır. Mekâtib-i umûmiye Nezareti kendi içinde iki şubeye ayrılmış ve her şubenin başında ise müfettiş durumunda ve “muin” adını taşıyan birer amir bulunmaktaydı (Unat 1964: 32).

Daimi Meclis-i Maârif'in Dârülfünun'u kurmak, orta dereceli okulları açmak, maârif alanında gerekli düzenlemeler yapmak, bunların denetimini gerçekleştirmek, Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin lağvedilmesiyle, buradaki birimlere alınacak kişileri tespit etmek ve işlemleri yürütmek ve bir yandan da, Meclis-i Muvakkat'ın hazırlayıp Meclis-i Vâlâ 'ya sunduğu uygulamak, ülkenin eğitim ile ilgili meseleleri tartışarak gerekli değişiklikleri yapmak gibi görevleri vardır. Dârülfünun binası yapıldıktan sonra

burada okutulacak kitapları hazırlamak üzere bir de Encümen-i Dâniş²⁰ kurulmasını tavsiye edilmiştir. 1851’de bir irade-i seniyye ile ‘‘Encümen-i Dâniş’’ kurulmuştur (Kayaoğlu 1998: 53). Bu müessese, Osmanlı Devleti’nde Tanzimattan sonra batıdaki benzerleri yolunda kurulan akademik bir kurum olup maârif alanında yenilikleri beraberinde getirmiştir.

1.1.3. Modern Eğitimin Dönüşümü Islahat Fermanı (1856 ve Sonrası)

Her ne kadar siyasi yönüyle Tanzimat’a göre ikinci planda kalsa da Islahat Fermanı getirdikleri ile Osmanlı toplum yapısında daha radikal değişimlere sebep olmuştur. Bu radikal değişimlerin başında eğitim bürokrasisi ve teşkilat yapısı gelir (Gündüz 2015: 68).

Islahat Fermanı’ndan²¹ sonra maârif teşkilâtındaki gelişmeler devam etmiştir. Fransa ile Rusya arasında Kudüs’teki Hıristiyanlarca mukaddes sayılan yerlerin hangi devletin himayesi altında olacağı konusundaki anlaşmazlık sebebiyle 1853’te başlayan Kırım Savaşı, (Armaoğlu 2010: 340) 1856 Paris Antlaşması ile sona ermişti. Islahat Fermanı ise Paris Antlaşması’nın imzalanmasından önce Bâb-ı Âli’de bütün nâzırlar, yüksek memurlar ve şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı ve cemâatlerin ileri gelenleri önünde okunarak ilan edilerek Paris Antlaşması’nı hazırlamakta olan devletlere bildirildi. 18 Şubat 1856’da okunan Islahat Fermanı, başlıca 20 maddeden oluşmakta olup, Osmanlı idaresinde yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin programını içermekteydi (Engelhardt 1976: 93; Karal 2011: 248-249). Bu ferman, 1839 Tanzimat Fermanı gibi anayasa niteliği taşımasından ziyade, o fermanda yapılacağı vaadinde bulunan reformları gerçekleştirmek için gerekli reformları dile getirmekteydi (Berkes 2014: 216). Bu tarihten itibaren Hıristiyanlar bütün mülkî görevlerde yer almaya başlayacaklardı. Fermanda başta azınlıklara verilen haklar olmak üzere pek çok konu yer almaktadır. 1839 Tanzimat Fermanı’nda maârifle ilgili hiçbir ifade yer almamasına rağmen Islahat Fermanı’nda durum farklıdır ve maârifle ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

²⁰ Dâniş kelimesinin sözcük anlamı "bilis, bilim, ilim"dir. Encümen-i Dâniş’in ise karşılığı "akademi" olarak verilmiştir. Ancak bu anlamın Encümen’in kuruluşundan sonra verilip yaygınlaşmış olması kuvvetle muhtemeldir (Develioğlu 2013: 186).

²¹ Islahat Fermanı’nın tam metni için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri) (1789-1856)*, C. V, s. 258-264.

“...saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şahanemin nizamât-ı mevzularında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz Devlet-i Aliyyemin mekâtib-i askeriyye ve mülkiyyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemâat-ı maârif ve hiref ve sanâye dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup fakat bu makule mekâtib-i umumiyyenin usûl-i tedrisi ve muallimlerin intihabı âzası taraf-ı şahanemden mansub muhtelit bir meclisi maârifin Nezâret ve teftişi tahtında olması ...” (Karal 2011: 258-264).

Islahat Fermanı görüldüğü üzere müslüman tebanın eğitimi konusunda herhangi bir açıklama ve bilgiyi barındırmamaktadır. Daha ziyade gayrimüslim unsurların Türk okullarına girebilecekleri ve kendilerine ait okullar açabileceklerini belirtmektedir. Bunun dışında bu fermanla azınlık ve yabancı okulların sahası genişletilmiştir. Bu fermanla, eğitim öğretim ve kültür alanlarında kendilerine tanınan hakları fırsat bilen gayrimüslim unsurlar harekete geçmiş ve çağdaş eğitim konusunda girişimlerde bulunmuşlardır.

Gayrimüslimler, Avrupalı devletlerin de yardımıyla geniş çaplı eğitim faaliyetlerine başlayarak memleketin pek çok yerinde okullar açmaya başlamışlardır (Kodaman 1999: 15). Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Hıristiyan Araplar her tarafta okullar açtıkları gibi, Katolikliği ve Protestanlığı yaymak amacıyla Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Avusturya ve Amerika kilise çevreleri de süratle okullar açmaya başladılar (Sakaoğlu 1991: 90). Bu okullar vasıtasıyla adı geçen ülkeler çeşitli menfaatlerini Osmanlı üzerinde uygulama girişiminde bulunmuşlardır.

Avrupalıların yardımıyla açılan okulların yaygınlaştırılması sonucunda devlet yenileşme hareketlerine ivme kazandırmak istemiştir. Eğitim alanında faaliyet yapılabilmesi için de bir teşkilatın oluşması şarttır.

17 Mart 1857 bir nâzırın başında bulunacağı “Maârif-i Umûmiye Nezareti” kuruldu (Ayas 1948: 496). 29 Nisan 1857 tarihinde Meclis-i Âli-i Tanzimat azasından Abdurrahman Sami Maârif-i Umûmiye Nâzırını olarak atandı. Müsteşarlığa, Meclis-i Maârif azasından Hayrullah Efendi, Nezâret mektupçuluğuna ise Raşid Efendi getirildi

(Akyüz 2015: 192; Mahmud Cevad 2001: 59). Harbiye, Bahriye ve Tıbbiyenin dışındaki bütün okullar, bu yeni kurulan nezâretin denetimine verildi (Akyıldız 2012: 62). Bu nezaretin kurulması modern eğitimde resmi anlamda atılan en önemli adımlardan birini teşkil etmektedir.

1856 Islahat Fermanı'yla her millete kendi mekteplerini açmas izni verilmesi üzerine bu mekteplerin eğitim öğretim metodları ve öğretmenlerin seçimi gibi konuları görüşmek üzere Müslim ve gayrimüslim bütün teba temsilcilerinin katıldığı “Meclis-i Muhtelit-i Maârif” adında bir meclis kurulmuştu (Akyıldız 1993: 249). Bu meclisin nizamnâmesine göre eğitimin ilk kademesi olan sıbyan mekteplerinde her millet kendi dilinde eğitim yapacak ve devlet bu okulların öğretim programlarına müdahale etmeyecekti. Fakat görülen odur ki, rüşdiye mekteplerinde durum farklı olacaktı. Eğitimin ikinci kademesi olan rüşdiye mekteplerinden mezun olacak öğrenciler devlet dairelerinde hizmet vereceklerinden bu okulların eğitim dilinin Türkçe olmasına karar verilmiştir. Üçüncü kademe ise *sanayi ve hiref mektepleri* diye tabir olunan çeşitli sanat ve fenlerin öğretildiği meslek mekteplerinde ise hükûmetin belirleyeceği dilde eğitim yapılacaktı (Akyıldız 1993: 246-247).

1864 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye ve Meclis-i Muhtelit-i Maârif adındaki bu iki meclis, kendinden beklenen performansı gösterememiştir. Zira Meclis-i Muhtelit o tarihe toplantılarını yapmamış olduğu gibi Meclis-i Maârif-i Umûmiye de ihtiyaca cevap verecek çalışmalara sahip değildi. Bu yüzden her ikisi de 10 Şubat 1864'de kaldırılmıştır ve yeni bir “Maârif-i Umûmiye Heyeti” teşkil edilmiştir (Kodaman 1999: 18).

Bu heyet, Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime ve Mekâtib-i Rüşdiye ve İlmiye (Mahmud Cevad 2001: 35-37) adı verilen iki komisyondan oluşmaktaydı. Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu haftada bir kez toplanacak ve “*her nev’i kütüb-i mezhebiye ve fıkhiye*” yani İslâma ait yazılmış bütün kitapları görüşecekti. Mekâtib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu da haftada bir gün toplanacaktı. Müslim, gayrimüslim bütün tebaa çocuklarının eğitim işlerini müzakere edecek, danışma düzeyinde bir eğitim şûrası özelliği taşıyan bu komisyonun (Kodaman 1999: 18; Mahmud Cevad 2001: 37)

ilkinden farkı, üyelerinin sadece Müslümanlardan müteşekkil olmaması, farklı cemâatlerden üyeleri de içinde barındırıyor olmasıydı. Bu mecliste Rum, Ermeni ve Katoliklerden biri cemâat meclisi üyesi ve diğeri hariçten olmak üzere ikişer, Yahudi ve Protestanlardan ise birer üye bulunmaktaydı (Bilim 2002: 130). Bu iki meclisin dışında Maârif Nâzırı'nın başkanlığında bir tür icra niteliğinde olan Maârif Meclisi kurulmuştur. Bu meclis Daire-i Mekâtib-i Mahsusa ve Daire-i Mekâtib-i Umûmiye olmak üzere iki daireden oluşmaktaydı. Daire-i Mekâtib-i Mahsusa'nın tüm üyeleri müslümandı ve İslâma ait okulların işleri ile ilgileniyordu. Daire-i Mekâtib-i Umûmiye ise bütün okulların işlerine bakacaktı ve bu yüzden diğer cemâatlerden de üyeleri vardı (Mahmud Cevad 2001: 31-35).

Maârif Nezareti dışında da ilmi nitelikte olan bazı kurumlar tesis edilmiştir. Bunlara “Beşiktaş İlmiye Cemiyeti”, “Encümen-i Dâniş”, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmânîye” yi örnek verebiliriz. (Berkes 2014: 236). Cemiyetin görevi ilim ve fenne dair kitap, makale, telif ve tercüme etmek, ayrıca halka açık dersler vermektir (Mahmud Cevad 2001: 62-65). Kurulan bu cemiyetlerle Maârif Nezareti desteklenmiştir.

İkinci önemli kuruluş ise “Tercüme Cemiyeti”dir. Cemiyet 1865 yılında Maârif Nezareti idaresinde kurulmuştur. Kuruluş gayesi şu şekilde ilan edilmiştir: “.... Tercüme Cemiyeti'nde maksat devletin ve milletin menfaati icabı olarak, yabancı dillerde yazılmış olan ilmi kitapları tercüme ettirmek suretiyle memleketimize bu yeni ilimleri tanıtmaktır. “ (Koçer 1992: 77). Bu cemiyetle yeni bilgilerin artık gelişigüzel olarak değil detaylı ve düzenli olarak Türkçe tercüme edilecek, okullara ve topluma aktarılması düşünülmüştür (Kodaman 1999: 19-20). “Cemiyet-i İlmiye-i Osmânîye” ve “Tercüme Odası” gibi kurulan meclisler ve yapılan çalışmalar, dini eğitimin dışında orta ve yüksek seviyedeki eğitimlerin desteklendiğini ve yenilikçi devlet adamları tarafından teşvik edildiğini gösterir.

1.1.4. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Önemi

Osmanlı Devleti'nin batıya yönelmesi ve batılı okulları açmaya başlaması 18. yüzyıl olarak bilinse de tam olarak modern eğitim kurumlarının 1869 Maârif-i

Umumiye Nizamnamesi ile oluşturulmaya başlandığını söylememiz doğru olacaktır. (Mahmud Cevad 2001: 91-99 ve BOA., Y.EE., 112/6; 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 184-219). Çünkü söz konusu nizamnâme ile eğitimin dağınık ve parçalı yapısından kurtarılıp müstakil ve düzenli bir hal alması hedeflenmiştir (Baytal 2000: 29).

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nden önce Osmanlı Devleti'nde eğitim, belirli bir sistem ve düzenden yoksundu ve bu sebeple pek çok sorun yaşanmaktaydı. Daha sıbyan okulları ıslah edilmeden bu okulların devamı olarak rüşdiye okulları açılmıştı. Rüşdiyelerde tam bir ortaokul kimliği yoktu. Üstelik bu okulların bağlı olduğu kurumlar bile farklıydı. İlki Evkaf nezaretine ikincisi Maârif Nezaretine bağlıydı (Koçer 1967: 13). Bu nedenle 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, eğitim tarihindeki en kapsamlı belge olduğunu söylememiz yerinde olacaktır.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayımlanmadan 2 yıl önce, 22 Şubat 1867'de²² Fransa Osmanlı Hükümeti'ne nota vermiştir. Bu notada notada eğitim ile ilgili isteklere de yer verilmişti (Özcan 1992: 451). Notada yer alan konularda Hıristiyan okullarının korunması, öğretmen yetiştirme meselesi, ülkedeki tüm okulların karma hale getirilmesi, herkesin yararlanabileceği kütüphaneler açılması da vardır (Doğan 1994: 60). Hazırlanan Maârif Nizamnâme'sinde adı geçen olayın etkisi olduğu söylenir. Sadullah Paşa, Recaizade Mahmud Ekrem ve Ebuzziya Tevfik gibi tanınmış kişilerin olduğu yedi kişilik heyet Fransa'nın eğitim alanındaki düzenlemelerini incelemiş, ülkenin şartlarını da dikkate alarak bir nizamnâme hazırlamıştır (Erdoğdu 1996: 207). Bu nedenle Nizamnâme'de Fransız etkisi oldukça fazladır.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasında Safvet Paşa önemli rol oynamıştır. 1867–1871 tarihleri arasında Maârif Nâzırlığı yapan, Tanzimat döneminin önemli Maârif Nâzırlarından, doğu ve batı dillerine vakıf olan Safvet Paşa, diplomat olarak yetişmişti (Tekeli ve İlkin 1999: 67). Nizamnâmenin hazırlanmasına diğer katkıda bulunanlar ise, Şurây-ı Devlet Maârif Dairesi Başkanı Kemal Paşa, Sadullah

²² Bahsedilen tarihte Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy'ye Osmanlı eğitim kurumlarının sistemli hale gelmesi için bir proje hazırlanmıştır (Berkes 2014: 237).

Paşa, Recaiâde Mahmut Ekrem, Ebuziya Tevfik, Mehmet Mansur, Dadyan Artin ve Dragon Tzankoff gibi dönemin önde gelen aydınları idi (Özcan 1992: 452; Tekeli ve İlkin 1999: 67).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde eğitimin her alanıyla ilgili teferruatlı bilgiler yer almıştır. 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış bir kânûn mahiyetindedir. Nizamnâme ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini, kayıt kabul işlerini, okutulacak dersleri, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını idarecilerin, görevlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları bir kurala bağlamıştır (Binbaşıoğlu 2009: 175-177).

Bu Nizamnâme ile örgün eğitim, ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir (Akyüz 1991: 390). Bunlar Mekâtib-i Sıbyâniye, Mekâtib-i Rüşdiye, Mekâtib-i İdadîyi, Mekâtib-i Sultânîye, Mekâtib-i Âliye olmak üzere beş kısma ayrılmıştı (Binbaşıoğlu 2009: 175). Maârif Nizamnâmesi, sıbyan mekteplerinden, Dârülfünuna medrese dışı eğitimin bütün kademeleri için önemli bir girişimdir (İhsanoğlu 1993: 522; Yılmaz 2009: 60-61). Yine bu nizamnâme, yabancı okullar ve azınlık okulları ile de ilgili yenilikler getirmiş, bu okulları devlet denetimi altına almıştır (Haydaroğlu 1993: 24-29; Taşdemirci 2001: 19).

“Tarif ve beyandan azade olduğu üzere umran-ı alemin menbaı aslisi fûnun ve maârif olup an bean semt-i kemale mail nev’i insanın medeniyetce müsait olduğu terakkiyatı istihsal edebilmesi ve hıref ü sanayie müteallik ihtiraat ve tesisat-ı nâfiayı meydana getirmesi ilim ve marifete mevkuftur.” ifadesi ile başlayan, 24 Cemaziyelula 1286 tarihli mazbatada Nizamnâme'nin yayınlanma sebebi şu şekilde belirtiliyordu:

“Nizamnâme-i mezkûrun ahkâm-ı esaiyesi evvelâ tahsil-i ilm-i marifet için mecburiyet kaidesinin vaz’ı, saniyen mekâtib-i umûmiyenin aksam vederecat-ı muhtelifeye taksimi, salisen, usûl-i talimin tertip ve tanzimi, rabian, heyet-i talimiyenin tezyid-i malûmat ve itibarını ve terfih-i halini mucib olacak vesailin tetmimi, hamisen maârif idare-i merkeziyesinin tensik ve tanzimiyle vilayatta dahi şubat-ı mukteziyenin teşkili, sadisen talebenin şevk ve gayretini calip bazı kavaidi imtahiyenin vaz’ı ile

meratib-i muhtelif-i tahsilin istihkakını tayin için rüus itası usûlünün ihdası, sabian tesisat-ı ilmiyenin teksir ve tamimi, saminen maârif-i umûmiye tahsisatı için ahâlden bir iane-i mürettebe ahzı hususları...” (Unat 1964: 92).

Nizamnâme, temel eğitimin zorunlu olmasından, okulların yeniden ayrıştırılıp düzenlenmesine, eğitim ile ilgili mali sıkıntıların çözümünden eğitim-öğretim metotlarına kadar birçok soruna çözüm bulmak için yayınlanmıştı. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde eğitimin tüm yönlerinden bahsedilmektedir. Mevcut problemlere çözümler üretilmeye çalışılmış, bu yapılırken günün şartları göz önünde bulundurulmuştur.

Eğitim ve öğretimdeki kanunlaştırma girişimleri bazı sonuçlar doğurmuştur. Bunlar: (Kodaman 1999: 26-27)

- 1) Yeni eğitim sistemi medrese aleyhinde gelişmiştir.
- 2) Modern eğitim talim terbiye ile özdeşleştirilmiştir.
- 3) Dini ilimlerden çok dünyevi ilimler öne çıkmıştır.
- 4) Eğitimin plan ve programı devlet tarafından resmileştirilmiştir.
- 5) Nizamnamelerin uygulanması için teşkilat geliştirilmiştir.
- 6) Okulların yapımı ile ilgili her husus devlet yetkisine bırakılmıştır.
- 7) Eğitimde laiklik ilkesi doğrultusunda medrese ve modern eğitim birbirinden tamamıyla ayrı tutulmuştur.

Nizamnâme ilan edildikten sonra uygulanma alanına geçilse de başarılı sonuçlar alınamamıştır. Maârif müdür ve müfettişleri tayin edilemediğinden vilayetlerde maârif müdürlükleri açılmamıştır (Mahmud Cevad 2001: 127). Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile oluşturulması istenen ortaöğretim kurumları merkez ve taşrada ancak II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilecektir.

1.1.5. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Faaliyetleri (1876-1909)

Tanzimat döneminin eğitim gelişmeleri İstanbul içinde kalmış ve devlet geneline yayılamamıştır. Ancak yapılan çalışmalar eğitim sisteminin temellerinin oluşumunu

sağlamıştır. Bu sistemin tüm imparatorluğun genelinde uygulanmasının II. Abdülhamid döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi, ortaya çıkarılan yeni kurum ve kuruluşlarla aslında bir bakıma geleneksel toplum sisteminin yeniden ortaya çıkarılma mücadelesidir. Modernleşme kavramının iç dinamiklerinin sonucu bu durumu ortaya çıkarmıştır (Gündüz 2015: 81). II. Abdülhamid, Tanzimat Dönemi'nden farklı olarak, modernleşme sürecinde hem tanıyı hem de uygulanan tedavi yöntemini değiştirmiştir. Batı kaynaklı müdahalelere karşı uyanık olma yönelimi ile II. Abdülhamid iktidarı, yerli ve yabancı etkilerini daha dengeli bir çerçeveye oturtmak üzere hesaplar yapmaya çalışarak Batılılaşma sürecini ilerletmiştir. Bu yaklaşım eğitim alanına da yansımıştır. II. Abdülhamid döneminde eğitim misyoner okulları ve azınlık okulları üzerinden gelişen Batı hegemonyasına karşı bir savunma refleksi olarak atılım yapmıştır. Bu dönemde alınan tedbirler, örneğin vilayetlerde vaaz vermek üzere gezici ulama görevlendirmek, gayrimüslim okullarını ve yabancı okulları denetlemek için müfettişler atamak, Abdülhamid'in yabancı eğitimden gelen tehdide karşı pasif kalmayacağını ilk işaretleridir. Fakat asıl tepki devletin kendi okullarını inşa edip yaygınlaştırması, taşraya kadar uzanan geniş ve güçlü bir eğitim teşkilatı yaratması biçiminde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, II. Abdülhamid'in saltanatı süresince imparatorlukta inşa edilen okulların sayısının 10.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu girişimlerin etkileri, Tanzimat Dönemi eğitim uygulamalarının en çok ihmal ettiği alanlarda, coğrafi mekân olarak vilayetlerde ve eğitim düzeyi olarak da ortaöğretimde görülmüştür (Fortna 2005: 130).

II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak Cemiyet-i Mahsusa kurarak anayasa çalışmalarına başlamıştır. Çalışmalar sonucunda ilk Osmanlı anayasası olan Kânûn-i Esasi 23 Aralık 1876'da, ilan edilmiştir. Kânûn-i Esasi'ye eğitimle ilgili önemli maddeler girmiştir. Bunlardan ilk ikisi özel öğretimle, üçüncüsü ilköğretimin zorunluluğuyla ilgilidir:

15. maddede, “emr-i tedris serbesttir, muayyen olan kânûna tebaiyyet şartıyla her Osmanlı umumî ve hususî tadrise mezundur” hükmü mevcuttur. Anlamı: “Kanuna

uyulduğu takdirde öğretim işini herkes yapabilir, her Osmanlı vatandaşının genel ve özel öğretim yapma izni vardır”

16. maddede, Osmanlı ülkesinde bulunan çeşitli toplumların “umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usûl-i tâlimiyeye halel getirilmeyecektir” denir. Bu ifade, farklı dinlerde ve inanışlardaki toplumların öğretim şekline karışılmaması anlamındadır. Ayrıca tüm mekteplerin Osmanlı himaye ve denetiminde olduğunu da vurgular.

114. madde şöyledir: “Osmanlı efradının (bireylerinin) kâfesince (tümü için) tahsil-i maârifin (öğrenimin) birinci mertebesi (ilköğretim), mecburî (zorunlu) olacak ve bunun derecat ve teferruatı (ayrıntıları) nizam-ı mahsus (ayrı bir düzenleme) ile tâyin kılınacaktır (belirlenecektir).” (Akyüz 2015: 224).

Tanzimat döneminde başlayan eğitim ve öğretimi teşkilâtlandırma çalışmaları Abdülhamid döneminde daha modern hâle getirilmiştir. Günümüz eğitim teşkilatı 1879 yılında düzenlenen Maârif Nezâreti teşkilâtına göre temellendirilmiştir. Özellikle merkezde öğretim basamaklarına göre ayarlanmış ilk, orta, yükseköğretim daireleri ile taşrada gerek vilâyet merkezlerinde gerekse sancak ve kaza merkezlerinde maârif müdürlükleri ve maârif meclisleri kurularak Maârif Nezâreti geliştirilmiştir. Maârif Nezâreti'nin bu şekilde düzenlenmesinde, Tanzimat devrinde olduğu gibi, özellikle Fransız maârif teşkilâtı model alınmıştır (Kafadar 1997: 113).

Tanzimat döneminde İslâmi/geleneksel düşünce ve yönelim ile batıcı düşünce ve uygulamalar II. Abdülhamid döneminde bir sentez oluşturarak devam etmiştir (Somel 2015: 23). Her ne kadar zamanla ikilikler yaşansa da bu ikilikler ciddi bir problem oluşturmamış ve yenilikler ve uygulamalar varlığını sürdürmüştür.

Abdülhamid döneminde sayıları artırılmaya çalışılan rüşdiye ve idadîlerin programlarında yapılan değişikliklerle din ve ahlâk derslerine ağırlık verilmiş, Said Paşanın ders programları içine koydurduğu Fransızca ise zaman içinde rüşdiyelerden kaldırılmıştır (Akyüz 2015: 234).

Abdülhamid döneminde ilk ve orta öğretim yaygınlaştırılmıştır. Aynı zamanda yüksek okullar kurulması veya askeri okulların mülkiye kısımlarının kurulması çalışmaları başlamıştır. Yalnızca İstanbul değil İstanbul dışındaki bazı vilayetlerde de yüksek okullar açılmaya başlamıştır. Bu okullardaki dersler de denetlenmiştir. Bu sıkı denetime karşı Jön Türk hareketi yüksek öğretim kurumlarında muhalif hareketleri geliştirme yollarını bulmuştur (Hanioğlu 1989: 437). 1892'den sonra Avrupa'ya eğitim için Türk- Müslüman öğrenci gönderilmesini yasaklamıştır (Tekeli ve İlkin 1999: 76). Aynı dönemde basın yayın hayatının sansürle denetim altında tutulmasında olduğu gibi, yüksek öğretim de sürekli denetim altında tutulmuştur.

Osmanlı'da okul sistemini geliştirmek, aynı zamanda gayrimüslim ve yabancılara ait eğitim kurumlarını denetlemek için Maârif-i Umûmiye Nezareti kurulmuştur. Bu kuruluş, yalnızca kamu eğitiminin düzenlenmesini ve yönlendirilmesini gözeten bir idari kurum olmakla kalmamış, ek bir işlev yüklenerek, giderek artan ölçüde, devlet sınırlarındaki kültürel faaliyetleri denetleyen bürokratik bir aygıt niteliği kazanmıştır (Somel 2015: 27). Abdülhamid döneminde sayıları artan devlet okullarını koordine edilmesi ve etkin işlemelerini sağlamak ve

1900 yılında imparatorlukta 29.130 sıbyan okulu ya da ibtidâîlerde 899.932 kız- erkek öğrenci bulunmaktaydı. 1905-1906 ders yılında imparatorlukta usûl-ü cedide göre eğitim yapan 9.347 resmi ve özel ibtidâî okulu vardır. 1906-1907 öğrenim yılında imparatorlukta 25'i askeri olan özel ve resmi toplam 619 rüşdiye 40.000 civarında öğrenci okuyordu. 1906'da imparatorlukta 109 idâdîde 20.000 civarında öğrenci bulunmaktaydı. Erkek öğretmen gereksinimini gidermek için Dârümuallimin, kız öğrenciler için öğretmen okulu olarak Dârümuallimat açılmış ve sayıları arttırılmıştır. 1908 yılında Dârümualliminlerin sayısı 31'e çıkmıştır (Kodaman 1999: 89-90, 105, 129, 153). Bu dönemde yaşanan bir başka önemli gelişme de dilsiz, sağır ve körler için eğitimin başlatılmasıdır. Önce dilsiz ve sağırlar için 1889 yılında bir özel okul açılmış ardından iki yıl sonra da körler için eğitim başlatılmıştır. Eğitimin çeşitlenmesine karşı nitel ve nicel olarak yetersiz kalması sebebiyle yeni özel okullar da açılmıştır. Bu özel okullar genellikle ibtidâî ve rüşdiye düzeyindedirler. Vilayet merkezlerinde de kurulan ıslahaneler niteliğinde kurulmuş olan okullar, sanayi eğitimi veren kuruluşlar

mezunlarını 7 yıllık idâdî ile eş tutan sanat okulları haline gelmiştir. Hemen hepsi “Hamidiye Mekteb-i Sanayi-i Ali’si” adını almışlardır (Günay ve Görür 2013: 58; Talay 2007: 136-154).

1878 yılında gerçekleşen önemli bir gelişme olarak “Hukuk Mektebi”nin kurulmasını söyleyebiliriz. Tanzimatın ilanına paralel olarak gerekli olan hukuk reformlarını gerçekleştirmek için hukuk mektebi kurulmuştur. 1874 yılında Dârülfünun-u Sultânî içinde başlatılan Hukuk eğitiminin bir olasılıkla istenilen yönde gelişmemesi üzerine de Hukuk Mektebi’nin Adalet Nezareti’ne bağlı olarak açıldığı söylenebilir (Tekeli ve İlkin 1999: 77).

II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarında milkiyeye önem verdiği görülmektedir. 1877 yılında Mülkiye’ye yüksek okul statüsü kazandırmıştır. Yatılı hale getirilerek, din derslerine öncelik verilen bir program oluşturulmuştur. 1891 yılında yeni çıkarılan yönetmelik ve tüzükle mülkiye hocalarının atanması Maârif Nâzırı’nın onayına bağlı kılınır. Öğretim üyelerinin siyasetten söz etmesi kesinlikle yasaklanmıştır. (Aktar 1990: 29-31).

1878- 1879 yıllarında Said Paşa, iki ayrı rapor hazırlayarak eğitime ilişkin görüşlerini padişaha iletmiştir. İllerdeki eğitim örgütlerinin genişletilmesini, her vilayette bir sultânî açılmasını, ilköğretim masraflarının halktan karşılanmasını, rüşdiyelere Fransızca konmasını, paralı üniversite açılmasını önermiştir (Sakaoğlu 1991: 101). Abdülhamid bu raporu da göz önünde bulundurarak pek çok yeni mektepler açmıştır.

1883 yılında kurulan bir başka okul Hendese-i Mülkiye yani sivil mühendis okulu olmuştur. Tanzimat döneminin ve sonrasının icracı valileri olarak tanınan Mithat Paşa, Halil Paşa, Sırrı Paşa vb. bayındırlık uygulamaları için teknik adam bulmakta güçlük çekmişlerdir. Mühendis olarak Alman, Fransız, Macar ve özellikle Leh’ler gelmiş bunların yanında Ermeni ya da Rum tercüman ve kondöktörler verilerek kullanılmıştır. Nâfia alanında büyük atılımlara girilmek istendiğinde bu yol yetersiz kalıyordu. 1882’de Nâfia Nâzırı Hasan Fehmi Paşa’nın hazırladığı Umur-u Nâfia

programında demiryolları, yollar, limanlar, bataklık kurutmaları ve sulamaları içeren kapsamlı bir çalışma söz konusuydu (Tekeli ve İlkin 1999: 79). Hendese-i Mülkiye, Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn'a bağlı olarak açılmıştır. Padişah bu okulun öğrencilerinin kendisine bağlılıklarını güçlendirecek usûller koymuştur. Bu okul 1884-1909 yılları arasında yılda ortalama 11 mezun vermiştir. Bu mezunların çoğu Bağdat Demiryolu, Hicaz Hattı ve Konya sulamasında Nâfia Nezareti Mühendisi olarak çalışmıştır (Uluçay v Karatekin 1958: 130-158).

Avrupalıların kendi ülkelerini hayvan hastalıklarından korumak için Türkiye'den ihraç ürünlerine koyduğu yasaklamalar veterinerlik alanında eğitimin başlamasına neden olmuştur. 1888'de Baytar Mektebi kurulmuştur (Tekeli ve İlkin 1999: 80).

II. Abdülhamid'in cülusunun 25. Yılında 1900' de üçüncü kez Dârülfünun açılmıştır. Her ne kadar batı etkisiyle ortaya çıkmış bir fikir ise de kuruluşu ve faaliyetleri Osmanlı'nın kendine has üslubuyla gelişmiş ve birkaç başarısız teşebbüsten sonra tekrar eğitime başlamıştır. Dârülfünun'un üç şubesi vardır: Ulûm-u Aliye-i Diniye, Edebiyat, Ulûm-u Riyaziye ve Tabiiye Şubesi'dir (Gündüz 2015: 88). Dârülfünun'un bu açılışı II. Abdülhamid'in ülkedeki zararlı düşünce ve faaliyetleri kontrol edip engelleme düşüncesinden ileri gelmektedir. Nitekim bu düşünce doğrultusunda Dârülfünun'un şubelerinde devlet kontrolü arttırılmıştır.

Toplumda yenileşmenin gereği doğrultusunda kadın ve kızların eğitimi konusunda gelişmeler meydana gelmiştir. Genç kızlara yönelik rüşdiyeler açılmıştır. Sadece İstanbul'da 18 kız okulunun açılmış olması bu konuya verilen önemi gösterir. Bu dönemde kadınlara yönelik açılan Sanayi-i Nefise önemli meslek okullarından biridir (Ergin 1977: 457-560). Bu mektepte sanatın çeşitli dallarında öğrenim göre öğrencilerin birçoğu mezun olduktan sonra ülkede mektepte muallimlik yapmışlardır.

II. Abdülhamid döneminin eğitim sisteminin ilginç bir özelliği de sisteme dışarıdan gelen veya ülke içinde üretilen bilgilerin yayılmasını denetleyen sansür kurumlarının güçlendirilmesi olmuştur. Zaten 1857'de çıkartılan "Basmahâneler Nizamnâmesi"yle her yayınlanacak kitabın Maârif Nezareti'nden ruhsat alması koşulu

getirilmiştir. Sansür ise 1879'da "Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti"'nin kurulması konusunda verilen irade ile kurumsallaşmıştır. Bu heyetin kuruluş gerekçesinde ileride bir "akademi" mahiyeti kazanması isteniyordu. Bu heyet üç işleve sahip olacaktı. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nda basılacak Türkçe, Farsça, Arapça, Bulgarca, Rumca, Ermenice tüm kitap ve broşürleri incelemek, ikincisi yabancı memleketlerden gelen değişik dillerdeki kitapları gümrüklerde denetlemek ve üçüncüsü ise tüm okulları teftiş etmektir (Kodaman 1999: 31-33).

II. Abdülhamid dönemi eğitime bakacak olursak bu sahanın oldukça ilerlemiş olduğunu görebiliriz. Devlet, sosyal ve kültürel sahada yeni bir düzenleme kurmak için eğitimi kullanırken, pek çok zorluğu da beraberinde yaşamıştır. Nitekim Abdülhamid'in açtığı okullar yeni aydınlar kuşağının eğitim yeri olmakla beraber padişaha muhalefetin kaynağı da olmuştur. Fakat II. Abdülhamid bu tehlikenin farkına varmış ve sağlam temellere dayanan reformcu kadroyu yetiştirmiştir (Gündüz 2015: 95). Çıtayı oldukça yukarıya çıkaran padişah, 1876 yılından önceki fikirlerin meyvesini almıştır. Devletin geleceğinde önemli vazifeler üstlenecek liderler, II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında genişleyen eğitim kurumlarında yetişmiş kişilerdir.

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca farklı köken ve inançtan insanları hâkimiyeti altında barındırmıştır. Bünyesinde bulunan azınlıklara da din ve vicdan hürriyeti sağlamıştır. Bu özgürlüğü eğitim alanında da görmek mümkündür. Azınlıklara tanınan bu serbestiyet sayesinde pek çok millet Osmanlı ülkesinde rahatlıkla okul açma faaliyetine girişmiştir. Kısa sürede sayıları oldukça artmıştır. Azınlıklardan en fazla okul açan Rumların I. Dünya Savaşı öncesi okul sayısı 3.500'e yükselmiştir (Taşdemirci 2001: 21).

II. Abdülhamid dönemi eğitimi, II. Meşrutiyet dönemi ıslahat ve yeniliklerinin temelini oluşturmuştur. Eğitim sisteminin büyük oranda değişerek yenileşmesi, ilk kez merkez ve taşra teşkilatının kurulması, Maârif Nezareti bünyesinde ibtidâî, rüşdi ve idâdî müdürlüklerin oluşturulması bu dönemin ürünüdür. Taşrada ilk ve orta öğretim müesseseleri ve öğretmen okullarının açılması bu dönemde gerçekleşmiştir. İstanbul

temelli ve merkezli bir eğitimdense imparatorluğun tüm köşelerine yayılan bir eğitim anlayışı getirilmiştir (Ergin 1977: 874).

1.1.6. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim (1908-1918)

Anayasanın tekrar işlerlik kazandığı 23 Temmuz 1908 tarihinden 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen dönem II. Meşrutiyet dönemi olarak nitelendirilmiştir. Eğitim sisteminde de eğitim felsefesinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet'in en önemli inkılâplarından Tevhid-i Tedrisat 1908'den daha önce tartışılmaya başlanmıştır. Avrupa'da o güne kadar uygulanmış ve uygulanmaya da devam eden birçok eğitim teorisi Osmanlı Devleti'nde de uygulanmaya çalışılmıştır (Gündüz 2015: 99). Özellikle Balkan Savaşlarının yenilgiyle sonuçlanmasından sonra, eğitimin ülkeyi kurtarabileceğine ilişkin düşünceler oluşmuştur (Akyüz 2015: 265, 302). Gazeteler, dergiler ve diğer yayınlar eğitimin öneminden bahsetmektedir.

II. Meşrutiyet aydınları, Osmanlı Devleti'nin uğradığı ağır Balkan yenilgisini Fransa'nın 1870 bozgununa benzetmiştir. Nasıl Fransız eğitimcileri, bu yenilginin sebeplerini Prusya'nın yurtseverlik duygularını harekete geçiren eğitim sistemiyle ilişkilendirmişlerse Osmanlı aydınları da benzer bir şekilde, Balkan yenilgisinin nedenlerini eğitim sisteminde aramaya başlamıştır. İsmail Hakkı, Ethem Nejat, İbrahim Hilmi gibi çok sayıda aydın, “daha dünkü tebamız” Bulgarlar ve Sırların nitelikli ve yurtseverlik duygusu aşıl原因an eğitim sistemlerinin bu zaferde etkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Örneğin Balkanlarda öğretmenlik yapan ve bu milletleri iyi tanıyan Ethem Nejat'a göre;

“Biz aheste ve mazlum biçimde yürürken memleketimizde neler oldu. Rumeli ve Makedonya muallimleri ne inkılaplar yaptılar... O mekteplerin hocaları fikri ve sosyal bir inkılap yaparken öte yandan dağlarda gezen çetelerin akıl yoldaşydı. (...) Bizim köylerde elle yazılmış yazıları okuyamayan köy hocaları görev yaparken, kasabalarda milliyetten, Türklükten bahsi ayıp sayan daha yüksek derecede seviyesiz miskin muallimler yüksek tabakanın çocuklarını terbiye ederken Makedonya muallimleri daha kaba ve cahil olan Gayrimüslim köyleri insan yaptılar. Onlara seciye, fikir ve emel

verdiler. Sonuç ne oldu? Bizim hocalar mağlup, onlarınki galip! Savaşı onlara kazandıran mektepleri, terbiyeleridir” (Akyüz 2015: 291).

Bu dönemde ön plana çıkan birinci reform stratejisi sorunu maârif sisteminin 1869’da kurulan yapısının nasıl yeniden düzenleneceği olmuştur. İkincisi ise reformun eğitim sisteminin hangi kademesinden başlatılacağı meselesidir ve bu yoğun tartışmalara konu olmuştur. Bir diğer reform stratejisi sorunu, mahalli dillerle eğitime izin verilip verilmeyeceği ile ilgili olmuştur. Osmanlı’da Müslüman olmayan milletler öteden beri kendi dillerinde eğitim yapmaktadırlar. Ancak şimdi Müslüman olanların hangi dilde eğitim yapacakları sorusu gündeme gelmeye başlamıştır. Bu sorun medrese eğitimi sırasında, eğitim dili Arapça olduğu için, ortaya çıkmamış ancak eğitim sistemi gelişerek, medrese dışı bir okul sistemi Türkçe eğitim verecek şekilde kurulmaya başladığında ve bu gelişmeler İstanbul dışına yayıldığında önemli bir sorun olarak belirmeye başlamıştır (Tekeli ve İlkin 1999: 84).

II. Meşrutiyet dönemi eğitimde kurumsal ve yasal düzenleme ve uygulamalara bakılacak olursa; II. Meşrutiyet’le birlikte Meclis-i Kebir-i Maârif, 1 başkan ve 5 üyeden kurulu daimi bir Encümen halinde düzenlenmiş ve Maârif Nezareti de aşağıdaki daireler halinde yeniden teşkilatlandırılmıştır: 1) Tedrisat-ı Tâliye 2) Tedrisat-ı İbtidâiye 3) Mekâtib-i Husûsiye 4) Tahrirat (yazı işleri) 5) Muhasebat 6) Sicil 7) İstatistik 8) Levazım 9) Evrak. 1910’da bir Tedrisat-ı Âliye Dairesi ile Kütüphaneler Müfettişliği kurulmuş ve Maârif Nezareti müfettişleri Meclis-i Kebir-i Maâriife bağlanmıştır (Akyüz 2015: 286).

Gözlerin ilköğretime çevrildiği bir dönemde çıkarılan bu kânûn, eğitim açısından bir dönüm noktasıdır. Kânûnun çıkarılmadan önceki dönemi, İttihat ve Terakki’nin eğitim sistem ve politikasında “arayış” dönemi olarak nitelenir. Bu dönemde Maârif-i Umûmiye Kânûn Layihâsı oluşturulmuş ve bu layiha ile bütün maârif meseleleri bir bütün olarak ele alınmıştır.

Meşrutiyet dönemi Maârif Vekili Emrullah Efendi Fransız maârifini inceleyerek 1909 yılında bir metin hazırlamıştır. 3 fasıl ve 220 maddeden oluşan metinde tüm

maârif meselelerine değinilmiştir. Maârif-i Umûmiye Kânûn Layihâsı'nın ilköğretime ait olan kısmı tasarı halinde meclise sunulmuştur. Tasarı, 101 maddelik Tedrisat-ı İbtidâîye-i Kânûn-ı Muvakkatı adıyla 1913 yılında kabul edilmiştir (Koçer 1992: 70; Tekeli ve İlkin 1999: 86). Bu yasa ile o zamana değin ibtidâî ve rüşdi olarak ikiye ayrılmış olan ilköğretim "mekâtib-i İbtidâîye-i umûmiye" adı altında birleştirilerek altı yıllık mektepler açılmaya başlanmıştır (Binbaşoğlu 2009: 269). Tedris-i İbtidâîye Kânûnu kendi içinde bir bütün olarak düşünülmüş, okul öncesi ve okul sonrası hayata hazırlayıcı bazı düzenlemeleri de getirmiştir. Bu kânûna uyarak İstanbul'da bir diğer büyük kentlerde "Ana Okulları" açıldığı gibi, okul sonrasında "Çıraklık Mektepleri" kurulmuştur. Bu sonuncular başarılı olamamıştır (Unat 1964: 39-41). Yine 1914'te anaokullarına öğretmen yetiştirmek için farklı girişimler olmuştur. Kız Sanayi Mektebi ve Kız Sultânîsi'nde de ana mektebi kısmı açılmıştır. Ancak gerek plansızlık, gerekse de dönemin koşulları gereği Ana Muallim Mektebi'nden mezun olan 150 kadar öğretmenin istihdam sorunu ortaya çıkınca 1919'da kapatılmıştır. Satı Bey, Kâzım Nami Duru, İsmail Mahir Efendi, Sabri Cemil, İsmail Hakkı, Emrullah Efendi ve Şükrü Bey okul öncesi eğitim konusunda öncü şahsiyetlerdir (Bardak 2010: 24, 45-49).

Maârif Nâzırı Emrullah Efendi, ilköğretimin ıslahı için bir dizi çalışma başlatmıştır. Ona göre ilköğretimin ıslah edilmesi, ancak yükseköğretimin ıslah edilmesi ile mümkün olabilirdi. Emrullah Efendi'nin eğitimin ıslahındaki bu projesine "Tuba Ağacı Nazariyesi" adı verilmektedir (Kazıcı 1995: 165). Bu projeye Satı Bey karşı çıkmış ve eğitimde ıslahın ilköğretimden başlamasını savunmuştur. Bu konuda çalışmalar yapmış, dergi çıkarmış, Dârülmuallimin'i ıslaha tabi tutmuştur. Nitelikli öğretmen yetiştirmek için farklı faaliyetler denemiştir. Bunlar içinde en önemlilerinden biri öğretmen adaylarının staj yapabilmelerini sağlamak için Dârülmuallimin bünyesinde açtığı Tatbikat Mektebi (Uygulama Okulu)'dur. Burada öğretmen adayları uygulamalı dersler yapabiliyor ve hem hocaları hem de arkadaşlarıyla eğitim ile ilgili konuları tartışabiliyorlardı (Gündüz 2015: 102-103). Bu mektep sayesinde muallimler staj yapmışlardır. Böylece günümüzdeki öğretmenlik uygulamalarının temelleri atılmıştır.

II. Meşrutiyet devrinde ortaöğretimde önemli değişimlerin olduğu alanların başında idâdîler gelmektedir. Pek çok idâdî sultânîye çevrilmiştir. İlki İstanbul olmak üzere Vilayet Merkezleri'ndeki 10 idâdî, sultânîye çevrilerek, bu sultânîlere rüşdiye üzerine üçer yıllık iki devresi olan, ikinci devresi fen ve edebiyat kollarına ayrılan bir yapı kazandırılmıştır. 1913'te uygulanan bu alanı daha da geliştirilerek, beş yıllık kendi ibtidâî kısmına ya da altı yıllık umumi ilkokula dayanmak üzere dört yıllık birinci fen ve edebiyat kollarına bölünmüş üç yıllık ikinci devresi bulunan eğitim süresi 12 yıl olan sultânîler tüm vilayet merkezlerinde idâdîlerin yerini almıştır (Unat 1964: 48). Sultânîler 1922'den sonra lise adını almıştır (Akyüz 2015: 277).

II. Meşrutiyet döneminde özel okullarla ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle 1914'te Husûsî Mektepler Talimatnamesi yayımlanmıştır. Azınlık ve yabancı okulları özellikle Abdülhamid zamanında taşra idarecilerinin de kolaylaştırıcı faaliyetleri ile sayıları hızla artmıştır (Gündüz 2015: 104). II. Meşrutiyet'in döneminde özel okulları faaliyetleri artış gösterse de I. Dünya Savaşı yıllarından sonra bu durum devam etmeyecek ve tersine dönecektir.

1911 yılında Ticaret ve Nâfia Nezareti vilayetlerdeki bir siteme bağlı olmayan sanayi okullarını "Vilayet Sanayi Mektepleri" adı altında genel bir talimata bağlamıştır. Bu talimatta ilk eğitim üzerine dört yıllık bir eğitim öngörülmekteydi. Her ilde özel bir komisyon tarafından yönetilecek okullar o vilayetin en çok gereksinimce duyduğu sanayi alanlarında yoğunlaşacaktı (Unat 1964: 63).

II. Meşrutiyet'e değin kızların eğitimi kız rüşdiyeleri ve kız sanat okulları düzeyinde tutulmuştur. II. Meşrutiyet kızlar için daha üst kademe eğitim kurumlarını örgütlemeye başlamıştır. 1911 yılında gündüzlü Darulmuallimat binası yandıktan sonra yerine Sultanahmet civarındaki konakta üç sınıflı olan İnas İdadisinin açılması bu konuda yapılan ilk adım olmuştur. Bu okul 1913-1914 ders yılında İnas Sultânîsi (Bezmialem Valide Sultânîsi) haline gelmiştir. Kız sultânîlerinin eğitimi 10 yıllık olarak düzenlemiştir. Ancak bu sultânîler ilerleyen zamanlarda sadece İstanbul'la sınırlı kalmış, vilayetlerde yaygınlaştırılamamıştır (Ergin 1977: 1444-1445). Vilayetlerde açılmış olan kız ortaöğretim kurumları sadece kız muallim mektepleridir. Kız okulları

için vilayetlerde öğretmen bulunamayışı üzerine 1913'te uygulamaya giren İlk Tedrisat Kânûnu'na uygun olarak bazı vilayet merkezlerinde 5 yıllık "Kız Muallim Mektepleri" açılmıştır (Kansu 2014: 168). Kız sıbyan ve kız rüşdiye mekteplerine kadın muallimlerin yetişmesi amacıyla kurulan bu mektepler kadınların eğitimine önemli faydalar sağlamıştır.

1912'de çıkarılan Tedris-i Ziraiye Nizamnamesiyle II. Abdülhamid döneminde kurulan tarım okulları bir sistem haline gelmiştir. Halkalı'da 1892 yılında Ziraat Mektebi açılması üzerine Ormancılık dersleri bu okulda verilmeye başlanmış, Ormancılık ve Maden Okulu kapatılmıştı (Unat 1964: 80).

Bu dönemde askeri eğitim sisteminin bağlı olduğu "Mekâtib-i Askeriye Nezareti" kaldırılarak askeri okullar "Terbiye ve Tedrisat-ı Umûmiye Müfettişliği" kuruldu. 1913'te Tedrisat-ı İbtidâîye kararnamesinin uygulanmaya başlamasıyla sivil ve askeri rüşdiyeler birleştirilince, askeri rüşdiyeler tarihe karışmış oldu. Askeri eğitim sistemi idâdî ve üstüyle ilgili bir sistem haline geldi (Ergin 1977: 1449). Ordu merkezlerinde bulunan Harbiye'ler kapatılarak öğrenciler İstanbul'a toplandı. Erkan-ı Harbiye sınıfları yeniden ele alındı. Harbiye'den ayrılarak 1909'da Yıldız Sarayı Şehzadeler dairesinde ve doğrudan doğruya Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği'ne bağlı ayrı bir okul halinde örgütlendi. Orduda ilk kez 1909 yılında Levazım Mektebi açılmıştır (Ergin 1977: 1391; Unat 1964: 68-70).

Bunların dışında açılması düşünülen ve planlanan ama çeşitli sebeplerle eğitim hayatına başlayamayan pek çok okul projede olmuştur. Bunlardan biri Dârülbedayi (Tiyatro Mektebi)'dir. Bu dönemde özel eğitimle ilgili mektepler de açılmıştır. İstanbul, Selanik ve İzmir'de faaliyet gösteren dilsiz, sağır ve ama okulları bunların başında gelir (Gündüz: 2015: 104).

Medrese eğitiminin ıslahı ilk kez ciddi olarak II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiştir. İlk düzenleme Fâtih'te Tabhâne Medresesi'nde yapıldı. 1910'da yürürlüğe konulan Medrese-i İlmiye Nizamnâmesi ile bu uygulama genelleştirildi. Medrese eğitimi 12 yıllık olarak düzenlendi. Dersler sabah, öğlen ve akşam dersleri

olmak üzere üç gruba ayrılıyordu. Sabah ve akşam dersleri dini ilimlere, öğle dersleri genel kültüre ayrılmaktaydı. Artık medrese öğrencileri de Osmanlı sarfı, nahvi ve belegati, Farisi, hesap, hendese, coğrafya, tarih, kozmografya, fizik, kimya, mevalid (tabiat bilimleri) okuyacaktı. Böylece medrese bir ölçüde mektepleşiyordu. 1913 yılından sonra yeni düzenlemelere gidilmiştir. 1914'te çıkarılan Islah-ı Medâris Nizamnâmesi ile İstanbul'da tüm medreseler Dâr-ül Hilâfet-ül Âlîye Medresesi haline getirildi. Medrese eğitimi her biri dört yıllık üç kademeye ayrıldı. İlk iki devresi orta eğitime, son devresi yüksek eğitime karşılık olacaktı. Yüksek eğitimi bitirenler İstanbul ruusunu almış sayılacakları için müderrislik yetkileri bulunacaktı. Programlarına Batı dillerinden bir yabancı dil, beden eğitimi, çizgi resmi, ekonomi, maliye psikoloji hukuk, felsefe dersleri de eklenmişti (Tekeli ve İlkin 1999: 94). Dâr-ül Hilafet-ül Âlîye Medresesi medreselerin ıslahı noktasında atılmış önemli bir adımdır. Ancak dönemin siyasi karışıklıkları ve devletin içinde bulunduğu savaştan dolayı bu medrese yeterli eleman yetiştirememiş beklenen sonucu verememiştir.

Dârülfünun-u Şahane'nin adı 1908 devriminden sonra Osmanlı Dârülfünun'u olarak değiştirilmiştir ve bundan sonra 1933'te gerçekleştirilen üniversite reformuna kadar kapatılmamıştır. Dârülfünun 1900'de dört ana bölümden oluşmaktaydı: 1) Umul-ı Aliye-i diniye Şubesi 2)Ulûm-ı Riyaziye Şubesi 3)Ulûm-ı Tabiiye Şubesi 4)Edebiyat Şubesi 1912 yılında bir nizamnâme ile Dârülfünun beş şubeye ayrıldı: 1) Ulûm-ı Şer'îye 2)Ulûm-ı Hukukiye 3)Ulûm-ı Tıbbiye 4) Fünun 5) Ulûm-ı Edebiye. Bu tarihten itibaren gerek genel eğitim sistemin gerekse Dârülfünun'un derin bir değişime tabi tutulması için Emrullah Efendi ciddi gayretler göstermiştir. 1916 yılından itibaren Ziya Gökalp, İsmayıl Hakkı başta olmak üzere diğer üyelerce Dârülfünun'un özerk yapıya kavuşması için çalışmalar yapılmıştır. Ancak 1919'da netice alınabilmiştir. Dârülfünun özerk kabul edilmiştir(Akyüz 2015: 274; Gündüz 2015: 105).

I. Dünya Savaşı'na Almanların yanında girilmesi ile eğitim yapısının daha da güçlenebilmesi için Almanya'dan ilk defa yabancı öğretim üyeleri Dârülfünun'a getirilmiştir. Bu uygulama o günden bu yana sürekli devam etmiştir. Farklı bilim dallarına ilk olarak 1915'te 20 öğretim üyesi getirilmiştir (Arslan 1995: 68). O yıllarda kurumda hocalık yapan Baltacıoğlu'na göre; (Baltacıoğlu 1919: 70-71) Dârülfünunun,

yeni kürsüler kurulmasıyla tedrisatı bozulmuştur. Dârülfünun aralarında ilişkileri olmayan dersliklere parçalanmıştır. Görünürde işbölümü ve gelişme sanılan bu parçalanma, gerçekte bir çözülme olmuştur. Çünkü parçalar arasında hiçbir bağ yoktur. Dârülfünun kısımlarının ve talebesinin başıboş bırakılmıştır. O zamana kadar mektep inzibatı görmüş, hatta mubassırlarla idare edilmiş olan talebe, bu keşmekeşten olumsuz biçimde etkilenmiştir. Artık Dârülfünun ne bağımlı bir mektep, ne de bağımsız bir kurumdur.

II. Meşrutiyet döneminde yükseköğretimdeki önemli gelişmelerden biri kızlar için üniversitenin kurulmasıdır. İnas Dârülfünun'u 1915'te açıldı ve 1921'e kadar müstakil olarak devam etti (Baskın 2007: 119). İnas Darulfununa kayıt olan ilk öğrenciler kız idadisi mezunları ve İstanbul Dârülmuallimatı mezunlarıdır. Bu kurumun her biri üç yıl süreli 3 şubesi vardır. Bunlar: Edebiyat, Riyaziyat, Tabiiyat'dır. İlk mezunlarını 1917'de veren bu kurum 1920'de kaldırılıp Dârülfünun'a bağlanmıştır (Kansu 2014: 178; Unat 194: 57). 1921'de Dârülfünun ile birleşerek Türk eğitim sisteminde 'karma eğitim' de ilk defa yükseköğretimde başlamış oldu (Gündüz 2015: 105-106).

Bu dönemde faaliyet gösteren başlıca yüksekokullar ise şunlardır: Mekteb-i Mülkiye, Mühendis Mektebi, Posta ve Telgraf Mekteb-i Âlîsi, Ticaret Mekteb-i Âlîsi, Tevsi-i Ticaret ve Bahri-ye Milli Kaputan ve Çarkçı Mektebi, Bölge Yüksek Ziraat Okulları, Mülkiye Baytar Mektebi, Sanayi-i Nefise, Kadastro Mekteb-i Âlîsi, Orman Mekteb-i Âlîsi, Kondüktör Mektebi, Maliye Mekteb-i Âlîsi, Mekteb-i Nüvvâb, Dârülmuallimin-i Âliye, Dârülmuallimat (Ergün 1996: 283-298).

Kadın, aile ve çocuk hususuna bakacak olursak bu dönemde ilk kez dergiler yayımlanmaya başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde yayımlanan dergilerin sayısı II. Meşrutiyetten fazladır. En yetkin kadın yazarlar bu dönemde yetişmiştir. Halide Edip Adıvar bu dönemin önemli kadın isimlerinden biridir (Gündüz 2015: 107). II. Meşrutiyet döneminde feminizm, toplumsal alanda kadın hakları ve sorumlulukları tartışılmaya başlanmıştır.

Tanzimat yıllarından itibaren Osmanlı Devleti için ciddi bir sorun olan ve gün geçtikçe büyüyen azınlık ve yabancı okulları sorunu II. Meşrutiyet devrinde daha da belirgin hale gelmiştir. Çünkü siyasi idare biçimi değişmiş ve her şeyden daha şeffaf icra edilecek söylemiyle işe başlanmıştır (Mutlu 2005; Kocabaşoğlu 2000: 58). Ancak daha sonraki dönemde yabancı okullarının açılması ve sayılarının artmasıyla zararlı faaliyetleri engellenememiştir ve bu okullar devlet için tehdit oluşturmayı sürdürmüştür.

Azınlık ve yabancı okullar bu dönemde oldukça artış göstermiştir. Bu okullardaki eğitimin çeşitli yönleriyle nitelikli kabul edilmesi herkesi cezbetmekteydi ve Müslümanlar bile çocuklarını buraya göndermekten alıkoyamamaktaydı. Rum Ermeni, Bulgar, Sırp, Ulah, Yahudi okulları ile sayıları az da olsa Arap ve Fars okulları devletin en ücra köşelerine kadar yayılmış durumda idi. II. Meşrutiyet Devri'nde yeni okul açmak için Maârif Nezareti'nden ruhsat alma şartı getirildi (Ergün 1996: 493; Gündüz 2015: 114). Ancak 1915'e gelindiğinde dönemin şartlarından dolayı alınan bu kararlar uygulanamamıştır.

II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet dönemi eğitim yenileşmesinin hazırlık aşaması niteliğindedir. Bu dönemde yapılan yenilikler her ne kadar ileriye dönük olsa da gerek ülkenin içinde bulunduğu dönemden, gerekse mevcut durumun hazır olmamasından ötürü istenilen sonuçlar elde edilememiştir.

Avrupa'nın kapitalistleşmesi ve batıda pozitivizmin yaygınlaşmasından Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. Özellikle I. Meşrutiyetten sonra Jön Türk hareketi içinde pozitivizm, Ahmed Rıza'nın temsil ettiği biçimiyle toplumun felsefesi olarak hayata girmiştir. Yenileşmeyi gerekli gören aydınlar tarafından çözüm olarak düşünülmüştür (Engin 1992: 183). Bunun eğitim hayatına da uzantısı olmuştur. Pozitivist düşünce zamanla II. Meşrutiyet aydınları arasında yaygınlaşarak Cumhuriyet'in eğitim felsefesinin temelini oluşturmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde "Tanzimat eğitimi" denilen eski eğitime karşı, Lâtin etkisine, Fransız eğitim sistemine karşı her yönden hücumlar başlamıştır. Toplum yapısını değiştirecek, tüketici-memur değil de üretici-girişken şahsiyetler yetiştirecek

bir eğitim sistemi kurulmak istenmiştir. Gerek okul yapılarında, gerek ders programlarında bunu sağlayıcı bazı önlemler alınmasına rağmen, beklenen netice elde edilememiştir. Çünkü Batı örneğine göre kurulan bürokrasi, Osmanlı eğitim sisteminin peşini bırakmamış, onu kendi isteğine göre şekillendirmiştir (Ergün 1996: 546-547).

Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi güdeme gelen eğitim politikalarının ve gerçekleştirilen eğitim hareketlerinin pek çoğu II. Meşrutiyet döneminde dile getirilmiş, tartışılmış ve birçoklarının uygulanması yönünde adımlar atılmıştır.

1.2. Maârif-i Umûmiye Nezareti ve Dönemin Maârif Nâzırları

Osmanlı'da örgün eğitimin geliştirilmesiyle beraber yeni teşkilatlanmaya gidilmiştir. Maârif-i Umûmiye Nezareti'nin kuruluşunu anlamak için 1838'de eğitim üç aşamalı olarak düzenlenmesinden başlamak gereklidir. Sıbyan, rüşdiye ve mekâtib-i aliye olmak üzere üç aşamalı olmak üzere kurulan eğitimi koordine edebilmek için Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'ne İmamzade Esad Efendi atanmıştır. Mekâtib-i Rüşdiye için, o döneme göre yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmiş bir kurum olduğu söylenebilir. 1839'da devlet memuru yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye açılmıştır (Erdoğan 1996: 191). Sultan Abdülmecid'in yapılan yenilikleri desteklemesi üzerine, İstanbul ve taşradaki maârif meseleleriyle meşgul olacak bir meclis kurulmuştur. Muvakkat Meclisi adındaki meclis haftada iki gün Bâb-ı Âlî'de çalışmaktaydı (Kodaman 1999: 10).

Muvakkat Meclisi iki önemli yenilik önerisinde bulunmuştur. Bunlardan ilki; üç kademeli eğitimin kurulması yani sıbyan ve rüşdiye okullarının üstüne bir de dârülfünun kurulması, ikincisi ise daimi bir meclisin kurulmasıdır (Akyıldız 2003: 273). Bâb-ı Âlî bunun üzerine Meclis-i Vâlâ ve Hariciye Nezaretinin ortak denetiminde 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiye'yi kurdu. Meclis-i Maârif-i Umûmiye devlet kuruluşları arasında maârif işlerinden doğrudan sorumlu kuruluştur (Akyüz 2015: 191; Binbaşoğlu 2009: 140; Erdoğan 1996: 194-195; Kodaman 1999: 11). Çalışmalarına başlayan meclis, ilk, orta ve yüksek olmak üzere kademeli bir eğitim sisteminin kurulması ve

eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve sadarete bağlı ilk eğitim örgütünün çekirdeğinin oluşması yolunda kararlar almıştır. Böylece 1846 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nezareti adıyla yeni bir icra organı kurulmuştur (Kodaman 1999: 12).

Muvakkat meclisinin aldığı kararlar gereği, Dârülfünun'da okutulacak kitapların yazılması ve Türkçe'ye çevrilmesi için Encümen-i Dâniş adında bir ilim heyeti kurulmuştur (Özalp ve Ata 1977: 6). Islahat Fermanı'nın ilanından sonra padişah halkını nizamname koşulları ölçüsünde yaş ve sınav gibi herhangi bir ayrıma tabi tutmaksızın gayrimüslim cemaate de okul açma serbestiyeti tanımıştır. Söz konusu okulların müfredatı ve öğretmenlerinin atanması ise padişah tarafından belirlenecek ve Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşacak bir Meclis-i Muhtelit-i Maârif tarafından gözetilip denetlenecektir (Somel 2007: 68). Böylelikle eğitim konularıyla alakadar olacak iki meclis oluşmuştur. Bunlar Meclis-i Maârif ve Meclis-i Muhtelit-i Maârif'tir.

Islahat Fermanı'nın ardında Osmanlı topraklarında yabancı okullar hızla açılmaya başlamıştı. Bu nedenle hükümet eğitim faaliyetlerine ağırlık vermeliydi. Merkezi bir maârif teşkilatına ihtiyaç olmadan yeni okullar açmak ve eğitim işlerini yürütmek oldukça zordu. Bu nedenle 1857'de Maârif-i Umûmiye Nezareti oluşturuldu (Akyıldız 2003: 273). 1857'de Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı'nın başına Abdurrahman Sami Paşa tayin edilmiştir (Erdoğdu 1996: 204).

1869 yılında oluşturulan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin nezaret teşkilatında önemli bir yeri vardır. Nizamnâme Maârif Nâzırını başkanlığında ilmi ve idari iki daireden oluşun Meclis-i Kebir-i Maârif'i kurmuştur. Ayrıca Meclis-i Kebir-i Maârif'in şubesi ve icra organı olarak bir Maârif Meclis-i kurulmuştur (Akyüz 2015: 192).

Nezarette zaman içerisinde çeşitli düzenlemeler gerçeleşmiştir ve maârif teşkilatı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve Ankara'da Maârif Vekâleti'nin kurulmasıyla iki başlı görünüme sahip olmuştur.

Tablo 1.1: Kurulduğu tarihten 1922'ye kadar maârif-i umûmiye nezareti'nde görev yapan nâzırlar (Erdoğan 1996: 235-239; Yazıcı 1973: 71-100)

	Nâzırın İsmi	Görev Tarihi
1	Abdurrahman Sami Paşa	Temmuz 1857 - Aralık 1861
2	Ahmed Kemal Paşa	Ocak 1861 - Kasım 1862 Nisan 1865 - Ağustos 1867 (2. Defa) Ekim 1871 - Ocak 1872 (3. Defa) Aralık 1872 - Nisan 1873 (4. Defa) Mayıs 1876 - Mayıs 1876 (5. Defa) Kasım 1877 - Ocak 1878 (6. Defa)
3	Mustafa Fazıl Paşa	Kasım 1862 - Ocak 1863
4	Mehmed Nevres Paşa	Ocak 1863 - Şubat 1863 Mart 1865- Nisan 1865
5	İbrahim Edhem Paşa	Şubat 1863 - Haziran 1863 Haziran 1863 - Mart 1865
6	Abdüllatif Suphi Paşa	Ağustos 1867 - Mart 1868 Şubat 1878 - Nisan 1878
7	Mehmed Esad Safvet Paşa	Mart 1868 - Ekim 1871 Nisan 1874 - Ocak 1875 Kasım 1875 - Mayıs 1876
8	Mehmed Emin Derviş Paşa	Ocak 1872 - Haziran 1872
9	Ahmed Vefik Paşa	Haziran 1872 - Aralık 1872 Ocak 1878- Şubat 1878
10	Ahmed Cevdet Paşa	Nisan 1873 - Nisan 1874 Haziran 1875 - Kasım 1875 Mayıs 1876- Ekim 1876
11	Ahmed Arifi Paşa	Ocak 1875 - Haziran 1875
12	Yusuf Paşa	Ekim 1876 - Şubat 1877
13	Mehmed Tahir Münif Paşa	Şubat 1877 -Kasım 1877 Nisan 1878- Kasım 1880 Kasım 1885- Kasım 1891
14	Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa	Kasım 1880- Aralık 1881
15	Ali Fuad Paşa	Aralık 1881 - Mayıs 1882
16	Mustafa Nuri Paşa	Mayıs 1882 - Kasım 1885
17	Ahmed Zühdi Paşa	Kasım 1891 - Nisan 1902
18	Mehmed Celaleddin Bey	Nisan 1902 - Temmuz 1903
19	Mustafa Haşim Paşa	Temmuz 1903 - Temmuz 1908
20	İbrahim Hakkı Bey	Temmuz 1908 - Eylül 1908 Kasım 190 - Aralık 1908
21	Recaizade Mahmud Ekrem Bey	Eylül 1908 - Kasım 1908
22	Abdurrahman Şeref Bey	Aralık 1908 - Şubat 1909 (Vekil) Şubat 1909- Mayıs 1909 (1. Defa) Mayıs 1911- Ocak 1912 Mart 1920 - Nisan 1920
23	Yusuf Ziya Paşa	Şubat 1909 - Şubat 1909 Ocak 1919 - Mart 1919
24	Mustafa Nail Efendi	Mayıs 1909 - Ocak 1910
25	Emrullah Efendi	Ocak 1910 - Şubat 1911 Ocak 1912- Temmuz 1912 Şubat 1911- Mart 1911 (Vekil)
26	Cavid Bey	Mart 1911 - Mayıs 1911
27	Babanzade İsmail Hakkı Bey	Temmuz 1912 - Ekim 1912
	Gelenbevzade Mehmet Said Bey	Ekim 1918- Kasım 1918 Mayıs 1919 - Mart 1920 Ağustos 1921- Ekim 1922

Tablo 1.1. (devamı): Kurulduğu tarihten 1922'ye kadar maârif-i umûmiye nezareti'nde görev yapan nâzırlar (Erdoğan 1996: 235-239; Yazıcı 1973: 71-100)

	Nâzırın İsmi	Görev Tarihi
28	Damat Mehmed Şerif Paşa	Ekim 1912 - Ocak 1913
29	Ahmet Şükrü Bey	Ocak 1913 - Aralık 1917
	Ali Münif Bey	Aralık 1917 - Temmuz 1918 (Vekil)
30	Doktor Nâzım Bey	Temmuz 1918 - Ekim 1918
31	Doktor Rıza Tefvîk Bey	Kasım 1918 - Ocak 1919
32	Ali Kemal Bey	Mart 1919 - Mayıs 1919
33	Rumbeyoğlu Fahreddin Bey	Nisan 1920 - Temmuz 1920
34	Bağdatlı Mehmed Hadi Paşa	Temmuz 1920 - Ekim 1920 (Vekil)
35	Mustafa Reşit Paşa	Ekim 1920 - Kasım 1920
	Arif Hikmet Paşa	Ekim 1920 - Kasım 1920 (Vekil)
36	Raşid Bey	Ocak 1921 - Haziran 1921
	Mustafa Arif Bey	Haziran 1921 - Ağustos 1921 (Vekil)

1.3. Osmanlı Eğitiminin Malî Kaynakları

Yenileşme döneminden itibaren devletin temel sorumluluk alanlarının en önemlilerinden biri eğitimidir. Devlet modern bir eğitim sistemi meydana getirebilmek için pek çok yenilikler yapmıştır. Bunu yapabilmek için de hiç şüphesiz öncelikle malî kaynaklar gerekmiştir. Aslında eğitim başından beri belki de en önemli sorunlarından biri malî kaynaklardır. Malî kaynakları temin edebilmek için zaman içerisinde yeni yöntemlere başvurulmuş ve tecrübeler edinilmiştir.

Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde, Tanzimat öncesi döneme kadar eğitim hizmetleri büyük ölçüde medreselerin tekelindedir ve medreseler de vakıf sistemi içerisinde varlıklarını devam ettirmektedir. Vakıflar, medreselerin kurulması ve işlemlerini sağlayan en önemli malî kaynak olmuştur. Medreseler, kurulan vakıflar sayesinde ayakta durmakta, yenilikler yapmakta, öğrencilerin ve hocaların ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Örneğin Bağdat'ta 60 bin altına inşâ edildiği rivayet olunan Nizâmiye Medresesinde²³ aralarında memleketin en önde gelenlerinin çocuklarının yanı sıra, çok fakir aile çocuklarının da bulunduğu 6 bin talebe aynı anda eğitim görüyordu ve medresenin yıllık masrafı 15 bin dinar civarındaydı (Talas 2000: 47). Vakıflar yaptıkları yardımlar dışında, medreselerde sakin oldukları zaman karşılığı olarak

²³ Nizamiye Medreseleri ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul, 2017.

yevmiyeler, *hücre akçesi* veya *hakk-ı süknâ* adıyla da ödemeler yapıyorlardı. Öğrenciler yevmiyeye ek olarak pişmiş ve hazır şekilde sunulan iki öğünlük yemekleri içinde, eğer et bulunmuyorsa, “imârette et tabh olunmadığı günlerin et akçesi”ni isteme hakkına sahiptiler. Bunların dışında mütevellî ve nâzırın gözetiminde öğrencilere *yaylakiye*, *bahariye* ve *nehariye* adı verilen yan ödemeler de yapılmaktadır (Hızlı 1987: 431).

Yapılan araştırmalar, vakıf gelirlerinin Osmanlı malî sistemi içindeki oranının 16. yüzyılın başlarında yaklaşık %12'lik bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Bu oranın 17. yüzyılın başlarında %20'lere kadar yükseldiği kaydedilmektedir (Tabakoğlu 1994: 183). Fakat zaman geçtikçe Osmanlı ekonomisinde bozulmalar meydana geldiğinde vakıflar da bundan etkilenmişlerdir. Vakıflara bağıştta bulunacak hayırseverler mallarını bağışlarken tereddüt etmeye başlamışlardır.

Eğitim ve öğretimin neredeyse tamamının vakıflaştırıldığı Osmanlı döneminde ise vakıf gelirleri yeterli olmayan medresenin giderleri için “Hazine-i Hümayûn”dan destek sağlanıyordu (Yıldız 2010: 128). Bunu dışında farklı çözümler de bulunmuştur. Örneğin; Hoca Emircan Dârülkurrâsî'nin acilen tamir edilmesi gerekmiş, ancak vakıf gereken tahsisata sahip olmadığı gibi, 12.656 akçelik büyük bir borcun altına girmişti. Dârülkurrâ şeyhi ve vakfın mütevellisi, mahkemeye yaptıkları ortak teklifte, vakfın aynı yerde bulunan kurşun örtülü türbesinin kurşununun sökölüp dârülkurrâyaya örtülmesinin ve artakalan kurşunun satılarak vakfın borçtan kurtulmasının uygun olacağını, türbe üzerinin ise tuğla ile örtülmesinin kâfi geleceğinin ifade etmişlerdi (Hızlı 2012: 39-40). Bunun gibi örneklerle Osmanlı eserleri yüzyıllar boyu ayakta kalarak günümüze ulaşmıştır.

Medreselerin gelir kaynakları arasında, devletin ve devlet erkânının yanı sıra zengin kişilerin sağladığı yardımlar da bulunmaktaydı. Sultan Abdülmeçid döneminde sadrazamlık yapan Mustafa Naili Paşa'nın, Süleymaniye'deki büyük konağının haremlik-selamlık dışında kalan üçüncü bölümünü fakir medrese talebelerine tahsis etmesi dikkat çekicidir (Akgündüz 2012: 44).

Tanzimatla birlikte açılan yeni okulların finansmanı malî kaynağı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel maârif müesseselerinin malî kaynağı olan vakıf sistemi bozulmuş olduğundan gelirleri mevcut eski okullara bile yetmemekteydi. Yeni açılan okullar için de vakıflar kurmak imkansız gibi görünmekteydi. Devlet geleneksel kurumlar karşısında alternatif olarak açtığı rüşdiye, İbtidâî, sultanî ve idâdîlerin masraflarını karşılamakta ilk başlarda hayli zorlanmıştır.

Ancak özellikle 1856 Islahat Fermanı sonrasında devlet içindeki bütün unsurlara serbestçe okul açma imkânının sağlanması sorunu Müslümanlar aleyhine aşırı şekilde büyümüştür. Bu sebeple öncelikle 1857’de Maârif Nezareti’ni kurulmuştur. 1869’da da bütün eğitim işlerini belli bir nizam ve intizama sokan nizamnâme yapı oluşturulmuştur. 1869 Nizamnâmesi’nde maârifin gelir kaynaklarına değinilmiş ve tedbir alınmıştır. Buna göre maârif gelirleri:²⁴

- 1)Devlet bütçesinden ayrılan para (tahsisat-ı mîriye)
- 2)Halkın vereceği yardımlar,
- 3)Vakıf gelirlerinden alınacak para (tahsisat-ı vakfiye)
- 4)Diğer yardımlar (ianat-ı müteferrika)
- 5) Lise ve yüksek okul talebelerinden alınacak ücret ve para cezalarından ibarettir.

İlköğretim için tahsisat ayrılmamıştır. İlköğretimin masrafı halka bırakılmıştır. Kısa bir süre sonra ilköğretimin bu yolla ıslah olmayacağı anlaşılmış ve bu sebeple 1872 yılında öşrün öşrü nispetinde olmak üzere ilköğretim için bir maârif vergisi konulmuştur (Ergin 1977: 466). Fakat bu kaynaktan elde edilen para, hiçbir zaman okullara, özellikle ilköğretime harcamamış, vilayetlerin başka ihtiyaçları için kullanılmıştır. 1871’den itibaren Maârif Nezareti’nden eğitime ayrılan pay yılda 100.000 liradan 50.000 liraya düşmüştür (Kodaman 1999: 65; Somel 2015: 181-182). Bâb-ı Âlî aynı yıl, avarız vakıflarının o zamana dek mahalli bayındırlık işleri için kullanılan gelirlerini, taşra okullarının finansmanı için Maârif Nezareti’ne aktardı. Maârif Nezareti eğitimin mali işlerini bir düzene koymak amacıyla bazı tedbirler almıştır. Bunlar: (Nurdoğan 2005: 450)

²⁴ Maârif gelirleri ile ilgili bkz. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi madde 192, Düstur, I. Tertip, C.2.

- Belli mahalleler toplanarak bir malî cemâat meclisi oluşturulmasına ön ayak olmuştur.
- Bu cemâatler bir sandık emini tesis etmiştir.
- Okula gönderilmeyen çocukların ailelerinden alınan cezalar meclis sandığında biriktirilmiştir.
- İbtidâîler elindeki vakıfların daha sağlıklı işletilmesi kararlaştırılmıştır.
- Komisyon herkesin eğitime katkı yapması için çalışmalar başlatmıştır.
- Komisyon malî işleri yürütebilmek için bir defter tutmayı istemiştir.

Ne var ki bu uygulamaya 1875 yılında muhtemelen aynı yıl patlak veren büyük malî bunalım dolayısıyla nezaretin bütün kaynaklarını devlet bütçesine devretmesi nedeniyle son verilmiştir (Berker 1945: 110, 121, 124).

II. Abdülhamid 1876 yılında tahta çıktığında hazineden cari harcamaları karşılayacak kadar bile para yoktur. Osmanlı Devleti büyük bir malî kriz içerisindeydi. Akabinde Büyük Britanya ve Mısır'ın malî kontrolünü ele geçirdi ve sonunda ülke İngilizlerin işgaline uğramıştı. Dış borçlar ertelendiği için devletin kredisi de yoktur. 1876'dan önce yapılan dış borçların, faizleriyle birlikte toplam miktarı 278.082.073 Osmanlı lirası tutmaktaydı. Buna bir de Rusya'ya ödenecek olan 34 milyon liralık harp tazminatı eklenmiştir. Devlet gelirleri dış borçların yanında hiç denecek kadar azdır (Kodaman 1999: 157-158; Somel 2015: 183-184). 1877 yılında valiliklere bir yazı göndermiştir. '*Meşrutun lehleri münderis olan evkafın hazine-i evkafa irad kaydından sarf-ı nazarla tamim-i maârif yolunda sarf edilmesi*' hususunda gayret göstermeleri emredilmiştir. Fakat bu münderis vakıf gelirlerinin ancak bir kısmı maârife ayrılmıştır. Bununla birlikte çalışanların maaşları da azaltılmıştır. 1881' de Maârif Nezareti Bâb-ı Âlî'ye mektup göndermiştir. Bâb-ı Âlî'nin taşradaki yazı muallimleri ve bevvaplarına verdiği maaşı yüzde yirmi oranında azalttığını görmekteyiz (Somel 2015: 184). Ekonomik olarak sıkıntılar içerisinde olan devlet 1881 yılında Duyun-u Umûmiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) kurmak zorunda kalmıştır (Pamuk 1988: 208-209; Toprak 1982: 230). Duyun-u Umûmiye İdaresi ile birlikte devlet gelirlerinin gittikçe büyüyen bir payını denetim altına almıştır. Mali sıkıntı içinde olan devlet artık daha da zor durumda kalmıştı.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi dönemin şartlarına göre mükemmel olarak kabul edilse de, aradan kısa bir süre geçtikten sonra eleştiriler başlamış, uygulama noktasında çeşitli sıkıntılar dile getirilmiştir. Buradaki şikâyetlerden hareketle Sadrazamlığının ilk günlerinden itibaren Küçük Said Paşa harekete geçmiştir. 1882-1883 yıllarında imkânlar dâhilinde bütün kazalara rüşdiye yapılmasını önermiş, her mahalleye sıbyan mektebi ile nahiyelerde sanayi-i adiyeye mekteplerinin açılması gerektiğini belirtmiştir. Bu önerilerinin gerçekleşebilmesi için de malî kaynakları belirlemiştir. Sadrazam Said Paşa buna çare bulmak için 1884'te aşarın süb'u (1/7) ve rüb'u (1/4) alınıp sülasanın (2/3) de menafi-i sandıklarına; sulüsünün(1/3) de maârife verilmesini temin etmiştir. Ayrıca öşüre tabi olamayanların verdiği musakkat vergisinden de maârif için bir miktar hisse-i iane²⁵ alınması kararlaştırılmıştır (Kodaman 1999: 158). Böylece eğitimin malî kaynakları arttırılmaya çalışılmıştır.

II. Abdülhamid'in önde gelen Sadrazamlarından Said Paşa'nın önerisi doğrultusunda 1 Mart 1883'te *Maârif Hisse İanesi* adında bir vergi kabul edilmiştir ve kısa bir süre sonra da kapsamı genişletilmiştir. Bu verginin ihdas gerekçesi öncelikle idâdîlerin yapım ve işletilmesinde kullanılmak üzereydi İdâdîlere tahsis edilen bu vergi, süre ilave edilen miktarla birlikte yeniden düzenlenmiştir. Maârif hisse-i iânesi, gerçekte öşür üzerine eklenen 1/7 oranındaki bir vergi olup, toplam miktarın 1/3'ü eğitime ayrılmıştır. (Toplam öşürün %5.3'ü maârif hisse-i iânesi olarak değerlendirilmiştir). Meblağın 2/3'ü de diğer kamu işlerinin tahsisâtıydı. (Kamu hizmetlerine ayrılan kısım, yani menâfi hissesi, toplam öşürün %10.6'sıydı.) Vergi, mükellefler tarafından kolaylıkla kabul edilmedi ve memleketin farklı bölgelerinden çeşitli sebeplerle itirazlar hatta isyanlar yükselmiştir. En temel direniş sebebi, yerel idarelerden toplanan vergilerin merkeze aktarılmasıydı. Başlangıçta toplanan verginin ¼ oranı İstanbul'a aktarılırken daha sonra bu dörtte ikiye çıkarılmıştır (Somel 2015: 186-187). Hatta bundan daha fazlasının da aktarıldığına dair kayıtlar söz konusudur.

Ziraat Bankası, 1888 yılında vilâyetlerde maârif hisse-i iânesinin toplandığı ve öğretmen maaşlarıyla diğer ücretlerin dağıtıldığı şubeler kurmuştur. Bu düzenleme birkaç yıl sonra değiştirilmişti. Artık taşraya ait eğitim fonlarını toplama sorumluluğu

²⁵ İane, sözlükte yardım için toplanan para, yardım parası anlamına gelmektedir (Develioğlu 2013: 462).

maârif sandığına devredilmiştir. Başlıca, maârif hissesi gelirinden oluşan maârif sandıkları, eğitimle ilgili harcamaların karşılanabilmesi için meydana getirilmiştir. Maârif hisse-i îânesinin vilâyet merkezlerindeki eğitim fonlarına transferini sağlamak konusunda, en büyük sorumluluk vilâyet maârif müdürüne aittir. Tarımsal üründen eğitim yararına alınmaya başlanan her % 0.5 kile, 1888'ten itibaren kazâ ve sancak merkezlerindeki Ziraat Bankası şubelerinde, vilâyetlerdeki eğitim fonuna ilave edilmek üzere toplanmaya başlamıştır. Ayrıca, çiftçi olmayan kişilerden alınan %5 oranındaki mülkiyet vergisi de, aynı amaçla mal sandıklarında bir araya getirilmiştir. Bu transferlerden sancaklarda idâdîlerin, kazâlarda da rüşdiyelerin müdür veya öğretmenleri sorumluydu (Mahmud Cevad 2001: 232-233). Maârif hisse-i îânesinin bu şekilde yapılandırılmasının ardından öşrü'l-öşr ve çift basına vergileri kaldırılmıştır (İnalçık 1959: 575-610; Somel 2015: 187-188). Yapılan uygulamalar ve düzenlemeler, vilâyet merkezlerindeki diğer idari birimlerin eğitim fonlarına el koymasını engellemiştir. Ayrıca daha önce yapıldığı gibi eğitim dışı harcamalar için eğitim fonlarının kullanılmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Maârif hissesi ianesi yalnızca Müslümanlardan değil gayrimüslimlerden de alınmaktaydı. Ancak ödedikleri vergilerin esas olarak Müslümanların devam ettiği devlet okullarına yönelik harcanması gayrimüslimleri kızdırmaktaydı. Örneğin, 1891 yılında Sivas'daki gayri müslimlerin bu durumdan şikâyeti üzerine bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon söz konusu kaynağın, gayri müslim okulları için de kullanılması kararını vermiş ve uygulamıştı (Emiroğlu 2002: 178; Nurdoğan 2005: 469; Somel 2015: 188).

Maârif hisse-i îânesine karşı direnişler neredeyse bütün vilâyetlerde kendini göstermişti. Her ne kadar 1884 yılında maârif hisse-i îânesi ve kamu hizmetlerine ait bir vergi olarak resmen yürürlüğe konulmuşsa da, 1886'dan sonra bu vergilerin devletin diğer bölgelerinde de geçerli olması için yoğun çabalar sarf edildiği görülmektedir. Direnişlerin üç temel sebebi vardı: Birincisi; maârif hisse-i îânesinin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılmasına ilişkin, Bâbîâli'ye karşı duyulan güvensizlikti. Midilli Adası sakinlerinin Bâbîâli'ye gönderdiği pek çok tahrirâtta, toplanan vergilerin tamamının ada için ihtiyaç duyulan eğitim ve diğer hizmetlere yönelik harcanması talebi

dile getirilmiştir. 1886 yılında Maârif Nezâreti tarafından, hisse-i maârifin toplanması amacıyla bütün vilâyetlere gönderilen muhasebe memurları, maârif / menâfi sandıklarının kurulmasıyla görevlendirilmiştir (nurdoğan 2005: 470). Ayrıca 1873'te başlayıp 1880 yılına kadar devam eden tarımsal kriz, kırsal kesimin bu hisseyi hoş karşılamamasında etkili olmuştur (İnalcık ve Quataert 2006: 876).

Maârif hissesinden vilayetlere ayrılan payın toplam miktarın dörtte üçünden yarısına indirilmesi, taşrada devlet okullarının yaygınlaştırılması için elzem olan temel malî kaynağa ağır bir darbe niteliği taşımaktaydı. Gerçi maârif hissesi ağırlıklı olarak taşradaki idâdî mekteplerine malî kaynak sağlamak için tasarlanmıştı, ama diğer taraftan rüşdiye öğretmenlerinin maaşlarının önemli bir bölümü, verginin ilk düzenlenmesinde vilayetlere ayrılan paydan karşılanmaktaydı. Bu kısıtlı kaynak şimdi sadece idâdî mekteplerin kurulması ve işletme giderleri için yeterliydi ve bu durum, taşra idarelerinin bu koşullarda ilkokul açmasını zorluğundan şikâyet etmelerine yol açmıştır (Ergin 1977: 928; Kodaman 1999: 159). Bu uygulama vilayetlerde ortaöğretimin gelişmesi için imkân sağlasa da gelirlerin İstanbul'a aktarılması bu imkanı kısıtlamıştır. Halkın bunu benimsememesine yol açmıştır.

II. Abdülhamid döneminde eğitimin merkez ve taşra teşkilatı güçlendirildiği için, yerel idarecilere ve maârif meclislerine buldukları bölgelerin eğitim sorunlarını çözüme yetkisi verilmiştir. Buradan güç alan yerel idareciler de özellikle ilk ve orta öğretim masraflarının karşılanması için farklı yollar aramışlardır.

Münderise vakıfları²⁶ eğitimin bir diğer önemli kaynağıydı. Münderise vakıflarının tüm gelirleri ilköğretimin yaygınlaştırılması için kullanılması planlanmıştı. Fakat bu vakıfların gelirleri de yeterli olmamaktaydı. Bundan ötürü Maârif Nezareti ve yerel maârif idareleri kaynak akışını güncellemek amacıyla münderise vakıflarının gelirlerini sürekli mercek altında tutmaktaydılar (Somel 2015: 195). Her ne kadar kontrolü sağlanmaya çalışılsa da gelirler yeterli olmamıştır.

²⁶Münderise vakıfları, hayat şartlarının değişmesi ile amaçları ortadan kalkan (kervansaray gibi), yararlananları kaybolan ve gelirleri sarf olunacak hayır müesseseleri mevcut olmayan vakıfları içermektedir (Akgündüz 1996: 291).

1891 yılında Sivas vilayeti valisi Mehmed Memduh Bey durumun vehametini anlatmak için bir rapor yazmıştır. Vali, yerel Râfizilik ile savaşılmamasının ve yerli Hıristiyan okullarının yabancı misyoner okullarına karşı korunmasının gerekliliğinden bahsetmiş, Bâb-ı Âlî'ye yılda elli kuruş emlak vergisi veren kişilerden ayrıca 20 para, yüz kuruş verenlerden ise 40 kuruş kesilmesini önermiştir. Önerilen bu ek vergi gelirleri, dini cemâatler arasında fark gözetmeksizin yalnızca ilkokul eğitimi için harcanacaktır (Nurdoğan 2005: 641). Bu rapor her ne kadar kabul görse de her bölgenin malî kaynağı birbirinden farklıdır ve halkın eğitime bakış açısı oldukça önemlidir.

Tüm bunları yanı sıra II. Abdülhamid döneminde eğitim harcamalarını karşılamak için şu tedbirlere başvurulmuştur: (Gündüz 2010: 1665)

- İzmir Maârif müdürü, ilköğretim için kullanılan bir yerin yıkılması sonrasında buranın yerine daha kârlı olacağı düşüncesiyle *otel* açmak istemiş ve bu Nezaretçe kabul edilmiştir.
- Üsküdar ve Boğaziçi'ndeki kahvehane ve diğer yerlerin vergileriyle birlikte buralardan maârif hissesine yönelik bir verginin alınması isteğiyle bir dilekçe verilmiştir.
- Taşra vilayetlerinde servet sahibi kimselerden daha çok yardım ve bağış istenmiştir.
- Maârif hissesine ait zahirelerin müzayede yoluyla satışı kararlaştırılmıştır.
- Aydın'da üzüm satışından her yüz kileden 2'şer metelik alınması kararlaştırılmıştır.
- Iğın kazasında eğitim hizmetleri için ılıca ve misafirhanelerin kullanılmıştır.
- Edirne'de, ilköğretim okullarının ihtiyaçlarını karşılamak için otel ve gazino yapımı hakkında hisse-i maâriften bir kaynağın kullanılması talep edilmiştir.
- Bazı kazarlarda dükkân, kahvehane vb. yerlerin kirası eğitime ayrılmıştır.
- Köylere ait meraların farklı şekillerde işletilerek eğitime katkı sağlanmıştır.
- Özellikle Ortadoğu'da yapılan hurma ihracatından eğitime katkı payı istenmiştir.
- Yine bu konudan olmak üzere kahve ihracatından eğitime katkı payı talep edilmiştir.

- Tuzla, Sapanca, Çatalca'daki halkın karşılıksız olarak kullandığı moloz ve kumdan eğitimde kullanmak üzere vergi alınması istenmiş ancak kabul edilmemiştir.
- Eğitim için bazı arazilerin park ve çay bahçesi olarak işletilmesi kararlaştırılmıştır.
- Okul adına bir takım törenlerin, gösterilerin, eğlence programlarının, müsamerelerin yapılması, kermeslerin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.
- Bazı ibtidâîler için haftalık ve avâid adıyla bir miktar para toplanmıştır.
- Özellikle ilköğretim okullarının masraflarını karşılamak için halktan alınan bu yardımlardan bazıları „cebrî usül üzere“, yani „zorla tahsil“ halini almıştır. Bu da toplumda eğitime ve devlete karşı olumsuz bakışların temel sebeplerinden biri olmuştur.

Meşrutiyet döneminin en önemli yeniliği 1913'te ilköğretimin yeniden yapılması için çıkarılan kânûndur. 1913 Tedrisat-ı İbtidâîye Kânûnu Muvakkati'ne göre ilköğretimin kaynakları halktan alınan vergiler, maârif bütçesinden ayrılan tahsisat, para cezaları, vilayet bütçelerinde ilköğretim okulları için ayrılan ödenek ilköğretime ait aidat ve mevhubattır (Gündüz 2010: 1666; Nurdoğan 2005: 268). Bu dönemde II. Abdülhamid dönemi uygulamaları sürdürülmüştür.

1913 Tedrisât-ı İbtidâîye Kânûn-ı Muvakkati'nde ilköğretimin en önemli finansman kaynağı olarak imparatorluk halkı gösterilmişti. Fakat bu defa çoğu kez uygulamada gerçekleştiği gibi varlıklı kimselerin yapacağı bağışlarla yetinilmemiş ve “tedrisât-ı ibtidâîye vergisi” adıyla yeni bir vergi yasalaştırılmıştı. Halkın vermekle mükellef tutulduğu bu verginin harcama kalemleri şunlardı: (Nurdoğan 2005: 500)

1. İbtidâî kurulacak arsanın bulunması,
2. Okul binasının yapım masrafları veya kira bedelinin ödenmesi,
3. Öğretmen ve muavinlerin maaş ve meskenlerinin karşılanması,
4. Binanın / sınıfların onarım, aydınlatma ve ısınma ihtiyaçlarının giderilmesi,
5. Kız okulları için ders araç – gereçlerinin sağlanması ve yenilenmesi,
6. Hademe ücretlerinin ödenmesi.

Tedrisât-ı İbtidâiye Kânûn-ı Muvakkati'nin 15. maddesine göre, ibtidâi masraflarının ait olduğu mahalle veya köy sakinlerinin gelirlerine paralel olarak paylaştırılması zorunlu tutulmasına rağmen, 1921 yılına kadar bu para “temettu” ve “ashâbının” servet sahibi olup olmadıkları dikkate alınmaksızın, rastgele müsakkafât vergilerine nispeten tarh olunmuş ve diğer servet ve meslek sahiplerinin istisna edildikleri görülmüştür. Bu uygulamanın da ilgili maddeye bütünüyle aykırı olduğu açıktı (Nurdoğan 2005: 502). Dolayısıyla halk bu vergiyi vermek istememiştir.

Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi ile İstanbul Vilâyeti Maârif Meclisi üyelerinden birkaç kişi 1920 yılında özel bir komisyon oluşturup, ibtidâiler için yeni kaynaklar bulunması konusunda bir lâyiha hazırlamışlardır. Lâyihada, yeni gelir kaynakları olarak; devlet-i aliyeye devam eden öğrencilerden alınan öğrenim ücreti, mesârif-i mecbure vergisi, ana mekteplerden alınan ücretler, okul bakkallarından alınan kiralar yer almaktadır (Çakan 2002: 87-88). Eğitim harcamalarının büyük çoğunluğu vergi mükelleflerinin ve halkın üzerindedir.

1924'te ilk ve orta öğretim reformu için görüşüne başvurulmuş J. Dewey raporunda, Türkiye'de birçok boş arazi ve hükümete bağlı doğal kaynakların varlığına dikkat çekerek her valiliğin bu tür toprakların bir bölümünü kendi okulları için ayırarak, ileride bu topraklardan alınacak gelirin tümünün okullara bırakılmasını önermiştir. 1933'te getirilen bir grup Amerikalı uzman sadece ekonomik sorunlar üzerine yoğunlaşmışlar ve 6 ciltlik bir rapor yazmışlardır. *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki* başlıklı bu eserin 60 sayfa kadar bir kısmı da eğitim ekonomisine ayrılmıştır. Bu raporda eğitimin finansmanı yanında eğitim ve iktisadî düşünce ilişkisi üzerinde de durulmuştur. Rapora göre, eğitim insanın beynini yaşamın maddi gereksinimlerini yeter derecede sağlayabilmeli, aynı zamanda da gerçekleştirebileceği en yüksek gelişim derecesine ulaşmak için zaman ve araç bulabilecek bir şekilde olmalıdır (Şahin 1996: 236).

Eğitim giderlerini karşılamak üzere Osmanlı çeşitli dönemlerde farklı farklı çözümler üretmeye çalışmıştır. Vergiler, öğrenci harçları kira gelirleri, vakıf gelirleri, yapılan yardımlar, işletmelerden ayrılan paylar gibi pek çok kaynak buna örnek

gösterilebilir. 1913 *Tedrisât-ı İbtidâîye Kânûn-ı Muvakkati*“nde ve daha sonra yapılan hukuki düzenlemelerde bunlara ilave çözümler üretilmiştir. Ancak yine de eğitimin malî kaynaklarını istenilen düzeyde hiçbir zaman çözülememiştir.

II. BÖLÜM

2. YENİLEŞME SÜRECİNDE ÖNDE GELEN EĞİTİMCİLER VE EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)

Tarihçi ve hukukçu kimliğiyle tanınan Ahmet Cevdet Paşa, 19. yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde yetişmiş büyük devlet adamlarımızdan birisidir. Ancak devlet adamlığının yanı sıra çok yönlü bir âlim olan Ahmet Cevdet Paşa, özellikle 1845 yılından itibaren, eğitim alanında yapılan pek çok reformun doğrudan veya dolaylı olarak içerisinde bulunmuştur (Halaçoğlu ve Aydın 1993: 443-450).

Ahmet Cevdet Paşa 1823 yılında Bulgaristan'ın Lofça kasabasında dünyaya gelmiştir. Lofça'nın önde gelen ailelerinden birine mensup olup, dedesinin teşvikleriyle küçük yaşlardan itibaren İslâmi ilimlere merak salmış ve 1839 yılında medrese öğrenimi için İstanbul'a gelmiştir. Bunun yanı sıra devrin ünlü âlimlerinden dersler almıştır (Büyükdinç 2007: 37-38; Sözen 1998: 202-205). Farklı ortamlarda bulması onun tanınmasına yol açmıştır.

Memuriyet hayatına Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi kazası kadılığına atanarak başlamış, sonrasında ise müderrislik diploması ve ardından hareket-i hariç rütbesi almıştır. 1850'de Maârif-i Umûmiye azası olmuş ve aynı yıl Osmanlı'nın ilk öğretmen okulu olan Dârülmuallimîn'in müdürlüğüne getirilmiştir. Encümen-i Dâniş'in üyesi olarak meşhur *Tarih*'ini yazmıştır. Paşa ayrıca devletin resmi tarih yazıcılığı (vak'anüvîslik) görevinde de bulunmuştur. Bunların dışında hayatının çeşitli dönemlerinde pek çok vilayette idari görevleri bulunan Ahmet Cevdet, vezirlik

görevinde de bulunarak *paşa*²⁷ olmuştur. 1890 yılında ise Sultan II. Abdülhamid tarafından Meclis-Alî'ye tayin edilmiştir (Sözen 1998: 89-91).

Ahmet Cevdet Paşa medresede yetişmiş bir ilim adamı olarak klasik İslâmi ilimlerin eğitimini almış, buna karşılık Avrupa medeniyetinin bilim ve fen alanlarındaki gelişmelerini de göz ardı etmemiştir. Eserleri ve faaliyetleri ile doğu ve batı arasında bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Dil ile ilgili çalışmalarında edebiyat, kültür ve eğitim-öğretim hayatımızdaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Paşa özellikle Türkçenin ilim ve fen lisanı olması için çaba göstermiştir. Keçecizade Mehmed Fuat Paşa ile birlikte yazdıkları ve Encümen-i Dâniş'in açılışında Sultan Abdülmecid'e bir nüshası sunulan *Kavâ'id-i Osmâniyye*, Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı olma özelliğini taşımaktadır (Özkan 2016: 220).

Kavâ'id-i Osmâniyye, onun Türk dili alanındaki öncü çalışmasıdır. Eserin her bir bölümü Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere alt bölümlere ayrılmıştır. Kelime yapımı ve çekimleri batı dillerine yakındır. Kelime türlerinin işlenişine isimden başlanmış ve Türkçe kelimeler Arapçadaki gibi gruplandırılmamıştır (Karabacak 2012: 614; Özkan 2016: 221). Paşa daha sonra bu eserine, rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere *Medhâl-i Kavâid* adıyla ve daha yalın bir dille giriş bölümü de yazmıştır. *Kavâid-i Türkiyye* ise sıbyan mektepleri için yazılmış daha basit bir dilbilgisi kitabıdır. Paşa'nın bu alandaki başka bir eseri *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*'dir. Bu eser *Kavâid-i Osmâniyye*'nin yeni bir düzenlemesi şeklinde oluşturulmuştur (Büyükdinç 2007: 60-61; Karabacak 2012: 614; Polat 2003: 450).

Türk diline evrensel boyutlar kazandırma çabası içinde olan Paşa, Türkçenin bir bilim dili olabileceğini de savunmuştur. Kendisine yönelik eleştirilere rağmen yayınladığı *Takvîmü'l Edvâr* adlı yapıtı üslup itibarıyla Türkçenin ilim ve fen lisanı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Fransızca hukuk terimlerine önerdiği Türkçe karşılıklar bu alandaki gayretleri arasında sayılabilir (Sözen 1998: 210).

²⁷ Ahmed Cevdet, Kozan'da ıslahatlar yaptıktan sonra çevresindekiler tarafından şeyhülislam olacağı yönünde beklentiler oluşmuştur. Ancak bu beklentiler gerçekleşmeyip ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına geçirilmiştir. 1866 yılında Paşalık ünvanına sahip olmuş ve çalışmada bu şekilde bahsedilmiştir (Candan 2012: 38).

Osmanlı'da eğitim reformları genel anlamda rüşdiyelerden başlamıştır. Ancak Paşa'nın eğitim reformlarına rüşdiyelerden başlanmasına yönelik eleştirisi vardır. Ona göre öncelikle sıbyan mektepleri iyileştirilmelidir. Paşa, rüşdiye mekteplerinin açılmasını *binaya orta kattan başlama* olarak yorumlamaktadır (Özcan 1992: 449).

Diğer bir sorun da rüşdiyelerde ders verecek nitelikte ve sayıda öğretmen bulunamamasıdır. Bu nedenle öğretmen yetiştirme çabaları neticesinde ilk öğretmen okulu olan *Dârülmualimîn* (Akyüz 2006: 26) (erkek öğretmen okulu), 16 Mart 1848 tarihinde açılmış ve yöneticiliğine *baş hoca* unvanıyla yenilikçi bir müderris olan Denizlili Yahya Efendi atanmıştır. Okulun güçlü bir medrese çevresi olan Fâtih semtinde açılmış olması, medreselerin imkânlarından yararlanma düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Okulun ilk gayesi rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek olduğu için, 1869 nizamnâmesinden sonra *Dârülmualimîn-i Rüşî* adını almıştır (Binbaşoğlu 2009: 105).

1850 yılında ise müdürlüğe Ahmet Cevdet Paşa getirilmiş, okulun ilk nizamnâmesi de 1851 yılında yine onun tarafından kaleme alınmıştır (Altınova 2010: 70). Bu nizamnâmenin öğretmen yetiştiren kurumlar adına eğitim tarihimizde bir dönüm noktası niteliği taşıdığı söylenebilir.

Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan nizamnâme; *Dârülmualimîn*'in idari ve malî yapısını, öğretmen adaylarının sosyal ve malî haklarına dair hususları, talebe sayısı ile ilgili hükümleri, talebenin girişte Arapçayı anlayacak ve ifade edebilecek bir seviyede bilmesi, Farsça ve Riyaziyeyi (Matematik) öğrenme kabiliyetine sahip olması hükmünü, güzel ahlâk sahibi olması gerektiğini, okula girişlerin imtihana esas ve öğrenim süresinin üç yıl olacağını, öğrencinin okula senenin on ayı ve haftada beş gün devam edeceğini, mezuniyetlerinden sonra rüşdiyelerde görev alacaklarına dair kendilerinden senet alınacağını ve görevi kabul etmezlerse bir daha Maârif Nezareti'nde görev alamayacaklarını bildirmektedir (Akyüz 2015: 178-181).

Ahmet Cevdet Paşa'nın Dârümuallimîn müdürü olarak önemli icraatlarından bir diğeri de Dârümuallimîn öğrencilerinin *cerre çıkma*²⁸ usûlünü kaldırmış olmasıdır. Ona göre; medrese talebelerinin üç aylarda memleketin bir yanına dağılıp, halka vaaz vermek ve Kur'an okumak sureti karşılığında para, yiyecek ve giyecek temin etmesini öngören bu usûl, öğrencilerin öğrenimlerini aksatmakta, öğretmenlik mesleğinin saygınlığına yakışmamakta, öğrencileri adeta dilencilikçiye alıştırmaktadır. Bunun yanı sıra kaliteli bir eğitimin sağlanmasına yönelik; öğrencilere burs verme, sınavların ciddi ve kimseye iltimas geçmeden yapılması, çalışkan öğrencilerin üç yıldan önce okulu bitirebilme imkânının olması, mezunların öğretmenliğe atanmalarında başarı sıralarının göz önünde bulundurulması ile atanıncaya kadar bursunun devam etmesi, ilk atanan mezunların stajyer olarak göreve başlaması ve öğretmenliği kabul etmeyenlerin elinden diplomalarının alınması gibi önlemler, nizamnâmenin bugün dahi kabul edilebilecek bazı uygulamalarındandır (Yazıcı 2006: 13-14).

Ahmet Cevdet Paşa'nın üyeliğinde bulunduğu diğeri bir önemli kurum ise Osmanlı'nın ilk bilim akademisi olma özelliğini taşıyan *Encümen-i Dâniş*'tir. Kurulma çalışmaları 1845 yılında padişah Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayûn'u üzerine başlamasına rağmen, açılışı 1851 yılında olmuştur. Bu kurum ileri yıllarda açılması düşünülen *Dârülfünun'a* gerekli olan ders kitaplarını hazırlamak, halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserler meydana getirmek amacıyla kurulmuştur. Encümen-i Dâniş bugünkü Talim ve Terbiye Kurulu'nun görevini üstlenecek bir kuruma benzetilmektedir (Akgün 1998: 68; Bilim 2002: 332; Karaçavuş 2006: 121-122; Koçer 1967: 61). Bu açıdan bakıldığında Encümen-i Dâniş merkezi eğitim sisteminin ilk organı olarak düşünülebilir.

Encümen ilk işi olarak Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın birlikte hazırladıkları *Kavâ'id-i Osmâniyye* isimli dilbilgisi kitabını padişaha sunmuştur. Ahmed Cevdet Paşa'nın adıyla yayınlanan *Kavâ'id-i Osmâniyye* ilk Osmanlıca gramer kitabı olmuştur (Bilim 2002: 337). Encümen'in ikinci önemli icraatı ise Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan *Tarih-i Cevdet* adlı eserdir (Halaçoğlu ve Aydın 1993: 445). Osmanlı

²⁸ Cerre çıkmak, eskiden medrese talebesinin mübarek üç aylarda köylere dağılıp halka, dini öğütlerde bulunmak, namaz kıldırmak veya müezzinlik yapmak suretiyle para ve erzak toplaması anlamına gelmektedir (İpşirli 1993: 338).

tarihinin önemli kaynaklarından olan on iki ciltlik *Tarih-i Cevdet*, Encümen'in önemli bir başarısıdır.

Ahmet Cevdet Paşa bu eserinde, 1774 (Küçük Kaynarca Antlaşması) – 1826 (Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması) yılları arasındaki Osmanlı tarihini kaleme almıştır. Başlangıçta on cilt olarak yazılan *Tarih*, daha sonra ilavelerle on iki cilt olarak neşredilmiştir. Eser otuz yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Geniş bir kaynakçaya sahip olan eserde Paşa, olayların doğruluğunu, yanlışlığını ve gerçek sebeplerini ortaya çıkarmaya çalışmış, doğrudan nakilcilik yerine tahlilci bir anlayışı benimsemiş, objektifliği ve sıradan olaylara yer vermemesiyle de kendinden önceki tarih yazıcılığı tarzından farklılığını ortaya koymuştur (Büyükdiñç 2007: 56-57). Ayrıca Paşa'nın bu eserinde oldukça açık ve güzel bir dil kullandığı, bu anlatım tarzının başta yadırganmasına rağmen sonradan bu tarza olan ilginin arttığı söylenebilir (Özkan 2016: 223). Eser, Ahmet Cevdet Paşa'nın Türkçe'nin sadeleşmesi ve bir bilim lisanı olabileceğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Bu manada Osmanlılarda modern tarihçiliğin onunla başladığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra *Tezâkir-i Cevdet*, devletin resmi tarihçisi (vak'anüvîs) olarak tecrübelerini ve yorumlarını içeren hatırat ve otobiyografi türündeki bir diğer eserdir (Halaçoğlu ve Özkan 1993: 448). Eser, sosyolojik bir kaynak olarak eğitim, hukuk, antropoloji, coğrafya, saray ve toplum hayatı gibi alanlarda geniş bilgiler vermektedir.

Tanzimat yıllarında, o buhranlı dönemlerde, çatışmaların ve ikilemlerin yaşandığı sıralarda Ahmet Cevdet Paşa, Türk-İslâm kültürü ile Batı dünyası arasında bir sentez oluşturmaya çalışmıştır (Halaçoğlu ve Özkan 1993: 447). Osmanlının tamamen batılılaşmasının imkânsız olduğunu belirtmiş ve körü körüne bir batı taklitçiliğine karşı çıkmıştır. Sentezin ancak reformlarla gerçekleşeceğine inanmıştır.

2.2. Ziya Paşa (1825-1880)

Asıl adı Abdülhamid Ziyaüddin olan Tanzimat Dönemi edebiyatçısı Ziya Paşa, 1829 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Galata gümrük kâtiblerinden Erzurumlu

Feridüddin Efendi, annesi ise İtir Hanım'dır. İlköğrenimine çocukluğunun bir kısmının geçtiği Kandilli'de başlamıştır. İstanbul'a taşındıklarında babası onu Süleymaniye yakınlarındaki Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'ye vermiştir (Bilgegil 1979: 6).

17 yaşlarında iken Sadaret Mektubi kalemine kâtip olmuş ve divan edebiyatı sahasındaki kültürünü de bu kalemde, devrin bazı divan şairleriyle bir arada bulunarak iletmiştir. Ziya Paşa'nın Mektubi kalemindeki memuriyeti on bir sene sürmüştür ve genç şair burada gittikçe olgunlaşan şiirleriyle önemli bir yere sahip olmuştur. O kadar ki birkaç sen sonra Ziya Paşa Hersekli Arif Hikmet Bey'in evinde toplanan Encümen-i Şuara²⁹'ya alınmıştır. Ayrıca Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'e sunduğu kasidelerle müstesna bir şahsiyet olduğunu Mustafa Reşid Paşa'ya kanıtlamıştır. Böylece 1855'te saraya alınarak Mabeyn-i hümayûn'un beşinci kâtipliğine getirilmiştir (Uçman 2013: 475).

Bu sırada Fransızca öğrendi. Molière'in Tartuffe adlı eserini "*Tartüf yahut Riyanın Encamı*" adı ile çevirerek Türk edebiyatının ilk manzum tercüme piyesini ortaya koydu (Sancar 1956: 1). Louis Viardot'un "*Endülüüs Tarihi*", Cheruel ve Lavelle adlı yazarların "*Engizisyon Tarihi*" adlı eserlerini Fransızcadan Türkçeye çevirdi. 1859'da sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa ile anlaşamadığından dolayı saraydan uzaklaştırılmıştır. Bu sırada yazdığı "*Terci-i Bend*" şiirini yazmıştır ve bu şiir ile edebiyat alanında ün sağladı. (Solak 2009: 1994).

Nisan 1862'de, paşa unvanı verilip Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edilmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılan Ziyâ Paşa Kıbrıs'ta geniş çapta bir imar faaliyetine girişmiştir. Burada bulunduğu sırada babasını ve çocuğunu kaybeden paşa İstanbul'a dönmüştür. Yönetime muhalif olan İttihak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin (sonraki adıyla Yeni Osmanlılar) üyesi olan Ziya Paşa, Diyarbakırlı Flip Efendi'nin çıkardığı Muhbir Gazetesi'ndeki hükümeti eleştiren yazılar yayımlaması yüzünden Nisan 1867'de yeniden Kıbrıs'a atanmıştır (Uçman 2013: 476). Erzurum vali muavinliğine tayin edilen Namık Kemal ile birlikte 1867'de Avrupa'ya kaçma kararı almıştır. Ziya Paşa'nın

²⁹ Encümen-i Şuara, 19. yüzyılın ikinci yarısında bir grup şairin meydana getirdiği edebi bir topluluktur. Bkz. *DİA*, C. 11, s. 179.

Avrupa hayatı Paris'te başlamıştır. Abdülaziz'in bir sergi dolayısıyla Paris'e daveti üzerine oradan ayrılmaları istenince Ziya Paşa, Namık Kemal, Agâh Efendi ve Ali Süavi, "Hürriyet" adlı yeni bir gazete de çıkaracakları Londra'ya gitmişlerdir (Bilgegil 1979: 113). Ayrıca İsviçre ve Cenevre'ye de giden Ziya Paşa, 1871' de Ali Paşa'nın vefatı üzerine ülkesine geri dönmüştür (Uçman 2013: 476).

İstanbul'a döndükten sonra Maârif Müsteşarlığı'nda çalıştı. Bu memûriyetinde hep siyâsi-politik işlerle ilgilenen Ziya Paşa, Kânûn-i Esâsî hazırlıklarında, Midhat Paşa'nın çalışmalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca Ziya Paşa, II. Abdülhamid'in önemle üzerinde durduğu ve kurulma amacı, Avrupa basınında Şark ile ilgili çıkan yazıları tercüme edip gerekli cevaplandırmayı da yapmak olan Tercüme Cemiyeti'ne ve askerın kışlık ihtiyacını karşılamak gâyesine hizmet eden Hediye Cemiyeti'ne de başkanlık yapmıştır. Anayasanın ilanından sonra Genç Osmanlılar'ı sürdüren Abdülhamid, Ziya Paşa'yı da İstanbul'dan Suriye'ye vali olarak göndermiştir (Gözütok 2009: 4).

Suriye valiliğinden sonra bir yıl Konya'da valilik yapmıştır. Ardından Adana'ya atanmıştır. Adana'da eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Burada bir tiyatro binası inşa ettirmiştir, temsil vermek üzere İstanbul'dan bir tiyatro heyeti getirtmiş ve Fransızcadan piyes tercüme etmiştir. İmarla ilgili faaliyetlerde bulunarak Gülek nahiyesinde bir rüşdiye açmıştır. Ancak Kıbrıs'ta iken başlayan ve Amasya'da nükseden hastalığı burada yeniden ortaya çıkmıştır ve 17 Mayıs 1880 tarihinde henüz elli bir yaşında iken vefat etmiştir (Uçman 2013: 477).

Ziya Paşa, eğitim görüşlerini dönemin gazetelerinde ve Defter-i Amal³⁰ başlıklı eserinde açıklar. Bu eserde şöyle der: "Yeryüzünde tüm medeni milletler bir ilerleme seli önüne düşmüşler ve akıp giderken biz bu selin karşısında gerilip dayanabilecek miyiz, yoksa çiğnenecek miyiz?" Ona göre Osmanlılar eğitime çok önem vermelidirler. Toplumun eğitim anlayışı buna uygun mudur? Çocuğun ölümü ile malının yok olmasından birini tercih durumunda kalan herkes malın elden çıkmasını ister. Fakat tuhaf değil midir ki çocuğa bu sevgi gösterisi yalnızca ölüm karşısında çıkıyor da, o sağken mutlu yaşaması düşünülüyor? Terbiye görmemiş olmak, korkulmak da

³⁰ Ziya Paşa'nın Emile tercümesinin önsözü olarak yazdığı çocukluk hatıralarını anlatan makaledir.

ölümünden aşağı mıdır? Bunu düşünen ana baba pek azdır. İşte felaketimizin kaynağı budur. Çocuğumuzda nasıl ellerde büyüdüğümüze bakalım” (Akyüz 2015: 197-198).

Ziya Paşa'nın Osmanlı eğitimine kazandırmaya çalıştığı yeni fikirler konusunda bir uğraşı da J. J. Rousseau'nun Emile adlı eserini Türkçeye çevirmiş olmasıdır. Eser, o tarihe kadar süregelen terbiye yöntemlerini tamamen değiştirmiş ve Avrupa'nın ilerlemesine neden olduğu halde henüz dilimize çevrilmemiştir (Apaydın 2001: 141). Ziya Paşa'nın böyle bir eser çevirmesi, onun eğitimci kişiliğini gösterir. Ne var ki çeviri bir dergide tefrika³¹ edilmeye başlanmış, fakat o zaman tümüyle yayınlanamamıştır.

Ziya Paşa eğitim konusuna devlette almış olduğu görevlerdeki uygulamalarıyla da önem verdiğini göstermiştir. Yaşadığı dönemde mevcut okulları ıslah etmesi ve yenilerin açılması için elinden gelen gayreti göstermiştir.

2.3. Namık Kemal (1840-1888)

Namık Kemal, 21 Aralık 1840'da Tekirdağ'da doğdu. Münecimbaşı Mustafa Asım Beyle Fatma Zehra Hanım'ın oğludur (Kocakaplan 1999: 12). Namık Kemal, Tanzimat ile birlikte doğmuş, politik ve sosyal sahadaki yenilikleri aile çevresinde tanımıştır (Arabacı 1994: 100). 8 yaşındayken annesinin ölümü üzerine anne tarafından dedesi Abdülatif Paşanın yanına alındı. Bir yıl İstanbul'da Bayezid ve Valide rüşdiyelerinde okudu. Valide mektebinin o zamanki adı Dârülmaârifdir. Bu yıllarda Namık Kemal, Osmanlı Tarihi okumaya merak salmıştır (Kocakaplan 1999: 12).

Kemal, henüz çocuk iken annesini kaybetmiştir. Büyük babası Abdülatif Paşanın haremi Mahdume Hanımın elinde terbiye görmeye başlamıştır. Mahdume Hanımın Namık Kemal üzerinde büyük tesiri olmuştur. Namık Kemal, büyük babasının İstanbul'da bulunduğu sırada Beyazıt Rüşdiyesine, sonra Valide Rüşdiyesine devam etmiştir. Büyük babası Abdülatif Paşa ile birlikte evvela Kars'a, bir müddet sonra da Sofya'ya gitmiştir (Akün 2006: 636).

³¹ Tefrika, gazete veya dergilerde kısım kısım çıkarılan uzun yazıdır (Develioğlu 2013: 1234).

Namık Kemal Kars'ta iken Kırım Savaşı başlar. Namık Kemal'in bu gençlik yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sının asırlarca süren mücadelesi gerçekleşmiştir. Harp esnasında Kars'tan İstanbul'a gelen Namık Kemal için milletin kahraman ruhunu görme fırsatı olmuştur (Kocakaplan 1999: 16).

1857'de yine Abdülatif Paşanın isinden ayrılması üzerine İstanbul'a gelen Namık Kemal, bir süre sonra Tercüme odasına girerek hem edebiyat hem düşünce adamı kişiliğinin oluşması yolunda kendisine çok şey kazandıran bir ortamda yetişme olanakları bulmuştur. Tercüme odasında 10 yıl süre ile memur olarak görev yapmıştır. Bu on yılın iki yılı İstanbul Gümrük Müdürü olan Lefkoşalı Galip'in yardımcılığında geçmiştir (Kurdakul 2000: 11).

Namık Kemal, pek genç iken şiire başlamıştır. İstanbul'a dönünce şiirlerinin yekûnu epeyce tutmuştur. Şair, eski yolda yazılmış şiirleriyle İstanbul'da divan şairleri arasında şöhret kazanmış, bir müddet sonra Şinasi ile tanışır. O vakte kadar şark kültürü ve şark zihniyetiyle yetişmiş olan şairin Şinasi ile teması ona yeni bir ufuk açmıştır (Sungu 1941: 4). Batının düşünce dünyasını öğrenmek için Fransızca öğrenmiştir (Kuntay 1994: 17). Namık Kemal tercüme odasındaki görevi esnasında yeniliklerin konuşulduğu ve memleket meselelerinin devamlı şekilde canlı tutulduğu bir ortamda bulunmuştur. Bu ortam onun fikir dünyasını da etkilemiştir.

22 yaşında Tasvir-i Efkâr'da yazmaya başlamıştır. “Tasvir-i Efkâr'da çalışmaya başlayan Namık Kemal, Şinasi'nin 1865'de Paris'e kaçmasıyla “Tasvir-i Efkâr'ı kendisi yayınlamıştır. Namık Kemal bu gazetede yazdığı yazılarla sosyal meselelere değinmeye başlar. Eğitim, kadınların okutulması, edebiyat ve dil üzerine düşünceler, tıp fakültesinde Fransızca olan eğitimin Türkçe yapılması gibi konuları yazdığı makalelerde ele almıştır. Namık Kemal yazılarında giderek siyasi konulara kaymıştır (Akün 2006: 365). Bir taraftan da onun milliyetçilik yönünün de ortaya çıktığı görülmektedir.

Ülkeye meşrutiyeti getirmek için daha sonra “Yeni Osmanlılar” adını alacak olan gizli bir cemiyet kurulmuştur. Tasvir-i Efkâr idarehanesi bu cemiyet üyelerinin

buluşma yeri olarak kullanılır (Kocakaplan 1999: 16). Namık Kemal de bu cemiyete katılır. Cemiyetin içinde ya da yanında olduğu bilinen kimseler arasında edebiyat adamları (Ahmet Mithat Efendi, Recâizade Mahmut Ekrem vb.), devlet adamları (Şirvanizade Rüşti Paşa, Zaptiye Nâzırı Mustafa Asım Pasa, İstanbul Karakolu Ferikli Macar Ömer Paşa vb.) vardı (Kurdakul 2000: 13). O dönemde Namık Kemal gibi Yeni Osmanlıların diğer mensupları da yazılarında hükümete yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Kararname-i Ali'nin tebliğ edilmesi ve bazı aydınların tutuklanıp sürgün edilmesi hür düşünceden vazgeçmek istemeyen diğer aydınları endişelendirmiştir. Birçok Yeni Osmanlı mensubu Avrupa'ya kaçarak görüşlerini orada çıkardıkları gazetelerde yazmışlardır. Mustafa Fazıl Paşanın çağrısı üzerine Namık Kemal ve Ziya Paşa da Paris'e kaçmışlardır (Öztürk 2010: 812). Bir süre sonra da orada toplanan dokuz ihtilalcı, paşanın başkanlığında "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin yönetim kurulunu meydana getirdiler. Aralarında ilk Türkçe özel gazete olan "Tercümen-i Ahval"i çıkaran Yusuf Agâh Efendi, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi düşün ve eylem adamlarının bulunduğu bu kuruluştaki Namık Kemal'e de görev verildi. Paris'te uzun süre "Muhbir" gazetesinde yazmıştır. Bir süre sonra Ali Suavi ile görüş ayrılığı yaşayan Namık Kemal, Ziya Paşa ile birlikte Londra'ya geçmiş ve orada "Hürriyet" gazetesinde yazmaya başlamıştır (Kurdakul 2000: 15).

1870 yazında Avrupa karışır ve Alman- Fransız Savaşı başlar. Şehirde kargaşa ortamı vardır. Bu sırada da Bâb-ı Âlî suçlulara af ilan etmiş, sürgünde olanların yurtlarına girişlerine müsaade etmiştir. Bunun üzerine Namık Kemal 1870 yılında İstanbul'a dönmüştür (Varsak 2013: 23).

O zamanlarda Aleksan Sarrafan adında bir Ermeni'nin önce Kerkeb-i Şarki ismiyle çıkarıp sonra adını İbret'e çevirdiği bir gazeteyi kiralama fikri Namık Kemal ve arkadaşlarına cazip gelir. 1872 yılı Haziran ayında İbret'i çıkarmaya başlamışlardır. Bugünkü gazetelerimiz hacmin de olan İbret'in iki bazen da üç sahifesini dolduran ateşli ve olgun makaleleri, her gün millî bir davayı ele alıyordu. Namık Kemal ve arkadaşlarının İbret'te kullandığı serbest lisandan kuşkulanan Mahmut Nedim Paşa, iki ay geçmeden gazeteyi tatil etti. Namık Kemal'i Gelibolu Mutasarrıflığı ile arkadaşlarını da birer memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Namık Kemal Gelibolu'ya gitmeden

Mahmut Nedim Paşa azlolunarak yerine Mithat Paşa geçmiştir (Sungu 1941: 12). İbret gazetesi iki buçuk ay tatilden sonra yeniden yayınlanmaya başlanır. Ardından “Vatan Yahud Silistre” tiyatro oyunu sahnelenir. Bu tiyatro oyunundan sonra halkın heyecana gelmesi üzerine hükümet endişeye girerek Namık Kemal’i İstanbul’dan uzaklaştırma kararı alır (Akün 2006: 366). Bu sürgüne bu olayların yanı sıra Namık Kemal ve arkadaşlarının bir kısım politik faaliyetleri sebep olmuştur.

Abdülaziz’in 10 Nisan 1873 tarihli fermanıyla Namık Kemal Kıbrıs adasındaki Magosa şehrine gönderilmiştir. Burada otuz sekiz ay kalmıştır (Aydoğan 2003: 15). Abdülaziz tahtan indirildikten sonra Namık Kemal de affedilmiştir. 18 Haziran 1876’da İstanbul’a geri dönmüştür (Varsak 2013: 26). II. Abdülhamid’in saltanatı zamanında Namık Kemal Şûrâ-yı Devlet azası olur. Daha sonra Kânûn-i Esasi’yi hazırlamak üzere kurulan komisyona dâhil olur. Fakat yapılan toplantıda bazı hükümlere karşı koymuştur. Asayiş ihlal eden bazı hallerde bulunduğu gerekçesi ile önce sorgulanmış, sonra da tutuklanmıştır. Başlangıçta gözetim altında tutulan Namık Kemal daha sonra II. Abdülhamid’in fermanıyla Rodos’a mutasarrıf ilan edilmiştir. Burada 12 ciltlik Osmanlı Tarihi adlı eserini kaleme alır, fakat tamamlayamaz. Sakız mutasarrıflığına geçirildikten sonra burada ağır hastalığı sonucu vefat etmiştir (Can 1988: 14).

Namık Kemal eğitim konusu üzerinde ciddiyetle durmuş, her fırsatta eğitimle ilgili fikirlerini dile getirmiştir. Ayrıca yayınladığı gazetelerde “maârif” başlıklı makaleler yazarak bu konudaki düşüncelerini yayınlamıştır. Namık Kemal’in edebiyata sosyal ve eğitici bir işlev yüklemesi eserlerindeki konulara ve işleyiş tarzına önemli ölçüde etki etmiştir. Bu nedenle onun makalelerinde mektuplarında ve edebi eserlerinde eğitim amaçlı bir işlev bulmak mümkündür (Kurt 2001: 14). Yeni Osmanlıların önde gelen fikir adamlarından olan Namık Kemal’e göre eğitim, hemen her konudan daha önemlidir. Bu sebepten dolayı eğitim konusunda yapılacak olan düzenlemelerin halin durumuna göre düzenlenmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır.

Namık Kemal’e göre; “Avrupa medeniyeti seviyesine varmamız ve istikbalimizi garanti etmemiz için birinci derecede ıslahına muhtaç olduğumuz bir mesele ‘maârif usûlü’ ve ‘tedristir’. Çünkü terakkinin amili olduğu gibi te’mini istikbâlin mevkûf-u

aleyhi olan tesyîd-i revâbit ve ittihâd-ı efkâr, mücerret maârif sayesinde vücuda gelebilir. Bizde maârif pek geri ve noksan, devlet daireleri içerisinde en müşevveş ve intizamsız olan Evkâf Nezâreti ile Maârif Nezâretidir. Avrupa ve Amerika’da ise maârif o derece yüksektir ki birçok yerlerinde ahâlisinin yüzde doksanı okumak yazmak bilir. Medenî memleketlerde okumak yazmak bilir tabiri bu malumatı (ecnebi lisanı, coğrafya, hendese, tarih, hesap, cebir, kimya...) biliyor manasında kullanılır. Buralarda kadınlar da erkekler gibi tahsil ve terbiye görürler ve içlerinden milletin birinci sınıf kâtip, sâir ve âlimleri çıkar. Bazı yerlerde muallimlerin yarısından fazlası kadındır” (Çadırcı 1991: 45) demektedir.

Namık Kemal, ülkenin içinde olduğu ortamdan kurtulmanın eğitimle mümkün olabileceğini, eğitimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerektiğini savunmuştur. Toplumun ilerlemesinin en önemli şartı ve göstergesinin maârif olduğuna temas etmiştir. Bu ilerlemede de eğitim kurumlarının vazifesi büyüktür. Mevcut kurumlar ıslah edilmelidir. Kurumların ıslahı için de birtakım fikirler ileri sürmüştür. Onlara göre Osmanlı devletinde eğitimin ilerlemesi için önemli olan eğitim kurumlarının çokluğu değil, bu kurumlardaki verilen eğitimin mahiyetidir. Eğitim nitelikli hale getirildiğinde birey, dolayısıyla da toplum düzelecektir. Ayrıca diğer dillerdeki bilimsel eserler incelendiğinde kişi kendini geliştirebilir ve bakış açısını değiştirebilir. Bu nedenle yabancı dilin önemini de vurgulamış ve çağdaşlaşma dediğimiz kavramın içini doldurmanın diğer dillerdeki eserleri okuyarak ve toplumları öğrenerek mümkün olacağını vurgulamıştır.

Namık Kemal’e göre bu konuda Sıbyan mekteplerinde yapılan tecrübelerin beklenen neticeyi vermeyişindeki hakiki sebep, alınan tedbirlerin ve yapılan yeniliklerin ihtiyaca tevafuk etmemesidir. Yoksa bazılarının iddia ettikleri gibi dilimizi öğrenmek için yazımızın müsait olmamasında değildir. Yazımız maârifin geliştirilip yaygınlaştırılmasına mani değildir. Harflerimizle ilgili elbette birtakım güçlükler olacaktır. Fakat ilim öğrenmek için gösterilecek mesai ile bu mümkündür (Biçer 2011: 82).

Namık Kemal, hürriyet fikrini ilk defa felsefi denebilecek bir tarzda insana ait tabi haklarla temellendirmektedir. O, insan hakları arasında bugünkü ifadesiyle

demokratik eğitim hakkı/eğitimde imkân ve fırsat eşitliği olarak değerlendirilebilecek “hürriyet-i mekâtip” hakkını da saymakla Fransız ihtilalının getirdiği fikirleri imparatorlukta maârif alanında da genişletmiştir. Hatta o mekteplerden, Batı’da yeni yeni doğmaya başlayan vatandaşlık eğitimi görüşü yönünde, medreselerin yapmadığı siyasi bir rol de beklemiştir. Aynı zamanda Tanzimat ideolojisine uygun olan bu görüşüne göre çeşitli mezhep ve ırklardan çocuklar aynı okullarda yetiştirilirse zamanla memleketteki halklar “Osmanlılık” ideali etrafında kaynaşabileceklerdir düşüncesini savunmuştur. Nitekim 1868 yılında açılan Mekteb-i Sultânînin kurulmasında takip edilen amaçlardan biri de söz konusu “Osmanlılık” idealidir (Kafadar 1997: 168-169).

Mekteb-i Sultânî ile ilgili, Namık Kemal, verilen eğitime Fransa’nın karışmasını eleştirmektedir (Sungu 1999: 842). Mekteb-i Sultânî’nin Osmanlı devletinde ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasına zemin hazırladığı görüşündedirler. Onlara göre devletin yeniden kalkınabilmesi için Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan herkesin bir olması ve devletin de bu birleştirici politikayı izlemesi gerekmektedir.

Namık Kemal vatan sevgisine de oldukça önem vermiş, hürriyet ve bu yolda canı verircesine mücadele konusunda pek çok genci yüreklendirmiştir. Atatürk öğrencilik yıllarında ondan ilham almış, bazı şiirlerine konuşmalarında yer vermiştir (Akyüz 1981: 502).

2.4. Ali Suavi (1839-1878)

Ali Suavi, İstanbul Cerrahpaşa’da 1839 yılında dünyaya gelmiştir (Uçman 1989: 445). Ali Suavi, Davutpaşa iskele Rüşdiye mektebinden mezun olduktan sonra çok genç yaşta memuriyete başladı. Bâb-ı Seraskeri Dersa’adet yoklama kaleminde çalışmaya başladığı zaman 13-14 yaşlarındadır. Bu arada kendisi cami derslerine devam ederek kendisini yetiştirmektedir. Ali Suavi, 16-17 yaşlarına kadar geçen hayatının tamamen ilimle iç içe geçtiğini söyler. Bu dönemde iyi bir Arapça ve Farsça öğrenmiş, ilim

çevreleriyle irtibat kurarak hem İslâmi ilimlerle hem de dönemin temel fen ilimleriyle meşgul olmuştur (Çelik 1994: 58).

Ali Suavi, dinleri, insanları, hayat şekillerini yerinde görüp incelemek için hac yolculuğuna çıkmıştır. Yolculuk dönüşü İzmir'e, oradan Bursa'ya sonra da Simav'a giden Suavi orada koşulu medresesinde hocalık yapmıştır. 16 Ocak 1860 tarihinde Bursa Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliğine tayin edilmiştir. 1861 yılında başmuallimliği bırakarak İstanbul'a dönen Ali Suavi'yi Sami Pasa himayesine almıştır. Paşanın konağında kendisine bir oda verilen Suavi, ilmi sohbetlerden hoşlanan Sami paşanın konağında bizzat paşanın idaresinde toplanan ilmi müzakere meclislerine katılmıştır. Burada bulunduğu süre içerisinde Batı kültürünü tanımıştır. Ayrıca bu konak, Ali Suavi'nin Namık Kemal ile de tanışmasına vesile olmuştur. Ayrıca Ali Suavi'nin Namık Kemal'in de yazdığı, rasyonalist düşüncenin savunucusu Şinasi'nin çıkardığı "Tasvir-i Efkâr" gazetesinin okuyucusu olduğunu, Namık Kemal'in ifadesiyle "maârifî şarkiye"yi "efkârı garbiye" ile birleştiren "Hoca Suavi Efendi" olarak isimlendirildiği müşahede edilmektedir (Kuntay 1994: 50-51). Namık Kemal onun vaazlarını takip etmiş ve anlattıklarından etkilenmiştir.

Ali Suavi gazeteciliğe 1867 yılı Ocak ayında çıkan Muhbir gazetesi ile adım atmıştır (Uçman 1989: 445). Muhbir'de yazmaya başladığında bir yandan herkesin anlayacağı dilde yazarken, diğer taraftan da sade dilin savunuculuğunu yapmıştır. Yazılarında basta eğitim olmak üzere o günkü Osmanlı toplumunun sosyal sıkıntılarını işleyen Suavi, zaman zaman da hükümeti tenkit etmekten geri durmamıştır. Muhbir bu gibi yazılar dolaylı kapanınca Ali Suavi de Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir. Bir süre sonra Mustafa Fazı Paşa'nın Paris'e daveti üzerine Kastamonu'dan kaçmıştır (Çelik 1994: 12).

Suavi 1869 yılı Temmuz ayında Paris'te "Ulûm" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Ulûm gazetesi aslında adı gazete, kendisi dergi olan bir yayın organıdır. Tarih, coğrafya, dini ilimler, felsefe, pedagoji, sosyoloji, hukuk, siyaset, Fen bilimleri (Matematik, jeoloji, kimya, madencilik, Fizik, astronomi, biyoloji) ulûmda yer alan ilim dallarıdır (Uçman 1989: 446).

Ali Suavi, gerek medreselerde ders vermiş olması gerekse Şehzadepaşa camiindeki vaazları dolayısıyla halkı aydınlatmasına ve eğitime ayrı bir önem vermiştir. O, aynı zamanda gazetelerde yazmış olduğu yazılarında da eğitim konusuna ciddi bir yer vermiştir. Ali Suavi'nin İstanbul Muhbir'inin mukaddimeden sonraki ilk yazısı "Maârif" başlıklıdır. 'Maârif' başlığı altında yayınlanan uzun bir süre gazetelerin baş makaleleri olmuştur.

Bilgiyi yani marifeti tüm iyilik ve güzelliklerin kaynağı olarak düşünmektedir. Toplumun iyiliğini ve esenliğini istemek bilgiyi ve onu aktaran sistemi istemektir. Bunu o şöyle dile getirmektedir: "Hep iyilikler ilim ve marifetten doğar. Biz ki memâlik-i Osmânîyenin iyiliğini isteriz. Demek ki iyiliklerin kaynağı olan ilim ve marifeti isteriz. İlim ve marifetin topluma aktarılması ise eğitimle gerçekleşir" demektedir (Doğan 1991: 318). Eğitimin sistemleştirilmesi hususunda gerekli çaba sarf edilirse, toplumun iyileşmesi için ilim toplumlara aktarılırsa, Osmanlı Devleti'nin maârifinin ilerleme kaydedeceği vurgulanmıştır.

Ali Suavi Osmanlı İmparatorluğunda bulunan yabancı azınlıkların eğitimine dikkat etmekte, "Milel-i gayrimüslime" dediği azınlıkların süregelen denetimsiz eğitimi konusunda hükümetlerin denetimsizliğini özellikle vurgulamaktadır. Ona göre Sadrazam Ali Paşa'nın 1284 Girit isyanının sebeplerini içeren layihâsında dile getirdiği sakıncalar güncelliğini korumaktadır. Söz konusu layihâda Atina'dan gönderilen öğretmenlerin azınlıklara tanınan serbestiden istifade ile "Yunan düşüncesine sempatican meydana getirmiş" oldukları vurgulanmaktadır. Hıristiyanların cemâat olarak kurup islettikleri okulların devletin kontrolünde olmadıkları görüşünde olan Ali Suavi, ülkeye zararlı olacak fikirlerin söz konusu okullarda yeşertildiğine dair endişelerini belirtir. Bu vesile ile gündeme getirilen bir diğer önemli nokta da şudur: İmparatorlukta cemâatler arasında bir eğitim savaşı vardır. Herkes her ulus kendi yolunu çizmiş, eğitim ve bilimde terakki etmektedir. Eğitimci Ali Suavi, "İslâm kardeşlerine" şunu hatırlatmaktadır ki, bu uluslardan ancak biri ileri geçecektir. Özetle kazançlı çıkacak olan daha çok çalışan, eğitim ve bilimde daha ileri giden taraf olacaktır (Doğan 1991: 324). Ali Suavi, Müslümanların terakkiyi daha çok hak ettiklerini düşünmekte ve Müslümanlara daha çok çalışarak ilerlemelerini salık vermektedir.

Dönemdeki fen ilimlerinin sakıncalı olduğu yönündeki düşünceye karşı çıkmaktadır. Ona göre hem bireyin hem de toplumun ilerleyebilmesi için eğitim sisteminde dini ilimlerin yanında fen ilimlerine yer verilmesi gereklidir. Bu konuda Ali Suavi, Muhbir’de yazdığı bazı yazılarda fen bilimlerinin “cüziyyat” kabul edilerek medreselerden kısmen veya tamamen kaldırılmasına tepki göstermiştir. Önce *el-Cevaib* gazetesinde yayınlanan daha sonra tercüme edilerek Muhbir’de yayınlanan yazısında (Biçer 2011: 77; Suavi 1967: 1-4) Suavi ilimleri bedene ve ruha hitap eden ilimler olarak ikiye ayırır. Söz konusu yazısında insanın maddi ihtiyaçlarını: sağlık, yeme-içme, barınma ve savunma olarak tespit etmiş; bu ihtiyaçların tıp, siyaset ve sanayi ilimleri sayesinde karşılanabileceğini belirtmiştir. “Dinin nizamı dünyanın nizamıdır” diyen Suavi, din ilimleriyle fen ilimlerinin mutlaka beraber tahsil edilmesi gerektiği inancındadır. İslâm dininin fen ilimlerine karşı olmadığı konusunda Namık Kemal ve Ali Suavi aynı görüşü savunmaktadır. İslâmiyet fen ilimlerine karşı değildir diyen Ali Suavi, medreselilerin fen derslerine gösterdikleri ilgiyi örneklendirmektedir Ali Suavi Filibe’de iken geometri, tabiat bilgisi, astronomi ve matematik öğrettiğini ve medreselerden akın akın talebelerin dersini dinlemeye geldiklerini söyler. Ayrıca Derviş Paşanın İstanbul’da verdiği Fen derslerine medreselilerin gösterdikleri aşırı ilginin de medreselerin Fen ilimlerine karşı olmadıklarının birer göstergesi olduğunu belirtir (Çelik 1994: 128).

Ali Suavi Batı’dan yararlanmak ve Batı’yı örnek almak için de kendi memleketinin eğitim ve kültürünü iyi bilmek gerektiğini düşünmekte, aynı zamanda da Fransız etkisinden de rahatsızlık duymaktadır. Londra’da çıkardığı Muhbir Gazetesi’nin 20 Mayıs 1868 tarihli sayısında Mekteb-i Sultânî’nin Fransız nüfuzunun artmasına neden olacağından bahsederek şunları söylemektedir: (Akyüz 1982: 121-128; Demirel 2007: 25)

“Bâbiâli bir mektep yaptı. Anda yalnız Fransız lisanı üzere tahsil edilmesini şart koştu ve o mektebi Fransız sefirinin nezâret-i müstakillesi altına verdi. Bunu görünce Yunan dahi yalnız Yunan lisanı üzere tahsil olunmak şartıyla İstanbul’da ve memâlik-i Osmâniyede mektepler istedi. Ba’dehû Rus yalnız Rus lisanı üzere mektep talep eyledi. Bâb-ı Âlî cânibinden Rusya’ya Fransız lisanı üzere mektep tesisinden muradımız maârifdir dendi ise de Rusya sefiri dedi ki ‘Sark ihtilatı hukukunda dâhil olan devletler

müsâvat üzere dâhildir ki birine verilen imtiyaz diğlerinden diriğ tutulmayacaktır. Fransa lisânına husûsan nezaretine tahsis ederek Osmanlı mektebi açtınız. Bu ise şarkta Fransız tefevvukunu diğ devlet nüfuzlarına tercih etmek demektir. Binâberin bu imtiyazı her birimiz talepte haklıyız” demektedir.

Ali Suavi, Sultan Abdülhamid’in şifahi emri ile 1 Subat 1877 tarihinde Avrupa’dan döndükten üç ay sonra Galatasaray Sultânîsine müdür tayin edilmiştir (Çelik 1994: 31). Suavi, göreve başladıktan sonra Sultana okulla ilgili sunduğu bir raporda okulun adeta Bulgar, Rus, Ermeni öğrencilerin çiftliği haline geldiğini, parasız yatılı kontenjanların Türk askerlerine kurşun sıkan Bulgar gençlerine kullandırıldığını, öğretmenlerin birçoğunun diplomasının bile olmadığını arz etmiştir. Raporunda ücretlerini vermeyenlerden özellikle Bulgarların hıyanetleri sebebiyle okuldan atıldıklarını ifade eden Suavi, raporunun sonunda Maârif Nezaretini padişaha şikâyet eder. Rapora göre kendisinin yazılı ve şifahi hiçbir başvurusuna cevap verilmemiş, yapacağı ıslahatla da ilgilenilmemiştir (Biçer 2011: 87).

Suavi medreselerdeki eğitim metodunu eleştirir. *Muhbir*’deki “Arabiye” başlıklı yazıda on üç ayrı ilim olarak sunulan Arapçanın aslında Fransızların bütün dil kaidelerini “Gramer” adı altında birleştirmeleri gibi tek kitap ve ilim halinde birleştirilmesi gerektiği böylece yıllarca şerh, bâb ve haşiyelerle ömür tüketmenin önüne geçilebileceği görüşü ileri sürülmüştür. Aynı zamanda Ali Suavi, terakkinin İslâm klasiklerinin herkesin anlayacağı bir Türkçe haline getirilerek herkesin bu kitaplardaki bilgilerden faydalanmasını istemektedir. Bu konuda Namık Kemal’in ana dilde eğitimin kişiyi ve dolayısıyla milleti daha da ileriye götüreceği konusundaki düşüncelerini paylaşmaktadır. Ali Suavi, yazının sonunda bütün zorluklara rağmen gençlere bir an önce Arapçayı öğrenip kütüphanelerdeki faydalı eserleri “herkesin anlayacağı Türkçe ile tercüme edip neşrediniz” çağrısında bulunur (Biçer 2011: 98; Suavi 1867: 3).

2.5. Selim Sabit Efendi (1829-1911)

Selim Sabit Efendi, Edirne Vilayeti dâhilinde Saray-Vize kasabası sakinlerinden ve çiftçilerinden Mehmet Ağa’nın oğlu olup 1829’da doğmuştur. İlk tahsilini

memleketinde yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Gazanfer Ağa Medresesi'nde oturup Fâtih Camii derslerine devam etmiştir (Gökçe 2006: 20; Mert 2000: 92). Buradaki eğitimini tamamlayıp “ulûm-ı Arabiye'de tekâmül-i nüsh-ile icâzetnâme” aldıktan sonra, 1848'de açılmış olan, Dârülmualimin'ne 1851'de girmiştir. Bu okulu, Tevfik Efendi'den Farsça, Esseyid Osman Sâib Efendi'den cebir ve geometri, Yahya Tevfik Efendi'den Arapça ve tarih dersleri okuyarak, 1854 yılında bitiren Selim Sâbit, Dârülmualiminin ilk mezunlarından birisi olmuştur. Bu okuldan almış olduğu diploma, Temmuz 1855 tarihlidir (Gökçe 2006: 21; Temizyürek 1999: 20).

25 Şubat 1855 tarihli “Meclis-i Maârif Talimatnamesi” Selim Sabit Efendi'nin hayatında yepyeni bir sayfanın açılmasına vesile olmuştur. Talimatname gereğince “mekâtib-i şâhâne ile mahâll-i sâireden Paris'te tahsilde bulunan efendileri okutmak ve Hıristiyan tebaa-ı Devlet-i Âlîye'den orada olanlara dahi Türkçeyi öğretmek” vazifesiyle Hoca Tahsin ile beraber Dârülfünûn hocalığına atanmak (Ergün 1990: 454; Temizyürek 1999: 21), tabiiye ve riyaziye derslerini öğrenmek üzere 1855 yılında 420 frank maaşla Paris'e gönderilmiştir. Paris'te kaldığı altı sene zarfında Mekteb-i Osmanî ve Muradyan mekteplerinde Türkçe dersleri vermiş, aynı zamanda da tahsiline devam ederek Fransızca, Hesap, Cebir, Hendese, Müsellesat, Cerr-i Eşkâl, Heyet, Hikmet-i Tabiiye fenlerini tahsil etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir Efendi 1972: 372).

Paris'te altı yıl kalan Selim Sabit Efendi, 1861 yılında İstanbul'a geri dönmüş ve ilk olarak Süleymaniye semtinde açılan bir taş mektepte (Gökçe 2006: 22) “Numune Mektebi” açarak eğitim vermiştir (Temizyürek 1999: 21). Paris'te kaldığı yıllarda Fransız eğitim sisteminden etkilenerek, Batı'nın bilimsel metotlarını benimseyen Selim Sâbit, fikir babalığını da yaptığı usûl-i cedide³² göre eğitim ve öğretimi ilk defa bu okulda uygulamıştır.

1868 yılında, Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) Müdür-i Sânilığına getirilen Selim Sâbit Efendi, Fransız asıllı ikinci müdürle geçinememiş, bu sebeple 23 Eylül 1869'da Meclis-i Kebîr-i Maârif (Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu) üyeliğine atanmıştır. Yine aynı tarihte Dârülfünunda Türk Edebiyatı öğretmenliğine de

³² Usûl-i cedid ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 207.

tayin olunmuştur (Gökçe 2006: 24). Daha sonra Kasım 1886 tarihinde, becayiş sûretiyle Encümen-i Teftiş ve Muâyene Riyâseti'ne (Basın Kontrol Komisyonu Başkanlığı) tayin olunmuştur (Temizyürek 1999: 23). Dârümuallimin'de uzun yıllar öğretmenlik yapmıştır. Burada İbtidâîye kısmında usûl-ü tedris, terbiye-i beşer, Rüşdiye kısmında kavaid, kitabet-i gayr-i resmiye, Aliye kısmında ilm-i ahvâl-i ruh, ahlâk okutmuştur (Akyüz 2015: 203). Hayatının sonlarına doğru kulak rahatsızlığı çekmiş ve nihayet Selim Sabit Efendi, 1911'de Sarıyer'de vefat etmiştir (Gökçe 2006: 27-28).

Selim Sabit Efendi, batıyı inceleyerek topluma yeni bir anlayış getirme çabasında olmuştur. Paris'te kaldığı zaman zarfında buradan aldığı eğitimden etkilenmiştir. Batıda eğitim alması oradaki metodları öğrenmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim eserlerinde de bunu yansıtır.

Batı tarzı pedagojik eğitimin ilköğretimde ilk defa uygulanması Selim Sabit Efendi'ye aittir. Satı Bey zamanına kadar yeni metotla eğitim yaptırılmamıştır. Usûl-ı cedid üzerine yapılan eğitimde ilk defa yeni sıralar, hesap tahtaları ve haritaların kullanımı yine Selim Sabit tarafından Süleymaniye'deki İbtidâî Mektep'te gerçekleştirilmiştir (Öztürk 2009: 429). Böylece usûl-ı cedid hareketinin önderi olmuştur. Eğitim ve öğretim metotlarını garplılaştırmada hizmeti dokunanların başında gelir (Koçer 1992: 97).

Selim Sabit Efendi pek çok farklı alanda eserler vermiştir. Sıbyan ve Rüşdiye Mekteplerinde okutulmak üzere, psikoloji, matematik, tarih, coğrafya ve dil bilgisi kitapları yazmış, bu kitaplar uzun yıllar ilköğretimde ders kitapları olarak okutulmuştur.

Eğitim tarihçisi Yahya Akyüz, Selim Sabit Efendi'nin eğitim tarihindeki yerini üç sebebe bağlamaktadır (Akyüz 2015: 203).

1. Fikirleriyle öncülüğünü yaptığı ilköğretimdeki usûl-i cedid hareketini başlatması
2. İlköğretimde reform olarak nitelendirilen usûl-i cedid üzere eğitim ve öğretimin nasıl uygulanacağını gösteren rehber ve pedagoji kitabı yazmış olması

3. Medrese zihniyeti ile mücadele ederek usûl-i cedid üzere talebeler yetiştirmesidir.

Selim Sabit Efendi, okuma yazma öğretimine ilişkin kaleme aldığı ‘‘Elif-ba-yı Osmânî’’ adlı eserinde, usûl-i savtiye³³ metodunun nasıl uygulanacağını geniş bir şekilde ele alır. Yazar bu eserinde eğitim tarihimiz açısından yeni sayılabilecek görüşleri ortaya koymuştur. Şöyle ki usûl-i tehecci denen eski yöntemde yazmaya pek önem verilmezdi. Selim Sabit Efendi ise ilk okuma ve yazmaya birlikte yer vermiş, okuma yazmanın öğretimine harflerin adını ezberleyerek başlamak yerine, bilinen bir harfin yanına başka bir harf getirerek heceleme yoluna gitmiştir. Bu yeni okuma usûlü, okuma yazmada bilinenden bilinmeyene doğru gitme metoduna da uygundur. Pedagojik prensibe uygundur (Temizyürek 1999: 31).

Selim Sabit Efendi ilkokullar için tarih, coğrafya, matematik, Türkçe alfabe gibi birçok kitaplar yazdı, ancak bunlardan dârülmuallimin öğretmenleri için bir başvuru niteliğinde olan ‘‘Rehnümâ-yı Muallimîn’’ adlı eseri bir hayli ses getirdi (Buyrukçu 2002: 11). Eğitim tarihi açısından oldukça önemli olan ‘‘Rehnümâ-yı Muallimîn adlı eser, sıbyan mekteplerine ait bir ilköğretim metodları kitabıdır.

2.6. Ahmet Mithat Efendi (1844-1913)

Ahmet Mithat Efendi, 1844 yılında İstanbul’un Tophane semtinde doğmuştur. Babasının ölümü üzerine Ahmet Mithat, ailesiyle birlikte Vidin’deki ağabeyinin yanına gitmiştir. Burada ilköğrenimine başlamıştır. Vidin’de başladığı sıbyan mektebini 1861’de Tophane’de bitirmiştir. Bir yandan öğrenimine devam ederken bir yandan da attar dükkânında çırak olarak çalışmıştır. Bu esnada geceleri serbest saatlerinde çarşı esnafından İbrahim Efendi’nin evine giderek okuma yazma öğrenir ve Galata’da bir yabancıdan Fransızca öğrenmeye başlar. Mithat Pasa dairesine mensup olan ağabeyi Hafız İbrahim 1861’de aileyi Nis’e aldırınca Nis Rüşdiye’sine gitmiş ve 1864’te bu

³³Usûl-u savtiye denen okuma yönteminde, ilk olarak harflerin isimleri yerine, onların sesleri öğretilir, (e,b,t,s,c,d,v,d), sesler birleştirilerek günlük hayatta kullanılan basit kelimelerden heceler türetilir, daha sonra da bu heceler birleştirilerek kelimeler doğrudan okutulurdu (Akyüz 2015: 204).

okuldan mezun olmuştur. Aynı yıl ağabeyinin delaletiyle Rusçuk'a gitmiş ve orada Tuna Vilayeti Mektubî Kalemi'ne alınmıştır. Bu görevindeki başarısı sayesinde Mithat Paşa'nın dikkatini çekerek takdirini kazanmıştır. Mithat Paşa, yetenek ve çalışkanlığından dolayı ona kendi adını vermiştir (Tanpınar 1988: 445).

1865'te Politika Müdürlüğü Türkçe Kâtipliği verilen Ahmet Mithat, resmi ilk vilayet gazetesi olarak çıkarılmaya başlanan Tuna Gazetesi'nde 1868'de yazar olarak, bir yıl sonra da başyazar olarak yazı hayatına atılır. 1868'de bir Alman mühendisine çevirmenlik yapmak için Sofya'ya giden Ahmet Mithat, orada ailesi tarafından evlendirilmiştir. Henüz on sekiz günlük evli iken ağabeyi onu Rusçuk'a geri çağırmıştır. Dönüşte ölçsüz bir sefahat hayatına atıldığı için ağabeyiyle bozuşarak onun evini terk etmiştir. Kalemdeki görevini bırakan Ahmet Mithat, tapu defterlerini kopyalama işiyle uğraşmaya başladı. Bu görevi sırasında onu Mithat Paşa'dan sonra en çok etkileyecek kişilerden olan Şakir Bey ile tanışmıştır. Tuna Nehir İdaresi'nde sandık emini olan Ahmet Mithat, hesabın fazla çıkmasını bahane ederek bu işten istifa etmiştir (Tanpınar 1988: 446).

Ahmet Mithat, 1869 yılında 25 yaşındayken Tuna Gazetesi muharrirliğine başlamıştır; bu aynı zamanda gazetecilik hayatının da başlangıcıdır. Mithat ve abisi de bu memurların arasındadır. Böylelikle yazarın Doğu'yu yakından tanımasına neden olan dönem de başlamıştır. Bağdat'ta memuriyeti dışında bir de vilayet gazetesi kurma görevi kendisine verilmiş ve Zevra gazetesinin müdürü ve muharriri olmuştur (Okay 2008: 23-24).

Ahmet Mithat, ağabeyinin ölümü üzerine 1871'de memurluktan ayrılarak İstanbul'a dönüp aileyi geçindirme isini üzerine almıştır. İstanbul'da bir yandan Ceride-i Askeriye'de başyazarlık yaptı, bir yandan da evinde kurduğu matbaada aile bireylerinin de yardımıyla kendi kitaplarını yayınlamaya başladı. 1872 yılı yazar için "hummalı bir faaliyet ve genişleme yılı" olmuştur. O yıl İbret gazetesini yönetmiş, Namık Kemal ile tanışmıştır, Takvim-i Ticaret gazetesinin baskı işlerini üzerine almıştır. Marsilya'dan Fransızca harfler ısmarlayarak Galata'da bir matbaa alıp Beyoğlu'na yerleşmiştir. Aynı yıl, Devir ve Bedir gazetelerini çıkarmıştır. Dağarcık

dergisini yayınlamaya başlamıştır. Ahmet Mithat, bu dergide yayınlanan ve materyalizmden izler taşıyan “Duvardan Bir Sada” başlıklı yazısından dolayı 1873’te Genç Osmanlılar ile birlikte sürgün edilmiştir. Rodos adasında üç yıl süren bu sürgün sırasında Ahmet Mithat, çocuklar için bir okul kurdu ve bu okul için yeni programlar geliştirmiştir. Ayrıca ilk romanları olan Dünyaya İkinci Geliş ve Hasan Mellah’ı burada kaleme almıştır. Rodos’tayken Kırkambar dergisini yönetmiştir. İstanbul’da yayınlanan bu dergi için yazılar göndermiştir (Tanpınar 1988: 447).

V. Murat, tahta geçince affedilmiş ve 1876’da İstanbul’a dönmüştür. Döndüğünde bir ticaret işi olan matbaasının düzenine bakmaya başlamıştır (Özön 1985: 152). II. Abdülhamid döneminde sarayın himayesi altında olan yazar, ölünceye kadar Takvim-i Vekâyi ile Matbaa-i Âmire müdürlüğü, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye üyeliği ve başkanlığında bulunmuştur. 1889’da Stockholm’e Şarkiyatçılar Kongresi’ne katılmak üzere İsveç’e gitmiştir. 1908’den sonra yazı hayatından çekilerek İstanbul Üniversitesi’nde genel tarih ve felsefe tarihi, Kız Öğretmen Okulu’nda tarih ve pedagoji dersleri okutmuştur. Ahmet Mithat, Dârüşşafaka’da nöbet tutarken kalp sektesi sonucu 28 Aralık 1912’de ölmüştür (Enginün 2007: 194).

Ahmet Mithat Efendi “rejim” meselesini ön planda görmemiş ve bu alanda mücadele edenlerden ayrılmıştır. Ona göre öncelikli sorun, halkı okutmak bilgilendirmektir.

1872’de Sadrazam olan Mithat Paşa’ya hitaben şöyle bir açık mektup yayınlamıştır:

“... Biz maârif istiyoruz, adam olmak istiyoruz. Hükümet, ‘bunların maârif ile gözleri açılırsa zapt-u raptları (disiplin altında tutulmaları) müşkül olur ‘ diye bizden maârifi imsak ediyor (kısıtlıyor). Pekâlâ, gözümüz açılırsa neyi göreceğiz? Bir fenalık var da onu göreceksen, o fenalık niçin oluyor?... Herkes bize ‘barbar’ diyor, çünkü bizi fakir, cahil görüyorlar. Ah biz bu hakareti görecek babaların evladı mıyız? Bizi okut, sanat öğret, zengin et, ta biz de göğsümüzü gere gere ‘Osmanlıyız’ diyebilelim. Terakki (ilerleme) isteriz ey Vezir-i azam, terakki isteriz! Esbabını (bunun yollarını) sen bulup irae edeceksin(göstereceksin), biz de bulduğun esbaba tevessül edeceğiz (uyacağız). Sen

mektep yap, eğer okumazsak kabahat bizim. Sen bize hürriyet ver, kötüye kullanırsak kabahat bizim...” (Yelkenci 2008: 142).

Ahmet Mithat Efendi, akıllı ve ciddi bir çalışma ile ülkenin gelişeceğine inanıp bunun için önce geniş halk kitlelerinin asgari bir eğitim- öğretimden geçirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. O kendisini “hace-i evvel” olarak vasıflandırmış, bunu “ilkokul öğretmeni” anlamında kullanmıştır. Vatani geniş bir ilkokul, halkı muhtelif yaşta ve muhtelif meslekte ilkokul çocukları olarak düşünmektedir. İlkokul öğretmeni nasıl baştan öğrencileri eğlendirecek masal ve hikâyelerle işe başlarsa, Ahmet Mithat da öyle yapmıştır. Öğrencilerin seviyesi yükseldikçe eserlerin de şekli değiştiği gibi o da okuyucularına büyük romanlar vermiştir. Öğretmenin vazifesi nasıl öğrencilerini eğlendirmek değil onları bilgiyle yetiştirmekse, o da romanlarında fırsat getirip geniş geniş bilgi vermekten çekinmemiştir. Fakat öğretmenin vazifesi nasıl yalnız öğretmek değil, belki ondan daha fazla, terbiye etmekse, o da romanlarında daima okuyucularına ahlâk telkinlerinde bulunmuştur (Şeref 2014: 283).

Mithat Efendi için eğitim çok önemlidir. Roman yazmayı eğitim için bir araç kabul etmiş, her zaman kendine bunu ilke edinmiştir. Çocukların okul öncesi ve sonrası eğitimi hakkında yazdığı yazı ve kitapların yanı sıra tarih alanında yazdığı kitaplar vardır. 1908 yılında Dârülfünun’da; genel tarih, felsefe tarihi ve dinler tarihi derslerini vermiş, Dârülmuaallimat’da ise pedagoji ve tarih, Medrese-tül vaizinde ise dinler tarihi dersini vermiştir.

Tarihi kitapları arasında Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide, ilkçağlardan yeni zamanlara kadar gelen genel bir dünya ve kültür tarihidir. 3 ciltlik bu eser Abdülhamid zamanında ortadan kaldırılmış ve şiddetle yasak edilmiştir. Yazarımız Üss-i İnkılâp başlıklı iki ciltlik eserinde ise Kırım Savaşı’ndan, II. Abdülhamid’in ilk yıllarına kadar gelen süreyi anlatır. Bu kitabın Abdülhamid’in emriyle yazdırıldığını ve Ahmet Mithat’ın bu dönemde Sultan Abdülhamid ile yakınlaştığını biliyoruz. *Zübdet ül-Haka’ik* başlıklı eseri de, 1877–78 Osmanlı-Rus savaşıyla ilgilidir. 1878 basımlı iki ciltlik Tarih-i Umumive genel uluslar tarihini kapsayan 14 ciltlik *Kâinat’ta ciltler* sırasıyla; İngiltere, Danimarka, İsveç ve Norveç, Rusya, Fransa, Belçika ile Felemenk,

Almanya, Hükümet-i Cermaniye, Avusturya, Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan tarihleri ile ilgilidir (Babinger 1992: 424).

2.7. Ahmed Rıza Bey (1858-1930)

Ahmed Rıza 1858 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kendisi dünyaya geldiği zaman babası Ali Rıza Bey Konya'da sürgünde bulunuyordu. Ali Rıza Bey'in aile çevresi devletin üst düzey konumlarında bulunmuş bir sülaledir. Babası Ziraat ve Darphane Nâzırıdır. Annesi Naile Hanım, Viyanalı Avusturya asilzadelerinden iken Müslüman olmuş bir kadındır (Ebuzziya 2007: 173-218). Naile Hanımın içinde bulunduğu ortam ve aldığı eğitim Ahmed Rıza'yı büyük oranda etkilemiştir. Batılı gibi yetişmesinde ve dil öğrenmesinde annesinin katkısı oldukça fazladır. Ahmed Rıza Beylerbeyi Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra *Mahrec-i Aklâm* adındaki devlete memur yetiştirmek üzere kurulmuş olan bir okula daha sonra da Tanzimat'ın önemli projelerinden biri olan Mekteb-i Sultânî'ye devam etmiştir (Ebuzziya 2007: 125).

Orta öğrenimini tamamladıktan sonra Tanzimat aydınlarının yetiştiği Bâb-ı Ali Tercüme Odası'nda göreve başlamıştır. Bu hizmeti sırasında devletin işleyişi ile ilgili bilgi ve görgüyü edinmenin yanında Fransızca'yı da iyice öğrenerek batılı kaynaklara ulaşma imkânı elde etmiştir. 1884'te ziraat yüksek tahsili için babası tarafından Paris'e gönderilmiştir. Bu sırada şiir ve edebiyata merak salmıştır. Mekteb-i Sultânî'yi bitirdikten sonra Konya'da sürgünde olan babasının yanına ziyarete gitmiş ve bu sırada Anadolu'nun içinde bulunduğu sefaletle şahit olunca İstanbul'a dönünce Tercüme Odası'ndaki memuriyetinden istifa ederek Paris'te ziraat tahsili yapmaya karar vermiştir. Üç yıllık tahsilin ardından İstanbul'a dönmüştür. Döndüğünde Bursa'ya İbtidâ-i Mülki Mektebi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Burada kimya derslerini yürütmüştür. Sekiz ay sonra Sultan Hamid Ahmed Rıza'yı takdir ederek Bursa maârif müdürü yapmıştır (Fındıklıoğlu 1962: 6). Maârif işlerini yakından takip ettikten sonra bu işte hizmet etmenin mümkün olmayacağına karar verip istifa etmiştir. Ardından ikinci kez Paris'e gitmiştir (Mardin 2008: 175).

Paris'te Auguste Comte Pozitivizmine merakı oluşmaya başlayan Ahmed Rıza bunu gidermek için gayretler içerisine girmiştir. 1889 Paris sanayi sergisini gezdikten sonra eğitimine, kitap toplamaya ve gazete çıkarmak için çalışmalara başlamıştır. Aynı zamanda Sorbonne Üniversitesi'nde Tarih-i tabii ve pozitivizm derslerine katılmıştır. Bu ilgisi dolayısıyla Fransız pozitivistlerin derneğine üye olmuştur (Ebuzziya 2007: 124). Pozitivistlerin ortamında İslâmiyeti tanıtıcı ve yüceliğini gösterici çalışmalar yapmış, makaleler yazmıştır.

Araştırmaları ve merakı onu bu kadar geri kalmış olan toplumun eğitim yoluyla aydınlanıp ilerleyeceğine karar vermesine sebep olmuştur (Mardin 2008: 175). Bu kararının bir gereği olarak padişaha maârif işlerinin ve Osmanlı devlet toplumunun nasıl ıslah edileceğine dair mektuplar yazmıştır. Vatanın Haline ve Maârif-i Umûmiye'nin Islahına Dair Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Hazretlerine Takdim Kılınan Layihâlar başlığını taşıyan ve aralıklarla gönderdiği uyarı mektuplarının altı tane olduğunu belirtmiştir. Mektuplara cevap alamayınca Sadrazam'a bir mektup yazmış ve bu mektuplarından birini Londra ve İsviçre'de bastırmıştır (Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları 1998: 11).

Ahmed Rıza hem İstanbul'da iken hem de Fransa'da iken İttihad-i Osmânî Cemiyeti ile yakından ilgilenmekteydi. Ahmed Rıza'nın görüş ve düşünceleri de cemiyet üyeleri tarafından hayli ilgi görmekteydi. Cemiyete katılarak daha sonra cemiyetin adını Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmeyi başarmış ve isim babası olmuştur. Hızla ilerleyen Jön Türk hareketinin önüne geçmek için padişah Ahmed Rıza'yı yurda davet etmiştir. Ancak o bu daveti kabul etmemiştir. 1895'ten itibaren de Meşveret dergisini çıkarmaya başlamıştır. İttihad ve Terakki Cemiyetinin nizamnâmesini Meşveret'te yayınlaması onu Türklerin Avrupa lideri haline getirmiştir. Buna paralel olarak Mizancı Murad'ın İstanbul'dan Mısır'a giderek Mizan gazetesini orada yayınlamaya başlaması Ahmed Rıza'nın Jön Türkler içindeki konumunu sarsmıştır. Murad Bey Paris'e gelerek Jön Türklerin lideri olmuştur. Meşveret bir süre sonra kapatılmıştır. Ahmed Rıza yazdığı yazılardan dolayı eleştiriler almaya başlamış pozitivist takvimi kullandığı için dinsizlikle suçlanmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden de çıkarılmıştır (Mardin 2008: 188).

Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın 1899 sonlarında iki oğlu Prens Sabahattin ve Lütfullah beylerle Avrupa'ya kaçmasıyla Jön Türk hareketine yeniden canlılık gelmiştir. Prens Sabahattin'in çağrısı üzerine Paris'te 4 Şubat 1902'de I. Jön Türk (Osmanlı Umum Muhalifin) Kongresi toplanmıştır. Arap, Arnavut, Ermeni, Rum ve Bulgar milliyetçilerinin de katıldığı kongrede çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Ermenilerin padişaha suikast da dâhil olmak üzere şiddet hareketlerini sürdüreceklerini açıkça ifade etmeleri, Ahmed Rıza taraftarlarını kızdırmıştır. Bu arada Ruslardan destek istenmesi hususundaki talepleri Sabahattin Bey tarafından İngiltere ve Fransa'nın da ilavesiyle kabul edilmiştir. Böylece kongreye katılanlar bir tarafta Sabahattin Bey ve Ermeniler'den oluşan "müdahaleciler", diğer tarafta ise Ahmed Rıza ve taraftarlarından oluşan "âdem-i müdahaleciler" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayrılığı ortadan kaldırmak için Ahmed Rıza'nın başkanlığında 1907'de toplanan ikinci kongrede Ahmed Rıza ve taraftarları azınlıkta kalmıştır. İsmail Kemal'in ileri sürdüğü orduyu ayaklandırma tezi pek çok grup tarafından benimsenmiştir. Şiddet taraftarları Ahmed Rıza'yı da ikna etmeyi başarmıştır. Yine de Ahmed Rıza ülkeyi ateş ve dehşete sokmaya karşı çıkmaktadır. Abdülhamid'e karşı yapılacak ihtilale Ermenilerin katılmasını kesinlikle istememektedir. Ahmed Rıza'nın fikir değiştirmesinin başlıca sebebi, Abdülhamid düşmanlığının ve meşrutiyet tutkusunun Makedonya'daki Üçüncü Ordu subayları arasında çok artmış olması idi. 1907'de Selanik'te gizli olarak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kuran Talat, İsmail Canbolat, Midhat Şükrü gibi İttihat ve Terakki'nin Selanik grubu üyeleri, Ahmed Rıza'nın Paris'teki arkadaşlarıyla birleşmişti. Jön Türkler'in en büyük başarısı 1908 Meşrutiyeti'ni gerçekleştiren Makedonyalı Türk subaylarının kendi saflarına katılması oldu. Rusya ile İngiltere arasında Reval'de yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin parçalanacağını düşünen bu subayların 1908'de isyan ederek dağa çıkmalarından sonra II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908' de meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır (Ebuzziya 2007: 125).

Meşrutiyetin ilanından sonra Ahmed Rıza İstanbul'a döndü (Malkoç 2007: 109). 8 Aralık 1908'de İstanbul mebusu seçilen Ahmed Rıza Meclis-i Mebusan'da başkan olmuştur (Ebuzziya 2007: 126). Görüşleri ve kişiliği nedeniyle bazı kesimlerce eleştirilmiştir. Sadrazamın isteği üzerine de istifa etmiş ve kaçarak saklanmıştır. 1910 sonlarında yeniden başkan seçilmiştir. Hasan Fehmi ve Ahmet Samim beylerin

öldürülmesi gibi şiddet hareketlerine karşı çıktığından İttihatçılarla arası açılan Ahmed Rıza, 1910'da merkez komitesinden ayrılmıştır. 18 Ocak 1912'de ilk meclisin feshinden sonraki seçimlere katılmayarak padişah tarafından 18 Nisan 1912'de Âyan Meclisi üyeliğine getirilmiştir. Bu dönemde İttihatçılar'ı sert biçimde eleştirmiştir (Akşin 2004: 42). Ahmed Rıza'nın Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra İttihatçılar'la arası tamamen açılmıştır.

Mütareke döneminde Sultan Vahdeddin tarafından Ayan Meclisi reisliğine getirilmiştir. Bu mevkide iken vatanın kurtuluşu için Vahdet-i Milli Cemiyeti'ni kurduysa da bir sonuç alamamıştır. Damad Ferid Paşa ile anlaşmazlığa düşünce Mustafa Kemal'in 22 Haziran 1919'da Havza'dan kendisine yazdığı mektup üzerine Paris'e gitmiştir. Anadolu hareketi lehine burada bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. İstiklal Harbi boyunca yayımladığı broşür, makale, beyanat ve konferanslarla milli hareket lehine bir hava meydana getirmeyi başarmıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1926'da yurda dönmüştür. Yeniköy'deki çiftliğine çekilerek hatıralarını ve itihat ve Terakki 'nin tarihini yazmaya başlamıştır (Ebuzziya 2007: 126). 26 Şubat 1930'da geçirdiği bir kaza sonucu hayatını kaybetmiştir (Ahmed Rıza 1982: 15-16).

Eğitime büyük önem veren Ahmet Rıza Bey memleketin kalkınabilmesi ve felaketten kurtulabilmesi için halkın eğitilmesinden başka çare olmadığı düşüncesindedir. Hz. Muhammed'in, "İlim tahsil etmek her Müslüman'a farzdır." sözünden de anlaşılacağı gibi bilgiye bu kadar önem veren başka bir din olmadığını belirtir. Ülkedeki idarecilerin bu uyarıyı samimiyetle benimseyip ona göre hareket etmelerini ister (Ebuzziya 2007: 126). Ahmet Rıza Bey'e göre yurdun her tarafını bir buhran ve cehalet dumanı kaplamıştır. Kimse vazifesini ve ne yaptığını bilmemektedir. Bu dumanlı havadan yalnızca saray yağmacılarının faydalandığını, milletin devlet işlerine hiç karıştırılmadığını söyleyen Ahmet Rıza Bey durum böyle olursa yabancı güçlerin yurt meselelerine müdahale edebileceğini savunmaktadır. Ona göre milli unsurlar fertleşir ve devletle millet bütünleşirse yabancılar parmak sokacak yer bulamazlar (Sarı 2004: 94). Devletin ve milletin yabancılar karşısında birlik içinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Ahmet Rıza Bey, ülkeye gelecek olan herhangi bir

müdahalenin önlenmesi için gereken şartı belirtmektedir. Ona göre ilerlemenin temelinde eğitim vardır.

Ahmet Rıza Bey, vatan uğruna çaba sarfedecek, iradeli bir gençliğin ve halkın, yetiştirilmesini ve eğitilmesini ihtiyaç olarak görmektedir. Bu ihtiyacın giderilmesi için de yeni bir eğitim sisteminin çerçevesinin çizilmesi gerekliliğine inanmaktadır.

Paris'te üç yıl içinde Grignon ziraat mektebini bitirmiş ve uzman ziraatçı olarak yurda dönmüştür. Kendisi Avrupa ile kültürel münasebetleri bulunan Osmanlı toplumunu, ziraat tahsiline yönlendiren ve bu konunun ilk gerçek örneğini veren kimsedir. Amerika ile münasebetler geliştirdiğimiz bu dönemde münasebetimizin başında ziraatımızın yabancı bilgi ve tekniği ile ıslah edilmesinin gerektiğini ve bir ziraat memleketi olan Türkiye'nin başka yerlerden gıda maddeleri getirttiğini derin bir sosyal ızdırapla görmüş olan Ahmet Rıza Bey, yol gösterici bir fikir adamı ve pozitif görüşlü bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır. O sonuçta köylünün geri kalmasının sebebini, onların modern tarım metotlarını bilmeyişlerinden kaynaklandığı düşüncesiyle ziraat bakanlığından ayrılarak eğitim bakanlığına geçti. Amacı köylünün eğitim yoluyla aydınlatılmasına çalışmaktı (Ebuzziya 2007: 124). Memleketi ancak talim ve terbiyenin kurtaracağını, ilerleme ve kalkınma için halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini her fırsatta vurgulamıştır.

İlköğretim ve öğretmen sorunlarını korkusuz bir şekilde Bakanlığa bildirmiştir. İlköğretim ile ilgili başlıca belirleme ve önerileri şunlardır (Akyüz 2015: 262-263).

Bursa'da azınlıkların okullarından başka 4 protestan, 1 katolik okulu vardır. Bu kurumlar Bursa'da ticaret ve sanayinin tamamen Hıristiyanların eline geçmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca bu okulların misyoner öğretmenleri köylere kadar dağılarak öksüz Müslüman çocuklarını toplamakta, onlar ve aileleri üzerinde zararlı propagandalar yapmaktadırlar. Bu kurumların faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak, öksüz kız ve erkek Müslümanlar için iki ayrı yatılı dârüşşafaka açılmalıdır.

İlköğretime terk edilen evkaf-ı münderise (yıkılmış, ortadan kalkmış vakıfların) gelirleri zorba ve eşrafın elinde kalmıştır. Bunların geri alınması ancak eğitimi seven bir valinin atanması ile mümkündür. Ayrıca ilkokul öğretmenlerinin maaşları rüşdiye ve idâdîlerde olduğu gibi maârif sandığından sağlanmalıdır. İlkokullar sayıca dağınıklıktan kurtarılmalı, az sayıda fakat öğrencisi kalabalık, öğretmen kadrosu geniş okullar haline sokulmalıdır. Eğer bu tedbirler alınmıyorsa Eğitim müdürlüğü kaldırılmalıdır. Çünkü şimdiki halde eğitim işlerini bir muhasebeci ve bir kâtip yürütebilir (Akyüz 2015: 263).

Ahmed Rıza, Fransızca yayınlanan Meşveret dergisinin ilk sayısında bahsettiği programda sıralanan talepler arasında meşrutiyete veya Kânûn-i Esasi'ye hiç temas etmemiş, ülkede ilerleme anlayışının gelişmesini istemiştir. Türkçe Meşveret'in ilk sayısında ise Osmanlıların birleşmesi gerektiği belirtildikten sonra, cehalet oldukça Kânûn-i Esasi'nin arzulananı sağlayamayacağını; ulûm ve maârifî yaymak ve "Ekmeğini alınının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararında aramayan adamı" yetiştirmek gerektiğini söylemiştir. Bu yazılarda meşrutiyet talebi adeta ikinci bir talep gibi ele alınmaktadır. Esas talep, vur-kır adamı yerine çalışan adamı yani daha geniş açıyla feodal değerler yerine çağdaş ve iktisadi değerleri egemen kılmaktır. Bunu sağlayacak dönüştürücü etki eğitim olacaktır (Malkoç 2007: 135).

Osmanlı'nın toparlanmasında ve kalkınmasında aile yapısı ile düzeninin son derece önemli bir yer tuttuğunu düşünen Ahmed Rıza, *Vazife ve Mesuliyet* adlı kitapçığında kadınların durumu ve toplum içindeki konumlarını ele almıştır. Ona göre kadınlar kültürlü olmaları halinde daha iyi çocuk yetiştirebileceklerinden, kadınların eğitimi milletin refahı, saadeti ve ahlâkı açısından son derece belirleyici bir etkendi. "Kadınları terbiye eden bütün milleti terbiye ve ihya etmiş olur." denklemiyle, kadının ailenin merkezinde olduğunu, kadınların talim ve terbiyesiyle eğitimin ihtiyaç duyduğu aile yapısına ulaşabileceğini savunmuştur (Malkoç 2007: 136-137). Sosyal alanda yapılacak olan reformların kadın eğitiminden başlaması gerektiği düşüncesindedir. Kadın eğitiminin güçlendirilmesiyle uygarlıktan yararlanmanın mümkün olacağını belirtmiştir.

2.8. Emrullah Efendi (1858- 1914)

Emrullah Efendi Lüleburgaz'da doğmuştur. Tüccar Ali Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Lüleburgaz'da tamamlamıştır. 1881 yılında Mekteb- i Mülkiyye'den mezun olarak "ulûm-i siyasiyye şehadetnamesi" almıştır. Bir yıl sonra Yanya, 1884'te Selanik, 1887'de Halep, 1891'de Aydın vilayetleri maârif müdürlüklerinde bulunmuştur. Daha sonra bazı siyasi sebeplerle İsviçre'ye gittiyse de II. Abdülhamid tarafından affedilerek tekrar yurda dönmüştür (Ergün 1982: 8; Ülken 1966: 293).

1900 yılında İstanbul'da Meclis-i Maârif üyeliğine tayin edilmiştir. “Servet-i Fünun”da ilmi makaleler yazmıştır. “Emri ” takma adıyla pedagoji konularına da yer vermiştir (Binbaşoğlu 2009: 279; Kazıcı 1995: 165). 1902 yılında Muhit-ül Maârif adında çok geniş tutulmuş ağır ve ilmi bir ansiklopedinin ilk cildini çıkarmıştır. 1906'da bu görevinin yanı sıra Konya Hukuk Mektebi müdürü olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kırklareli mebusu olarak meclise girmiştir. Galata Sarayı Mekteb-i Sultânîsi müdürlüğüne ve Meclis-i Maârif ilmiye Dairesi başkanlığına getirilmiştir. 1 Ocak 1910' da kurulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Maârif nâzırı olmuştur. Bu arada Dârülfünun'un Edebiyat şubesinde hikmet-i nazariyye dersleri de veren Emrullah Efendi kânûnsuz işler yaptığı yolundaki eleştiriler üzerine 18 Şubat 1911 'de nâzırlıktan istifa etmiştir. 1 Ocak 1912'de kurulan Küçük Mehmed Said Paşa kabinesinde ikinci defa Maârif nâzırlığına getirilmiştir. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası açılmıştır. Hükümetten ayrılmak istediye de bu isteği sadrazam tarafından kabul edilmemiştir. 21 Temmuz 1912'de kabinenin istifası üzerine nâzırlık görevi sona erdi (Kazıcı 1995: 165). Şubat 1913'te Dârülfünun'da usûl-i tedris ve terbiye dersleri okutmaya başlayan Emrullah Efendi İstanbul'da Yeşilköy'deki evinde vefat etmiştir (Ergün 1982: 8-9).

Münif Mehmed Paşa 'dan sonra Osmanlı eğitim sisteminin yenileştirilmesinde öncü rolü oynayan Emrullah Efendi'nin eğitim tarihimizde önemli yer tutmasının sebeplerini sıralayacak olursak: (Akyüz 2015: 300-301).

1. 1886'da Selanik'te Mecelle-i Muallimin adında öğretmen dergisi ile 1902'de Muhit-ül Maârif adlı ansiklopedik bir lügat ve 1911'de Yeni Muhit-ül Maârif adında on beş günlük bir gazete yayınlamıştır.

2. Fransız eğitimin sisteminden etkilenen Emrullah Efendi bunu örnek alarak bir eğitim planı (Esbabı Mucibe Mazbatası) kurmuş ve II. Meşrutiyet döneminde Tanzimat geleneğini sürdürmüştür (Ergün 1982: 9). Hatta Emrullah Efendi İmparatorlukta Fransız tarzı eğitim veren İstanbul'daki ünlü Galatasaray Lisesine tam destek vermiş, örnek bir eğitim kurumu olarak göstermiştir. 1861 'de kurulan Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultânî) bütün Osmanlı tebaasının Milliyetçiliğini Osmanlıcılığım taşıyan insanların yetiştiği bir okul olmuştur (Ortaylı 2008: 157). Emrullah Efendi bu örneği yükseköğretime yani Dârülfünun'a uyarlama yoluna giderek milli seçkinleri yükseköğretimde yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu sebeple, bütün eğitim kademelerinde düzenleme çalışmalarını başlatmakla birlikte, hep aklında olan yükseköğretim meselesine de eğilmiştir.

1912'de Dârülfünun Nizamnâmesi'ni çıkarmıştır. Nizamnâme gerekçesine şunları yazmıştır: ‘ Dârülfünun dediğimiz yüksek kurumlar, ilimler ve fenlerin hem yayılmasına hem de ilerlemesine hizmet eder. Bu iki hizmet birbirinden ayrıdır. a) İlimleri ve fenleri yaymak, halk arasına yaymak ve dağıtmak demektir. Bundan dolayı dârülfünunlar yükseköğretime mahsus okullar görevini görürler ve bu bakımdan maârifin en yüksek yayma merkezi oldukları gibi, orta ve ilkokulların ilerlemesine de yararlar. b) Dârülfünunların ikinci görevi ilmin ilerlemesine hizmettir. Bu kurumlar mevcut ilmi yaymakla kalmazlar, ilmi yapmaya ilerletmeye de hizmet ederler. Bir devletin âlemdeki siyasi yeri, medeniyet derecesiyle, ilim ve fenlerdeki ilerlemesiyle orantılı olduğu düşünülürse, ilmin yayılması ve ilerlemesine hizmet edecek olan bilginler yetiştirecek Dârülfünunların bu uğurda görecekleri hizmetin büyüklüğü tahmin edilebilir. Bunun için öyle inanıyorum ki Dârülfünunumuzun düzenlenmesi maârifçe ihtiyaçlarımızın başı sayılabilir. Bugün İstanbul'daki Dârülfünun 1900'de yalnız yüksek din ilimleri, matematik ve edebiyat bölümleri olan hakikatte Dârülfünundan çok öğrencinin sayısı az bir yüksek okul olarak kurulmuş ve ikinci meşrutiyetten sonra

fakülte haline konan Tıbbiye ve Hukuk mekteplerinin katılması suretiyle bugünkü şeklini almıştır (Ergin 1997; Sakaoglu 1991: 127; Ülken 1966: 297).

3. Emrullah Efendi, Fransız eğitim sistemini temel alarak merkeziyetçi bir anlayışla teşebbüs gücü yüksek, dinamik insan yetiştirecek bir sistemi savunmuştur. Hem bir fikir adamı ve eğitimci, hem de eğitim kurumlarının başında bulunan bir yönetici olarak giriştiği reform çalışmalarında idâdîleri sultânîlere çevirerek bu okullarda felsefe ve iktisat derslerini başlatmıştır. Ayrıca İbtidâî programlarına din ve ahlâk bilgisi, ülke coğrafyası ve tarihi, umumi tarihe dair kısa bilgiler, fen bilgisi, köy iktisadı ve sağlığı derslerinin konulmasını sağlamıştır (Kazıcı 1995: 165). Emrullah Efendi, ezberci bir eğitimin devam ettirilmesini eleştirmiştir. Bu eleştiriler bağlamında merkezi bir anlayış doğrultusunda eğitimin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Sultânîlere Felsefe ve Malumat-ı Medeniye ve İktisadiye derslerini, ilkokullara da Riyaziyat, Tabiiyat, Beden Eğitimi, Hıfzıssıhha, Musiki, Memleket Coğrafyası, Memleket Tarihi, Umumi Tarihe Ait Kısa Bilgi, Köy İktisadı ve Sağlığı, Terbiye-i Ahlâkiye ve Vataniye derlerini koydurmuş ve bunların daha fazla özenle ele alınmasını istemiştir (Ülken 1966: 294).

4. “Tuba Ağacı Nazariyesi ” denen bir görüş ortaya atmıştır. Bu nazariyede Tuba Ağacının bir metafor olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, cennette bulunduğu rivayet edilen, kökleri yukarıda ve dalları aşağıda bir ağaç olan Tuba Ağacı; eğitimde yenileşme ve çağdaşlaşmanın aşağıdan yani ilköğretimden değil, yukarıdan yani Dârülfünun (Üniversite)’dan başlaması ve gelişmenin yukarıdan aşağıya doğru hayata geçirilmesi gerektiğini temsil etmektedir. Zira Emrullah Efendi’ye göre insanlığın gelişimi bilimlerin üniversitelerde geliştirilmesi yoluyla olmuştur. Bu nedenle önce bilimsel zihniyeti yerleştirip geliştirmek gereklidir ve bu da ancak Dârülfünun’da yapılabilir (Akyüz 2015: 301; Dölen 2008: 6; Kazıcı 1995: 165; Ülken 1966). Yine Emrullah Efendiye göre, eğitimin gelişmesi öğretmenden öğrenciye, üniversiteden liseye, yukarıdan aşağıya doğrudur. Eğitimin amacı ise bir fertteki bedeni ve nefsanî güçleri olgunluk derecesine çıkartmaktır. Dolayısıyla eğitim, fitrat ve hürriyet üzerine kurulmalı; kişinin tabii hürriyetini sağlamalıdır. Eğitim kademeleri arasında yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya kuvvetli bağlar vardır ancak ilim yukarıdan başlar (Ergün

1986: 64). Çünkü ilk ve orta öğretimi düzenleme ve onların daha sağlıklı işlemesini sağlamak için gerekli olan öğretmen kadrosu (seçkinler Tuba Ağacının meyveleri) ancak yükseköğretimle yetiştirilebilir. Bu nedenle eğitimde kök görevi ilköğretime değil yükseköğretime düşmüştür. Kökü güçlü olan ağacın dalları da verimli olur. Memleket için şartlar bu şekildedir. Bu nedenle üniversite reformuna ağırlık vermek gerekmektedir.

5. Fakat Emrullah Efendi Nâzırlığı sırasında yükseköğretim kadar ilköğretime de önem vermiştir. Eğitimin temelini ilkokul olduğu her daim söylemiştir. 1948’de gerçekleşecek olan “ilkokul öğretmenlerine devlet bütçesinden maaş verilmesi” ilkesini savunmuş, halkın yıllık olarak ya da bir süre para ile tuttuğu “yıllıkçı muallimler”le ya da mahalli gelirlerle ücreti karşılanan muallimlerle ilköğretimin gelişemeyeceğini söylemiştir. Ona göre devlet ilkokul öğretmenlerinin maaşlarını kendisi vermeli, onlar üzerinde her türlü yetkiye sahip olmalı, fakat okul binalarının yapımında halkın katkısı istenmelidir.

6.”Muallimlik bir meslektir.” diyerek gelişmesi için çaba harcamıştır. Bunun için memurlardan ek görevle okuldan okula koşan seyyar muallimleri kaldırma, öğretmenlerin maaşlarını artırma yoluna gitmiştir. O, öğretmenin, saygınlığını bilgisi ve uygun davranışları ile koruması gerektiğini vurgulamıştır.

2.9. Satı Bey (1880-1968)

Asıl adı Mustafa Satı-el Husrî’dir. Yemen’de doğmuştur. Halep asıllı olan babası, Yemen’de mahkeme reisi idi. Mülkiye mektebinden 1900 yılında mezun olmuştur. İlk önce Yanya İdâdîsinde Tarih-i Tabii öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra öğretmenlikten ayrılmıştır. Radkoviç ve Florina’da 1908’e kadar kaymakamlık yapmıştır. Manastır’da çıkan Neyyir-i Hakikat gazetesinde meşrutiyet üzerine nutukları yayınlanmıştır. İstifa edip İstanbul’a gelince bu gazetenin yazarlığını yapmıştır ve Envar-ı Ulûm adlı bir yeni dergi çıkarmıştır. Çeşitli yayın organlarında o dönemin ders

programlarını tenkit etmiştir. Bu arada çeşitli konularda pek çok yazılar yayınlamıştır (Ergün 1987: 4; Koçer 1992: 174; Ülken 1966: 269).

Satı Bey'in eğitim ile ilgili görüşlerini çeşitli gazete ve mecmualarda yazmış olduğu yazılar ile dile getirmesi, devrin aydın ve yöneticilerinin dikkatlerini üzerine çekmiştir. Nitekim o dönemin maârif nâzırları Nail Bey ile Emrullah Efendi'ye sunmuş olduğu layihâlarda Darülmuallimin-i Aliyede yapılmasını gerekli gördüğü reformların ana hatlarını ortaya koymuştur (Şanal 2002: 87). 1909 yılında Nâil Bey'in teklifi üzerine Dârülmuallimîn Müdürlüğü'ne getirilmiş, müdürlüğü esnasında Dârülmuallimîn'de pek çok çalışma yapmıştır (Akyüz 1978: 77-84). Fizyolojiden tamamen pedagoji ve sosyoloji alanına geçmiştir. Satı Bey program ve öğretmenlerinde istediği değişikliği yapmak koşuluyla, Dârülmuallimin Müdürlüğü'nü kabul etmiştir. Burada kendisine geniş yetkiler verilmiştir. Öğretmenleri istediği gibi seçip öğrencileri temelden değiştirmiştir. " Fenn-i Terbiye " adlı pedagoji kitabını yazmıştır. Nezaretten aldığı yetkilerle Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası'nı çıkarmıştır (Binbaşıoğlu 2009: 310).

Numune ve Uygulama Okulu'nu açmıştır. Burada konferanslar vermiş, vilayetlerden gelen okul müdürleri için kurslar düzenlemiştir (Aksoy 2008: 7; Yücel 1994: 207). Okula her vilayetten ikişer öğretmen getirterek usûl-ü tedris öğretilmiştir. Öğretmen kongreleri düzenlenmiştir (Ergün 1987: 7; Koçer 1992: 174; Yücel 1994: 218). İstanbul Dârülmuallimîni, Satı Bey döneminde önemli bir okul haline gelmiştir. Eğitim ile ilgili görüşlerini uygulamaya çalışan ve yayan öğretmenler yetiştirmiştir. Bu öğretmenler, taşradaki Dârülmualliminlerinin de gelişmesine katkı sağlamışlardır.

1910 yılı başlarında iki ay süreyle İtalya, Almanya, İsviçre, Fransa, Belçika, İngiltere ve Romanya'yı kapsayan bir eğitim-araştırma gezisi yapmıştır. 1911 yılı başlarında bir buçuk ay süre ile vilayetlerdeki Dârülmuallimîn mezunlarının yaptıkları işleri ve faaliyetleri, karşılaşmış oldukları güçlükleri tespit etmek ve yerinde görmek amacıyla Şam, Beyrut, Adana, Konya, İzmir, Selanik ve Drama illerini kapsayan Anadolu seyahatinde bulunmuştur (Ergün 1987: 6).

Mustafa Satı Bey, 25 Mart 1912’de Emrullah Efendi ile anlaşamadığından ve Maârif nezaretinin son icraatlarını kendi siyasi fikirlerine ve memleketin fikri terakkisine aykırı gördüğünden olaylı bir şekilde istifa etmiştir. Ertesi yıl çok geniş yetkilerle Dârüşşafaka-i İslâmiye müdürlüğüne atanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra buradan da ayrılmıştır. Dört aylık Avrupa gezisine çıkmış, bu gezisinde çocuk sanatoryumları, açık hava okulları, tatil kolonileri ve bilhassa Montessori usûlünü uygulayan okulları ziyaret etmiştir. Bu gezi, ertesi yıl kuracağı yeni mektebin esaslarında ve şekillenmesinde çok etkili olmuştur. “Yeni Mektep” adlı özel bir anaokulu ve ilkokul açmıştır. Hatta bir de anaokulu öğretmenleri yetiştiren “Dârülmürebbiyet” açmıştır (Ergün 1987: 6). Açılan bu mektep özel bir okul olduğundan yalnızca İstanbul’daki zengin ailelerinin çocukları devam edebilmiştir.

Satı Bey Türkçü değil Osmanlıcı görüşlere sahipti. Fakat Türkçüler kendisine büyük saygı duyuyorlar ve ona eğitim bilimi konularında değerli çalışmaları nedeniyle “Türk Frobel”i diyorlardı (Öztürk 1998: 28). Asya’daki Türk ülkelerinden birçok öğrenci gelip Dârümuallimin’de ondan yararlanmaya çalışmaktaydı (Akyüz 2015: 300). Ancak Satı Bey Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında kendisine teklif edilen müsteşarlığı kabul etmeyerek Suriye’ye geçmiştir. Şam’da Maârif Nâzırı olmuştur. Orada öğretimi Arapça’ya çevirmiştir. Suriye’ye Fransızların gelmesi üzerine İtalya’ya, oradan da Irak’a geçerek Irak’ta milli eğitimin kurucularından olmuştur. 1943’te Suriye Maârif Müsteşarı olmuş bilahare Kahire’ye gitmiştir. Kahire’de Arap Cumhuriyetleri Birliği Sekreterliği yapmıştır (Ülken 1966: 272). Ma’had at- Tarbiye (Eğitim Enstitüsü) de üç yıl pedagoji ve sosyoloji okutmuştur. Arap kültür dairesi ilmi müşaviri ve Profesör olduktan sonra ilerleyen dönemde profesörlüğü bırakarak yalnız bir hayata çekilmiş ve 1969’da Kahire’de vefat etmiştir (Ergün 1987: 6).

Satı Bey, Türkiye’de yaşadığı yıllarda ve Dârümuallimin’deki hizmetleri esnasında uygulamalarıyla eğitime büyük katkılarda bulunmuştur. Meşrutiyet döneminde Batı pedagojisini öğrenerek bu noktadan hareketle yeni eğitim anlayışının Türkiye’de yerleşmesinde rolü büyüktür. Resmi hizmeti sırasında Maârif nâzırlarının da desteğini almıştır.

Satı Bey'in Beyrut Dârü'l-Muallimi'de verdiği seri konferanslarda genel olarak faaliyet bakımından eğitim-toplum arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar (Aksoy 2008: 75).

- Eğitim sosyal bir faaliyettir yani bir önceki neslin eserlerinin yeni nesillere intikalidir.
- Eğitimin bir süreç içinde gelişme göstermesi ve geleceğe daha mükemmel bir birikim bırakmasıdır.

Satı Bey'in II. Meşrutiyet yıllarında "Fenn-i Terbiye" adıyla yayınlanan eserinde insanın kuvvet ve kabiliyetini fiziksel, zihin ve ahlâk güç yeteneği olarak üç kısma ayırmaktadır. Bu yeteneklerin oluşması ve gelişmesi için duygusal idareden sorumlu olan eğitimi de, beden, zihin ve ahlâk eğitimi olarak üç bölüme ayırmaktadır. Bunlardan da anlaşıldığı gibi Satı Bey'in önem verdiği şeyler, sağlık, psikoloji ve ahlâki yeteneklerdir. "Eğitimde amaç bütünlüktür. Hem kişinin hem de toplumun mutluluk ve yetkinliğini sağlar" der (Altunakar 1982: 31-33).

Eğitim ve öğretimde yeni teknolojileri ilk olarak kullanan da Satı Bey'dir. İlk kez projeksiyon makinesi ile ders yapmıştır. Öğretimi, doğanın içinde yapmaya özen göstermiştir. Nesnenin tasarımı, yani sözü yerine "kendisi" üzerinde(ayani) öğretim yapmıştır. Anlatma öğretimi yerine, "buldurucu" yöntemi kullanmıştır. Resim, eliş ve müzik derslerini programa koymuştur. Yazdığı "Fenn-i Terbiye" kitabında bugün "Meslek dersleri", yani "pedagojik formasyon" dediğimiz hemen bütün dersler vardı (Binbaşoğlu 2009: 311; Sakaoğlu 1991: 127-128). Eğitim bilimleri ile ilgili derslere önem vermiştir. Öğrencinin bedensel, ahlâki eğitimini geliştirecek çalışmalar yapmak gerektiğini savunmuştur. Doğru eğitim ve öğretim yöntemleriyle ve iyi bir okul yönetimiyle başarılı bireyler yetişeceğine inanmıştır.

Satı Bey, gerek eski Dârülmualimîn'de olsun gerek mekâtib-i ibtidâiyede, rüşdîye ve idâdiyede olsun çocukların ve gençlerin bedenlerinin mahvedildiğini söyleyerek, Dârülmualimîn'e terbiye-i bedeniye talimlerini sokmuştur. Bu dersler için hizmete davet ettiği zat, bizde bu sanatın önde gelenlerinden birisi olan Selim Sırrı Tarcan'dır (Oğuzkan 1997: 38).

Satı Bey' göre ülkede eğitim reformu Cennette bulunduğu varsayılan "Tuba Ağacı" gib değil, doğal ağaçlar gibi örneğin "Kiraz Ağacı" gibi yapılandırılmalıdır. Bu da işe ilkokullardan başlamak gerektiğini gösterir. Ona göre "Tuba Ağacı Nazariyesi" ni savunanlar iki görüş ileri sürerler: a) Dünyanın her tarafında önce yükseköğretim geliştirilmiş, sonra ilköğretim ele alınmıştır. b) Bize her şeyden önce yüksek öğretim görmüş aydınlar topluluğu lazımdır (Aksoy 2008: 76; Binbaşoğlu 2009: 312). Oysa çürük bir ilköğretime dayanacak bir yükseköğretim hiçbir zaman gelişemez. Üstelik her ülkede eğitimin gelişmesi önce yükseköğretimden başlamamıştır. Fransa, İtalya, İspanya, İngiltere gibi uygarlık hayatı bir-iki asrı geçen ülkelerde önce üniversiteler gelişmiştir. Fakat Japonya, Bulgaristan, Yunanistan gibi uygarlık hayatı bir asrı geçmeyen ülkelerde üniversiteler, ilkokullardan sonra kurulmuştur. Örneğin; Japonya'da ilkokullar ve öğretmen okulları 1870'de düzene konmuş, ilk Üniversite 1871de açılmış, ikinci bir üniversite açılmasına ise 1899'da girişilmiştir. Yunanistan'da ilkokulların ve öğretmen okullarının açılmasına 1824'te başlanmış, üniversite 1837'de açılmıştır. Bulgaristan'da da üniversitenin açılışı 1888'de olduğu halde, ilköğretim 1870'lerde geliştirilmeye çalışılmıştır (Akyüz 2015: 302-33; Ülken 1966: 280).

Satı Bey, bizde Tanzimat döneminde Dârülfünûn kurulması çalışmalarının başarısızlığını "önce yukarıdan" başlanmakla, buna karşılık bazı okullarımızdaki başarılı öğretimi ise, bunlara hazırlayıcı okulların bulunması ile açıklamıştır. Bu konu ile ilgili: "Eğitim tarihimizde, açılan kurumlar arasında faydalı olan ve devam edenlerin hepsi, temeli ihmal edilmemiş olanlardan ibarettir: Mekteb-i Harbiye ve hatta Mekteb-i Tıbbiye, ancak altlarındaki Askerî İdadîleri ve Rüşdiyeleri sayesinde yaşanmıştır. Mekteb-i Mülkiye ancak, bünyesindeki İdadî sınıfları sayesinde güç ve hayat bulmuştur. İdadîye mektepleri hep içlerindeki Rüşdiye sınıfları sayesinde ürün vermiştir. Şu halde, bizim eğitim tarihimiz, yüksekten başlamanın sakıncalı olduğunu, her öğretim kurumunun temele muhtaç olduğunu göstermektedir." (Akyüz 2015: 303).

Zaman zaman Ziya Gökalp ile eğitim konusunda ayrılıklara düşmüştür. Bu ciddi ve bilimsel tartışmalarda eğitimin mutlaka milli olmayacağını, milli terbiyenin yurtseverlik terbiyesi çerçevesini geçmemesi gerekliliğini savunmuştur. Eğer eğitimi milli olması konusunda sınırlarsak eğitimin anlamını anlamamış olacağımızı söylemiştir

(Ülken 1966: 284). Satı Bey'in önce Muallim Mecmuası'nda millî terbiye konusuyla ilgili olarak “kollektif şuur” ve daha sonra da Terbiye mecmuasında millî terbiye ve ahlâk ile mükâfat ve ceza meseleleri etrafında Ziyâ Gökâlp'le yaptığı tartışmalar ciddi tartışmalardır. O bu tartışmalarda kollektif şuurunu kabul etmekle beraber, Durkheim'in anladığı tarzda ferdî şuur gibi doğrudan doğruya idrâk olunan ve ferdî şuurların dışında onların muhassalası olmayan bir kalabalık şuurunun olduğunu reddederek, Ziyâ Gökâlp'i tenkit etmiştir. Ona göre, ferdî şuur dışındaki kalabalık ruhunun olduğu tasavvur edilirse, en azından ilimden çıkılarak metafiziğin sahasına girmiş oluruz. Çünkü sosyal vicdan veya kalabalık şuur, ferdî şuur gibi doğrudan doğruya sezgi ile idrâk edilemez (Kafadar 1997: 191-192).

Satı Bey Öğretmenlerin hizmet içi eğitimleri konusunu ilk kez ayrıntılı olarak ele almış, uygulamalara gitmiş, fikirler üretmiştir. O, “muallimlerin tensik ve ıslahı” dediği hizmet içi eğitimleri için her yıl öğretmenlere yazın bir ay Fenn-i Terbiye ders ve uygulamaları yaptırılmasını gerekli bulmuştur. İstanbul Dârülmualimîni bu çalışmaları yapmıştır. Satı Bey, taşradaki öğretmenlerin mutlaka İstanbul'a çağrılarak eğitilmelerine gerek bulunmadığını söylemektedir, bunun için “seyyar heyet-i tâlimiye ve tensikiyeler” (gezici hizmet içi eğitim yapan gruplar), oluşturulmasını önermiştir (Akyüz 2015: 304).

Satı Bey meşrutiyet dönemi eğitimine ciddi katkılar sağlamıştır. Bu dönemde pedagoji alanında diğer dönemlere nazaran daha büyük adımlar atılmıştır. Eğitimdeki bu değişimler neticesinde Satı Bey'in yöntem ve metodlarıyla yeni anlayışta muallimler yetişmiş ve sonraki dönemlere intikal etmiştir.

2.10. Prens Sabahattin (1879-1948)

Mehmet Sabahattin, yaygın olarak kullanılan ismi ile Prens Sabahattin, 1877 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sarayın damadı olan Mahmut Paşa ile Sultan Abdülmecid'in kızı, II. Abdülhamid'in de kız kardeşi olan Seniha Sultan'ın oğludur. Aslında Osmanlı saray hiyerarşisinde şecerede baba tarafı belirleyici olduğundan dolayı prens değil, sultanzadedir (Durukan 2004: 145).

Mahmut Paşa, sarayın damadı olmasının yanı sıra II. Abdülhamid'in yakın arkadaşdır. Ancak daha sonra Ali Suavi'nin önderliğini üstlendiği Çırağan Sarayı Vakasına adı karıştığı gerekçesi ile adalet nâzırı olduğu kabineden azledilmiştir. Bir yalıda gözetim altında tutulmuştur. Bu süre içerisinde Mahmut Paşa'nın ana meşgalesi oğulları Sabahattin ve Lütfullah efendilerin eğitimidir. Sabahattin bu eğitim sırasında dönemin önde gelen entelektüellerinden Doğu ve Batı kültürünü öğrenir. Fransızca'ya hâkimiyeti dikkat çekicidir. Doğa bilimlerine özellikle kimya, biyoloji, astronomi ve tıba karşı ciddi bir ilgisi vardır (Ege 1977: 35).

Diğer yandan yirmi yaşında İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini okumaktadır. Bu da Sabahattin'in sosyal bilimlerdeki kapasitesini göstermesi açısından önemli bir veridir. Edebiyat ve dil çalışmalarının yanı sıra siyasal ve toplumsal konularla da yakından ilgilenmeye başlamıştır. İyi derecede Fransızca bilmesi batı kaynaklarına da inmesini sağlamıştır (Yılmaz 2001: 3-4). Batı kaynaklarından yaptığı araştırmalardan edindiklerini özellikle sosyal bilimlere aktaracaktır.

1899 yılında babasının padişahla arasının açılması üzerine Prens Sabahattin, babası ve kardeşi ile birlikte Paris'e kaçmıştır. Prens Sabahattin'in siyasi faaliyetleri de bu kaçışla birlikte başlayacaktır. Orada II. Abdülhamid idaresine karşı mücadele eden Jön Türklere katılmıştır. Ancak Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmed Rıza ile pek çok konuda ayrılığa düşmüştür. 1902 yılında Paris'te I. Jön Türk Kongresi'ni toplamıştır. Bu arada pek çok yabancı gazete ve dergilerde Türkiye hakkında yazılar yayınlamıştır (Uçman 2007: 341). 1902'de, Paris'te Teşebbüs-ü Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. 1906'da da Terakki Dergisini yayınlamaya başlamıştır (Ergün 2008: 2-3).

1906 yılında gene Paris'te toplanan II. Genç Türk Kongresi'ne de faal olarak katılmıştır. Prens Sabahattin, buradaki faaliyetlerinin ardından meşrutiyetin ilanıyla birlikte İstanbul'a dönmüştür. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Avrupa'da başlayan mücadelesi yurt içinde daha da şiddetlendi, taraftarları tutuklanmıştır. "31 Mart" olayları sırasında olayları tertipleyenler arasında sayılarak tutuklanmıştır (Ergün 2008: 2). 1909 da tekrar yurt dışına kaçan Sabahattin 1918'e kadar siyasi ve bilimsel aktivitelerini yurt

dışında sürdürür. 1918'de İttihat ve Terakki İktidarının düşüşünden sonra ikinci kez yurda dönmüştür (Durukan 2004: 145).

Osmanlılık kavramına olan bağı devam etmekle birlikte Milli Mücadeleye destek vermiştir. Ancak 1924 yılında hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılmasına yönelik kânûn uyarınca Türkiye'yi son kez terk etmiştir. 1924-1948 arasında Avrupa'nın değişik ülkelerinde yaşamıştır. 30 Haziran 1948'de İsviçre'de vefat etmiştir (Uçman 2007: 341).

Sabahattin Bey, ülkemizin ilk sosyologlarından biridir. Herkesin Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için sırf politik tedbirlerle uğraştığı bir sırada, o, daha ziyade sosyal değişmeye dikkati çekmiştir. Rejimin ismini ve kânûnlarını değiştirmekten ziyade, o ülkede yaşayan insanları değiştirmemiz gerektiği üzerinde durmuş; temelde fert olarak insanı ele almıştır (Ergün 2008: 4). Kendisi, bir taraftan "*sosyolojinin hakikî habercisi*" sayılırken, girişkenlik üzerine kurduğu, daha doğrusu aktardığı eğitim görüşleriyle de eğitim hayatımıza da bambaşka bir canlılık getirmiştir (Tanyol 1947: 146-153).

Sabahattin Bey'in Osmanlı toplumunu kurtarma çabalarında eğitimin yeri çok büyük olacaktı. Terakki Gazetesinin 18-20. sayılarında bunun önemini bütün açıklığıyla belirtiyordu. Ona göre, bugünkü sefaletimiz bugünkü terbiyemizin çürüklüğünden gelmektedir. Sosyal benliğimizi, millî eğitim meydana getirir. Her ülkenin kurtuluşu, millî eğitiminin iyileştirilmesine bağlıdır; Türkiye'nin de öyledir. Eğer bir eğitim sağlam bir yolda yürümezse sivil ve askerî bütün iyileştirme tasarıları kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur (Ergün 20058: 6).

Meşrutiyet döneminde Prens Sabahattin'in düşünceleri doğrultusunda bir eğitim akımı oluşmuştur. Bu amaçla Fransız yazar E. Demolins'in ünlü eseri, Anglosaksonların Esbab-ı Faikiyeti (üstünlük nedenleri) Nedir? Başlığı ile Türkçe'ye çevirmiştir. Fransız yazar bu eserinde, Anglo Sakson ırkın (İngilizler ve Kuzey Amerikalılar) dünyanın yönetiminde adeta Roma imparatorluğunun mirasçıları olduğu, oysa Fransa, Almanya,

İspanya, İtalya devletlerinin sömürgelerine her bakımdan gerilik hüküm sürdüğü gözleminden hareketle bunun nedenlerini araştırmıştır (Akyüz 2015: 313).

Sabahattin, bizdeki eğitimin ezberciliğe dayandığından şikayet etmektedir. Ayrıca öğrencilere girişimcilik ve bağımsız olma düşüncelerinin aşılması gerektiğini savunmuştur. Gelenek ve göreneklerden beslenen bir eğitimden ziyade bağımsız ve modern eğitimin bireyin gelişimine katkı sağlayacağına inanmıştır. Ona göre bir toplumun kalkınması ancak o toplumdaki bireylerin kendini geliştirmesine bağlıdır.

2.11. Mehmet Akif (1873-1936)

Mehmet Âkif Ersoy, 1873 yılında İstanbul'un Fâtih ilçesinin Sarıgül semtinde doğmuştur. Babası, Fâtih medresesi müderrislerinden İpekli Mehmet Tahir Efendi, annesi Emine Şerife Hanım'dır. Emir Buhari Mektebi'nde ilköğretime başlayan Akif, burada iki yıl okuduktan sonra İbtidâî mektebine yazılmıştır (Okay ve Düzdağ 2003: 432-433).

Ortaöğrenimine Fâtih Merkez Rüşdiyesi'nde başlamıştır. Bir yandan da Fâtih Camii'nde Farsça derslerini takip etmiştir. Dil derslerine büyük ilgi duyan Mehmet Âkif, rüşdiyedeki eğitimi boyunca Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızcada hep birinci olmuştur. Bu okulda onu en çok etkileyen kişi, dönemin "hürriyetperver" aydınlarından birisi olan Türkçe öğretmeni Hersekli Hoca Kadri Efendi idi (Edip 2010: 497; Yaşar 2006: 13).

Fâtih Rüşdiyesi ile Mekteb-i Mülkiye İdâdîsi'nde tamamladıktan sonra, dört yıllık Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebine girmiştir ve 1893 yılında Baytarlık bölümünden birincilikle mezun olmuştur. Mektep yıllarında sporla, bilhassa güreşle meşgul olmuş ve son iki senede şiire olan ilgisini arttırmıştır (Edip 2010: 495; Okay ve Düzdağ 2003: 433). Mezuniyetinin ardından Ziraat Nezareti, Umur-i Baytariye Müdür Yardımcılığı yapmıştır. Görev yeri İstanbul olmakla birlikte önce Edirne'de, daha sonra Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde dolaşarak bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla

ilgili çalışmalar yapmıştır. Bir ara ordunun ihtiyacını karşılamak için gerekli alımları yapmak üzere Şam ve civarında dolaşmıştır. Görevi gereği, Rumeli Arnavutluk, Anadolu, Arabistan'da da dolaşmıştır. Eşref Edip'le birlikte Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad dergilerini çıkarır. Harbiye Nezareti adına Almanya'ya gönderilir (Okay ve Düздаğ 2003: 433).

İstanbul'da bulunduğu yıllarda memuriyeti yanında Halkalı Ziraat Mektebi ile Çiftlik Makinist Mektebi'nde kitabet-i resmiye hocalığı yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ebül'ula Zeynelabidin (Ebül'ula Mardin) ve Eşref Edip'le (Fergan birlikte devrin ilim ve fikir hayatın da önemli yeri ve tesiri olan, hemen hemen bütün şiir ve yazılarının çıkacağı Sırat- ı Müstakim mecmuasını başyazarlığını da yaparak yayımlamaya başlamıştır. Aynı yıl İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Şubesi'nde Osmanlı edebiyatı müderrisliğine tayin edilmiştir. Dönemin aydınları arasında Arapça 'yı en iyi bilenlerden olan Akif bir taraftan da İttihat ve Terakki'nin Şehzade başı Kulübü'nde cemiyetin Hey' et-i İlmiyye üyesi olarak Mu'allakat ve Lamiyyetü 'l-'Arab gibi eserleri okutup Arap edebiyatı ve tercüme usûlü dersleri vermiştir. Dârüledeb adlı bir özel okulda da fahri hocalık yapmıştır. 1910 yılında Baytar Mekteb-i Âlisi Me'zünini Cemiyeti başkanlığında bulunmuştur. Dârü'l-hilateti'l- aliyye Medresesi'nde Türkçe – edebiyat muallimi olmuştur. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi bilen Akif, Dârülfünun Edebiyat-ı Umûmiye Müderrisliği yapmıştır (Okay ve Düздаğ 2003: 433; Yakıt 2008: 439).

Balkan Harbi; bütün hayatı boyunca birlik ve beraberlik kavramına son derece önem vermiş olan Mehmet Akif'in ruhunda büyük ızdıraplar duymasına sebep olmuştur. Mehmed Akif, Balkan Savaşı sırasında kurulan ve ileriki yıllarda Milli Mücadele'nin teşkilatlanmasında önemli rol alacak olan Müdâfaa-i Milliyye Cemiyeti'ne bağlı Hey'et-i Tenviriyeye katılmıştır. Burada halkı edebiyat yoluyla uyandırmak ve aydınlatmak için Abdülhak Hamid, Recaizade Mahmud Ekrem, Süleyman Nazif, Hüseyin Cahit (Yalçın), Mehmed Emin, Abdülaziz Çaviş, Cenab Şahabeddin ve Hüseyin Kazım Kadri'yle beraber heyetin katib-i umumisi olarak çalışmıştır. Süleyman Nazif, bu çalışmalar esnasında heyetin başkanı olan Recaizade'nin, Akif'in sanatını ve seviyesini takdir ederek ona milletin milli bir destana ihtiyacı bulunduğunu, bunu ise

ancak kendisinin yazabileceğini söylediğini nakletmektedir. Nitekim Mehmed Akif, Balkan Savaşları sonunda memleketin içine düştüğü vahim durum karşısında yeise düşmemek, birlikten ayrılmamak ve orduya yardım gibi konularda Fâtih, Beyazıt ve Süleymaniye camilerinde metinlerini bu sırada adı Sebilürreşad olarak değişen dergisinde yayımladığı vaazlar vermiş ve Hakkın Sesleri' ndeki şiirleri yazmıştır (Kılıçoğlu 2011: 21). Balkan Savaşları'ndan duyduğu acıların etkisiyle o dönemin hatıralarını bu yayın organlarında nakletmiştir. Balkan Harbi esnasında Akif ilk Mısır gezisini gerçekleştirmiştir.

Burada Akif es-Saab gazetesinde muharrir olarak çalışan Ömer Rıza Doğrul'la tanışmıştır. Buradan da Medine'ye hareket etmiştir. Oradan da tekrar İstanbul'a donmuştur. Mısır gezisinde Prens Abbas Halim Paşa'nın tavsiyesiyle El- Uksur'a gitmiş ve buradan mülhem olarak yazdığı "El- Uksur"da şiirini Prens Abbas Halim Paşa'ya atfetmiştir (Okay ve Düздаğ 2003: 433).

Balkan Harbi'nden sonra 1914'te Dârülfünun müderrisliğinden ayrılmıştır. Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilat-ı Mahsusa'dan gelen teklif üzerine İslâm birliği kurma gayesiyle Almanya'ya gitmiştir. Ustad' ın Berlin seyahati " Berlin Hatıraları" gibi kıymetli bir şiirin yazılmasına vesile olmuştur (Edip 2010: 87). İstanbul'a döndükten sonra Teşkilat-ı Masusa tarafından Arabistan'a görevlendirilmiştir. Teşkilat başkanı Eşref Sencer'in idaresindeki bir heyetle Necid bölgesine gitmiştir. Bu seyahatin devamında ikinci defa ziyaret ettiği Medine ve Ravza-i Mutahhara'nın uyandırdığı duygularla, Cenab Şahabeddin ve Süleyman Nazif gibi edebiyatçıların bir şaheser olarak nitelediği "Necid Çöllerinden Medine'ye" manzumesini kaleme almıştır (Okay ve Düздаğ 2003: 433).

1918 Temmuzunda Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın daveti üzerine İzmirli İsmail Hakkı Bey'le birlikte Lübnan'da bulunmuştur. Dönüşünde şeyhülislâmlığa bağlı dini- akademik bir kuruluş olan Dârü'l-hikmeti'I-İslâmiyye'nin başkâtipliğine tayin edilen Mehmed Akif daha sonra kuruluşun asli üyesi olmuştur. Müessesenin yayın organı olan Ceride-i İlmiyye'nin idaresini de üstlenmiştir. Bu arada İstanbul Dârülfünunu'nda Maârif Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Kamüs-ı Arabî Heyeti üyeleri

arasında yer almıştır. I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması, ağır mütareke şartları ve yurdun işgaliyle Yunanlılar'ın İzmir'e çıkması üzerine başlayan Milli Mücadele hareketine fiilen katılma kararıyla 1920 Şubatında Balıkesir'e giden Mehmed Akif burada Kuva-yi Milliyeciler'le görüşmüştür. Anadolu'da başlayan milli mücadele hareketine katılmaya karar vermiştir (Yaşar 2006: 36). Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü Ankara'ya varmıştır. Hacı Bayram Camii'ndeki ilk vaazının ardından vazifesinden izinsiz ayrıldığı gerekçesiyle Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'deki görevinden azledilmiştir (İldeniz 2006: 205). Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine Burdur mebusu seçilmiştir (Akyüz 2015: 306).

Milli Mücadele'yi teşvik eden konuşma ve vaazlarını sürdürmüştür. Bunların en önemlisi meclis kararıyla gittiği Kastamonu'da Nasrullah Camii'ndeki ünlü vaazıdır. Bu vaaz, son derece etraflı bir bakışla dünyanın siyasi vaziyetini tahlil edip Sevr Antlaşması'nın bizim için nasıl bir felaket olacağını izah eden, onu yırtıp atmayı ve Batılı sömürgecilerin karşısına iman ve silahla dikilmeyi hayati bir mecburiyet olarak telkin edip Milli Mücadele'yi büyük bir heyecanla teşvik eden önemli bir belgedir. Bu vaaz ve diğer konuşmalar, Akif'in İstanbul'dan ayrılırken arkasından gelmesini söylediği Eşref Edib'in İstanbul'da tekrar çıkardığı Sebilürreşad'ın üç sayısıyla Ankara'da neşredilen ilk sayısında yayımlanmıştır (Okay ve Düzdağ 2003: 434; Yaşar 2006: 37). Mehmet Akif'in vermiş olduğu vaazlar dergilerde yazmış olduğu yazılar anadolu'da yayılmış ve büyük yankı uyandırmıştır. Risale haline getirilen vaazları basılmış ve cephelere dahi dağıtılmıştır.

Şubat 1920'de düzenlenen şiir yarışmasına katılan Mehmet Akif Ersoy 1921'de şiirini tamamlayarak teslim etmiştir. Yazdığı İstiklal Marşı milli marş olarak Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir (Kılıçoğlu 2011: 28).

1923 yılında Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmiştir (Kabaklı 2003: 20). Akif'in Mısır'daki hayatı adeta bir inziva halini almıştı. Haftada birkaç kez Camiatü'l- Mısıriyye Dârülfünunu'na giderek, o yıl başlayıp, 1936 yılına kadar devam ettirdiği Türk Edebiyatı dersleri vermiştir (Kılıçoğlu 2011: 29). Bu yönüyle Mehmet Akif hem bir fikir adamı hem de bir eğitimcidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bütçe müzakereleri sırasında alınan bir karar üzerine 21 Şubat 1925'te Diyanet İşleri Reisliği, Kur'an-ı Kerim'in tefsiri için Elmalılı Muhammed Hamdi'ye, tercümesi için de Mehmed Akif'e teklifte bulunmuştur. Akif, yapılacak çalışmanın dini ve ilmi sorumluluğunu düşünerek uzun bir tereddütten sonra tercüme yerine meal denilmesi ve Elmalılı M. Hamdi'nin hazırlayacağı tefsirle birlikte basılması şartıyla teklifi kabul etmiştir. 1926-1929 yılları arasında yoğun bir mesai sarf edip tercümeyi bitirdiyse de vefatına kadar üzerinde çalışmaya devam etmiştir (Okay ve Düzdağ 2003: 434). Mehmed Akif, kendisini daima himaye eden Abbas Halim Paşa ile ailesi ve orada tahsilde bulunan Türk talebelerle teselli bulmaya çalışır. Abdülvehhab Azzam gibi Mısırlı ilim ve fikir adamlarıyla dostluklar kurmuştur. Bu arada 1933 yılı sonlarında Safahat'ın yedinci ve son kitabı olan *Gölgeler'i* Kahire'de bastırmıştır (Topçu 2006: 53).

Mısır'da iken, siroza yakalanan Akif, bir süre, hava değişimi için Lübnan'a gitmiştir. 1936 da Antakya'ya gelip sonra tekrar Mısır'a dönmüştür. Mısır'dan da Türkiye'ye döndüğünde ağır hastadır. İstanbul'da tedavi görmesine rağmen hastalığı geçmemiştir. 27 Aralık 1936'da vefat etmiştir. İstiklal Marşımızın şairi olan Akif, bütün şiirlerini, Safahat adını verdiği bir kitapta toplamıştır (Yaşar 2006: 51).

Mehmet Akif Ersoy, Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar İslâm birliğini savunan bir şairdir (Akyüz 2015: 306). Başlarda milliyetçilik akımını onaylamamış ve desteklememiştir. Fakat gelişen olaylar çerçevesinde o da bu görüşe yakınlık duymuştur.

Mehmet Akif eğitimi ifade etmek üzere en çok “*maârif*,” “*terbiye*,” “*tedîp*” ve “*tehzîb*” kelimelerini kullanmıştır. “*Maârif*” bir ülkenin örgün eğitimini, okul dışı eğitim ve öğretim kurumlarındaki faaliyetlerini, o ülkenin milli eğitim ve öğretimini ifade ettiği gibi bu kurumların sağlamış olduğu bilgi, bilim ve kültür ile bunların seviyesini de ifade eder. Mehmet Akif'in eğitimden söz ettiği yerlerde “*talîm*” kelimesini de sıkça kullanması, onun eğitimde insanın kendi iradesiyle birlikte dış otoritenin etkisine verdiği önemi ifade etmesi bakımından kayda değer bir gerçektir. “*Talîm*” de yukarıdaki “*terbiye*,” “*tedîp*” ve “*tehzîb*” gibi geçişlilik ifade eden bir

yapıdadır. “*Talîm*” dar anlamda bir eğitim kurumundaki öğrenmeyi, geniş anlamda ise örgün ya da yaygın eğitimdeki öğrenmeyi kolaylaştırmak maksadıyla sağlanan kılavuzluk, malzeme ve faaliyetleri ifade eder (Öncül 2005: 268).

O, Tanzimat’tan sonra açılan mektepleri eleştirerek, buradan yetişen kişilerin memleketin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olmadığını savunur. Çünkü öğrenciler “görmeden okumakta, hayatı anlamamaktadırlar.” Mekteplerden çıkanlar Batının müspet bilimini değil, kötülüklerini alıp gelmektedirler (Akyüz 2015: 306). Akif’ göre Türk gençliği batıya kör bir taklitçi olarak değil, genel anlamıyla ilim ve teknik manalarına gelen “*marifet*” sahibi olmak için gitmelidir. Gençlerin batıya insan ruhunda güzel sanatlarla bağlantılı heyecan uyandıran, ruha ve duyguya hitap eden şiir, musiki, mimari ve resim gibi güzel sanatları almak üzere gitmeleri istenmiştir. Gençler batıya dönemin yabancı dil; fizik, kimya, biyoloji ve matematik, tıp ve mühendislik gibi geçerli ilimlerini elde etmek için gitmelidir (Özgen 2013: 6-7). Mehmet Akif’in eğitim görüşüne göre batının bilimi ile islâmın gerekleri birleştirilmeli ve sentezlenmelidir. Aksi takdirde ülkeyi ileriye taşıyacak eğitim ve ahlâka sahip bireylerin yetişmesinin mümkün olmadığına inanmıştır.

Çevresine ümit, azim ve sevinç taşımakla görevli olduğuna inanmış bir vatansaver olan Mehmet Akif, önce Türk-İslâm-Batı ahlâkının soylu değerlerini nefsinde toplamak suretiyle mükemmel bir insan tipi çizmiş, sonra kendi vatandaşlarını da aynı değerlerle güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ona göre güçsüzlük ve yenilginin asıl sebebi cehalettir. Bu yüzden toplumun bünyesini saran cehaleti acilen tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görmüş ve halkı şu mısralarıyla uyarmıştır (Ersoy 2000, 254).

Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
 Dünya uyanıkken uyumak maskaralıktır!
 Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet...
 Ey derd-i cehalet, sana düşmekte bu millet!
 Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
 İslâm’ı da “batsın” diye tutmuş yediyorsun!

Mehmet Akif kendi zamanındaki köyün ve köylünün içinde bulunduğu olumsuzlukları acılarını ve sefaletini canlı tablolar halinde anlatır ama onları ümitsizliğe sevk etmeden mutluluğa giden yolu göstermek üzere köyün ve köylünün eski mutlu günlerini anlatır. Şair ümitsizlik yerine ümit aşlamış ve hedeflediği toplum modelini ideal köy tablosu çizerek ortaya koymuştur (Ogur 2008: 229-237).

1913'te kurulan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin halkı edebiyat yoluyla aydınlatma amacı güden neşriyat şubesinde Recaizade Ekrem, Abdülhak Hamid, Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin ile beraber çalıştığı gibi, 2 Şubat 1913 günü Bayezid Camii kürsüsünde, 7 Şubat 1913 günü Fâtih Camii kürsüsünde konuşarak halkı vatan savunması konusunda yönlendirmeye çalışmıştır (Okay ve Düzdağ 2003: 438). Mehmet Akif Ersoy, verdiği vaazlar ve yayınladığı yazılarla halk eğitimine de büyük oranda fayda sağlamıştır.

Dini kaideleri aksatmadan modern eğitimin yapılabileceğine inanmış ve buna öncülük etmiştir. Hem dini hem insani değerlerle medeniyete katkı sağlamak mümkün olduğunu düşünmüştür. Bu yüzden hayatını insanlara bir şeyler öğretmeye ve onları eğitmeye adanmıştır. Bu konuda başarılı olduğunu adını halen söz ettirmesinden anlayabiliriz. Kendinden sonraki nesillere örnek ve yol gösterici olmuş, Türk halkının eğitimine katkılar sağlamıştır.

III. BÖLÜM

3. TANZİMAT SONRASI TEKFURDAĞI SANCAĞI'NIN BAĞLI BULUNDUĞU EDİRNE VİLAYETİ VE VİLAYETTEKİ EĞİTİM KURUMLARI

3.1. Edirne Tarihi ve Vilayetin İdari - Sosyal Yapısı

Edirne vilayeti, Balkan yarımadasının güneydoğu uzantısını teşkil eden Trakya kesiminde, Tunca ile Arda nehirlerinin Meriç'e ulaştığı yer yakınında bulunmaktadır. Asıl gelişmesini ise Osmanlı hâkimiyeti döneminde göstermiş olup 19. yüzyıldan itibaren uğradığı işgallerin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sınır şehri olması daha fazla gelişip büyümesini olumsuz yönde etkilemiştir (Gökbilgin 1994: 425).

Tarihte Orestia, Hadrianopolis, Edronos, Edranaboli ve Edrene gibi isimlerle anılan Edirne şehri³⁴, bugünkü ismini 18. yüzyıldan itibaren almıştır (Gökbilgin 1994: 425). Ayrıca Türk tarihçiler tarafından da Dâr'ün-Nasır ve Dâr'ül-Karar olarak anılmıştır (Gökbilgin 1993: 161).

Edirne, 1361 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir (Gökbilgin 1994: 426). Fetih Balkanlarda geniş bir alana yayılınca o döneme kadar Paşa Livası olan Edirne, bu ünvanını yeni fethedilen Sofya'ya bırakmıştır (Gökbilgin 2007: 6). Bundan sonra Edirne, devlet merkezi olduğu için buraların Liva merkezi Rumeli eyaletini teşkil eden

³⁴ Edirne'nin tarih öncesine ait dönemleri ve Osmanlı Devleti'nden önceki tarihi için bkz. Arif Müfit Mansel, 'İlk Çağlarda Edirne', *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara, 1993, s.20-37; A. Şevket Kansu, 'Edirne'nin Tarih Öncesine Ait Araştırmalar', *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 13-19; Semavi Eyice, 'Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler', *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. Emin Nedret İşle-M. Sabri Koz, İstanbul, 1998, s.19-48.

24 livadan biri olan Çirmen olmuş, devlet merkezinin İstanbul'a nakledilmesinden sonra Çirmen Liva Merkezi olarak kalmaya devam etmiştir (Çalık 2005: 31-32; Kayıcı 2013: 44-45).

17.yüzyılda padişahların Edirne'de oturmaları dolayısıyla Edirne ayrı bir önem kazanmıştır. IV. Mehmed Venedik ve Leh Seferleri dolayısıyla burada kaldığı gibi elçileri de burada kabul etmiştir. 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında padişah olan II. Mustafa'nın tamamen Edirne'de ikamet etmesi, şehrin canlı bir dönem yaşamasına sebep olmuştur (Özendeş 2005: 17). Fakat şehirde her daim olumlu hareketlilik yaşanmamış zaman zaman isyanlar da baş göstermiştir. Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin büyük nüfusu ve devlet adamları üzerindeki tahakkümü isyana yol açmış, Edirne Vakası olarak bilinen bu olaylar sırasında II. Mustafa tahttan indirilmiştir (Gökbilgin 1994: 427). Edirne Vakası şehrin eski özelliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Ayrıca artan savaşlar ve devletin genel olarak gerilemesine paralel olarak şehir idari yönden zayıflamıştır.

19. yüzyılda Edirne'de huzursuzluk, karışıklıklar ve harpler baş göstermiştir. 1806'da III. Selim "Nizam-ı Cedit" adı altında bir teşkilât kurdu muştur. Bu teşkilât orduda ve sosyal yaşamda bir takım yenilikler ve reformların gerçekleştirilmesini hedefliyordu. Başlangıçta oldukça başarılı olmuştur. Ancak bir takım gruplar mütegalibe sınıfı ve Rumeli Ayânı reform hareketlerinin liderlerine karşı Edirne'de yer altı ve hizip hareketlerine başvurmuşlardır. Olayların yatıştırılması oldukça güç olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılması Edirne'de otorite boşluğunun doğmasına yol açmıştır. Edirne'nin sosyal yaşamına o dönemde bir karamsarlık ve karışıklık hâkim olmuştur. Bu karışıklığı fırsat bilen Ruslar Edirne'ye kısa sürelerle art arda iki kez saldırıda bulunmuşlardır. Edirne, Osmanlılar tarafından fethinden sonra dört defa düşman işgaline uğramıştır. Bunların ilk ikisi Ruslar, üçüncüsü Bulgarlar ve sonuncusu da Yunanlılar tarafından (Baykal 1993: 180; Darkot 1993: 5-6).

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Rumeli eyaletini teşkil eden yirmi dört sancaktan Çirmen livasına bağlı olan daha sonra 19. yüzyılda mutasarrıflık, ardından da

valilik merkezi durumuna gelen Edirne Lozan Antlaşması ile de Türkiye Cumhuriyeti'nin bir serhat şehri haine gelmiştir (Gökbilgin 1994: 427).

Tanzimat öncesinde şehrin idari yapısına bakacak olursak, Edirne'nin fethin ardından yarı yarıya hükümet merkezi halini alışı, şehrin yönetimi ile bölgenin yönetimi arasında bir ayırım yapılmasına sebep olmuştur. Bölgenin yönetimi 1826 yılına kadar Çirmen sancakbeyine bırakılmıştır. Böylece Edirne, paşa livasında bir nahiye ve Çirmen sancağı içinde bir kale ve kadılık olmuştur (Sezgin 2007: 183-184).

Nüfusu ise 1570'lere doğru 30.000'e ulaşmıştır (Gökbilgin 1994: 428). 18. yüzyılın başında ise Özer Ergenç'in belirttiği üzere 30.000–40.000 arasında değişmektedir. Şehirde yaklaşık 3.797 hane vardır. Nüfusun % 12.2'si zimmî, % 87.8'i Müslüman'dır. Zimmîler 26 mahallede Müslümanlarla birlikte oturmaktadır. Gayrimüslimler arasında Rum, Ermeni, Yahudi ve 81 aile Kıptî bulunmaktadır (Ergenç 1989: 1419-1421).

Yüz ölçümü 850 hektar olarak belirtilen Edirne'nin mahalle sayısı yaklaşık en az 137 olarak verilmiştir (Kazancıgil 1997: 31; Tankut 1973: 755). Edirne'nin mahallelerinin sayısı ile ilgili değişik bilgiler verilmektedir. Bazı çalışmalarda Edirne mahalle sayısının 18. yüzyılın ortalarında 160 civarında olduğu belirtilmiştir (Darkot 1993: 11; Peremeci 1939: 26). Bu karmaşa bazı eserlerde mahallelerin birleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira bizim kayıtlarımızda da 160 civarında mahalle bulunmaktadır.

Şehir kale içi ve dışındaki mahallelerden oluşmuştur. Kale dışındaki mahalleler özellikle Türk hâkimiyetinden sonra kurulmuştur. Kale içinde daha çok Rumlar ve Yahudiler ikamet etmektedir (Darkot 1993: 7). Nüfusun % 54,7'si Tunca kavisinde, geri kalanı ise nehrin öte tarafında oturmaktadır. Tunca kavisinin dışında kalan semtler Yıldırım, Orta ve Yeni İmaret'tir. Esnafların yoğunlaştığı mahalleler ise Hadım Firuz, Şehâbeddin Paşa, Malkoç, Sultan Bayezîd, Emirşah'tır. Emirşah ve Hadım Firuz mahalleleri Yeni İmaret semti içinde bulunmaktadır. Bu durumda Edirne'de zanaat ve ticaret merkezleri hem Tunca kavisinde, hem de dışında bulunmaktadır (Ergenç

1989: 1417-1420). Şehir, hem Balkanlara, hem de İstanbul'a açılan kapı konumundadır. Bu nedenle zanaat merkezleri de çeşitli noktalara yayılmıştır. 18. Yüzyılda Edirne, nüfus ve mekân bakımından belirli genişliğe ulaşmıştır.

Tanzimat devrine bakacak olursak; Osmanlı Devleti'nde 1831 tarihinde idari taksimat yapılmıştır. Yapılan bu idari taksimatın ana hatları çıkarıldıktan sonra Prof. Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831" adlı eserinden faydalanılarak imparatorluğun sayım yapılan eyaletlerindeki nüfusu hesaplanmıştır (Akbal 1951: 618). Osmanlı Devleti'nde 1831 sayımından sonra tamamen askeri amaçlarla 1844 nüfus sayımı yapılmıştır. Ancak Hükümetin bu teşebbüsü halk tarafından tereddütle karşılanmıştır. Nüfus adedine göre her eyalet, liva ve kazaya hükümetin teklifler götüreceği şayiası ortaya çıkmış, halk tarafından çoğu yerde nüfusun daha az gösterildiği olmuştur (Çavdar 1999: 554).

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çirmen Mutasarrıfları, Edirne'yi korumak amacıyla alınan önlemlerin yerine getirilmesiyle görevlendirilmiştir. Böylece Çirmen'in Edirne şehrine hâkimiyeti 1829' a kadar devam etmiştir. 1829'dan sonra bir süre Vidin Sancağı'nın merkezi olurken, bu tarihten sonra görevlendirilen idarî memurlar Edirne Mutasarrıfı veya Valisi unvanıyla Edirne'de ikamete memur edilmiş (Sakaoğlu 2007: 57) ve ilk olarak 1830'da Aliş Pasa Edirne Valisi olmuştur 1831 yılında yapılan genel nüfus sayımı ile oluşturulan yeni eyalet merkezleri düzenlemesine göre ise Edirne, Silistre Eyaletine bağlı Çirmen Sancağı'nda bir kaza merkezidir (Akbal 1951: 617-628).

Çirmen Sancağına bağlı olan Edirne şehri, 1836 senesinde idarî örgütlenmede yapılan düzenleme ile yeni olarak "Edirne Müşirliği" adı ile kurulan, Müşirliğine Mustafa Nuri Paşa'nın atandığı ve Çirmen Sancağı, Yanbolu, Yanbolu Nahiyesi, Kızanlık, Çırpan, Yeni ve Eski Zagra, Filibe, Pazarcık, Babaeski, Cısr-i Mustafapaşa, Uzunköprü, Dimetoka, Havsa, Uzuncaabâd-ı Hasköy, Hayrabolu, Burgaz, Çorlu, Silivri, Malkara, Keşan, Enez, İpsala, Şarköy, Tekirdağ, Ferecik, Kırklareli, Gümülcine, Yenice-i Karasu ve İncik kazalarından oluşan geniş bir eyaletin merkezi yapılmıştır (Kayıcı 2013: 45).

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'ne göre kurulan beş sancaklı büyük Edirne Vilâyeti'nin de merkezi olan şehir, 1903 senesinde de 27 kaza, 112 nahiye ve 2000 köyün bağlı olduğu merkez Edirne Sancağı ile birlikte Kırklareli, Gümülcine, Dedeâğaç, Tekirdağ ve Gelibolu sancaklarından oluşan Edirne Vilâyet'inin merkezi olma özelliğini korumuştur (Bıyıklıoğlu 1992: 2). Şehir, bu özelliğini Cumhuriyet dönemine kadar devam ettirmiştir.

Tanzimattan sonra şehir, nispeten metruk bir hale gelmiştir. 19. yüzyılda uğradığı işgaller Balkanlar'ın demografik yapısında meydana gelen değişiklikler çerçevesinde şehrin bahsedilen sancak ve köylerindeki nüfusunda ani yükselme ve azalmalar olmuştur. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Müslüman halkın çoğu göç etmiş, onlardan boşalan yerlere civar köylerdeki Hıristiyan ahâli yerleştirilmiş ve nüfus dengesi giderek eşit hale gelmiştir. 1830-1835'lerde 85-100.000 civarında nüfusa sahip olan Edirne, 1870'lerde 244 mahalle ve 25.451 eve, 19.S76'sı Müslüman 48.546 'sı Hıristiyan, 539'u Kıpti 68.661 kişilik bir nüfusa sahipti. Rus işgali sonrası yine 100.000'i geçen nüfus 20. yüzyıl başlarında 87.000'e inmiştir (Gökbilgin 1994: 428). Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı dönemi ve Yunan işgali sırasında oldukça azalmıştır.

Edirne'deki sosyal ve kültürel yapıya bakacak olursak; Osmanlı fethinden önce Edirne, iki üç kilise ile beş on mahallenin yer aldığı Kale içi ve Mihal Köprüsü'nün diğer tarafındaki Aina adlı yerleşim yerinden ibaret küçük bir şehir görünümündeydi. Osmanlılar'ın şehre hâkim olmasından sonra şehir hızlı bir değişim ve gelişim içerisine girerek kale dışında yeni mahallelerin oluşmasına başlamıştır. İlk Türk yerleşmesi Kaleiçi mevkiinde olmuş ve burada bilinen en eski Osmanlı yapıları vücuda getirilmiştir. 1396'da Niğbolu'da esir düşen ve on beş gün Edirne'de kalan H.Schiltberger şehirde 50.000 gördüğünü belirtir (Gökbilgin 1994: 428; Kazancıgil 1999a: 110).

Edirne'de, 16. yüzyıl tahrir defterlerine göre 144 ile başlayıp yüzyılın sonlarına doğru sayısı 155'i bulan mahalle bulunmaktadır. 197 eski sur içi semtini de içine alarak Tunca nehrinin çizdiği yay boyunca kuzeye ve doğuya doğru genişleyen şehrin hemen bugün de aynı fiziki yapısını korumuştur. Şehrin ilk yerleşim alanı Meriç ile Tunca'nın

birleştigi yerden, Tunca'nın kuzeyinde yapılan yeni saraya kadar genişlediğini görmekteyiz. 16. yüzyıl ve öncesi için suyollarının bir şehir için önemi düşünüldüğünde, Edirne şehrinin bahsini ettiğimiz alan içerisinde herhangi bir planlamaya gereksinim duyulmadan büyüüp genişlemesi olağan görünmektedir (Tiktaş 2014: 47).

Edirne Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan yol üzerinde yer alıyordu. Bu yol Edirne'yi pazar durumuna getirmiştir. Bu yollar vasıtasıyla Anadolu'dan getirilen mallar Avrupa içlerine veya Tuna havzasına nakledilirdi. Diğer taraftan İzmir İstanbul limanları dolayısıyla Akdeniz-Tuna boyu bağlantısında da Edirne önemli bir kavşak noktası durumundadır. 16. yüzyılda Meriç Köprüsü yanında İskelebaşı denilen yer, Edirne'nin limanı durumunda olan Enez ile bağlantılıydı. Mısır, Ege Adaları ve İzmir'in ticari malları, yemişleri ve hububatı gemilerle Enez'e gelir, buradan küçük gemiler vasıtasıyla nehir yoluyla İskelebaşı'na getirilirdi. Diğer taraftan Meriç yolu ile Filibe'den sallarla pirinç nakli yapılır, bazen Enez'e yollanarak oradaki gemilere aktarılırdı. Batılı tacirler 17. yüzyılda çeşitli cins kumaşları Edirne'ye getirirler, buradan da ipek, manda derisi, bal mumu ve yün alırlardı. Edirne, hububat ve diğer zirai mahsullerin pazarı olma özelliğini 19. yüzyılda da korumuştur. Bilhassa Padişahların şehirde bulunduğu tarihlerde şehirde ticaretteki canlılık daha da artmaktadır (Gökbilgin 1994: 429). Canlılığın asıl sebebi olarak Edirne'nin Anadolu ve Avrupa yolunda köprü vazifesi görmesi söylenebilir.

Dini hayata bakılacak olursa; Şehrin en büyük yapısı olan cami, aynı zamanda mahalleler içinde mescit şeklinde birer merkez niteliğine bürünmektedir. Merkezi dini mekân olan mahallelinin gelenek ve göreneklerinin oluşumunda da dinin etkisi büyüktür. Osmanlı toplumunda dinsel altyapısı olmasa da birçok inanış, adet ve geleneğin zaman içinde dinî bir forma bürünmüştür (Lewis 1973: 125). 15. yüzyıldan itibaren Edirne ve çevresinde artık tasavvuf ve tarikatlar yayılmaya başlamıştır. Şehirde, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Kadiriyye, Rıfaiyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Celvetiyye, Bektaşiyye, Sadiyye, Zeyniyye, Desükiyye, Semerkandiyye, Bedreddiniyye, Kazeruniyye ve Hurufiyye tarikatlarının izleri bulunmaktadır (Şimşek 2004: 262-275).

Edirne fetihten bu yana var olan Rumlar, yoğun olarak sonradan şehre geldikleri düşünülen Yahudi ve Ermeniler ile az da olsa Bulgarlar, Raguzalı, Cenevizli tüccar kolonilerinin varlığı ve tabî ki Türk-Müslüman ağırlıklı nüfus, şehri toplumsal bir mozaik haline getirmiştir. Bu mozaik içinde her gayrimüslim topluluğun kendine ait özel bir durumu vardı. Bunlardan ilki şehrin kadim halkı olan Rumlardır. Bir diğer Hıristiyan unsuru olan Ermenilerin ise Edirne'ye on altıncı yüzyılın sonlarında, yoğun olarak, getirildikleri düşünülmektedir. Şehrin üçüncü gayrimüslim grubu Yahudiler'dir. Osmanlılar Balkanlar'a geçtikten sonra Edirne'deki Yahudi kolonisi genişlemeye başladı. Bir süre sonra Balkanlar'da oturan bütün Yahudi toplulukları Edirne'deki "Rabbi" (hahambaşının) yönetimi altına girmiştir (Ercan 2001: 65).

Farklı dinlere mensup toplulukların yasadığı Edirne Sancağı'nda ahâlinin ibadetlerini yerine getirdikleri çok sayıda ibadethanenin bulunduğunu ve bunların birçoğunun olmasa da bazılarının günümüzde de varlıklarını sürdürdüklerini belirtebiliriz.

XV. yüzyılın ilk yarısında bazı büyük abideler inşa edilmiştir. Emir Süleyman tarafından inşası başlatılan Eskicami I. Mehmed zamanında tamamlanmış ve Ulucami adını almıştır. Burası Üç Şerefeli Cami'nin inşasından sonra Cami-i Atik adıyla anılmıştır. II. Murad tarafından 1436'da Muradiye mahallesinde Sarayıçi'ne bakan tepede önce bir mevlevihane olarak yaptırılan sonra da cami haline getirilen Muradiye Camii, kale dışında Manyas mevkiinde hadis tadrisi için yaptırılıp cami haline getirilen 1435 tarihli dârülhadis, II. Murad tarafından 1438'de başlanıp 1447'de tamamlanan Üç Şerefeli Cami bu yüzyıla ait diğer önemli eserlerdir. II. Bayezid'in Tunca kenarında yaptırdığı cami, tabhâne, dârüşşifa medrese ve imâretten ibaret külliyesi ise ayrı bir öneme sahiptir. XV. Yüzyılda inşa edilen diğer mabetler arasında Gazi Mihal, Beylerbeyi, Şah Melik, Mezid Bey, Kasım Paşa camileri sayılabilir. XVI. yüzyılda Edirne'nin en güzel mimari eserleri Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Bunlar arasında sonradan yıkılan Taşlık Camii, Defterdar Camii ile Şeyh Çelebi Camii ve nihayet onun muhteşem eseri Selimiye Camii en önemlileridir (Gökbilgin 1994: 429).

Şehirde ayrıca birçok han, hamam, bedesten ve çarşı da yaptırılmıştı. Mezitbey Hamamı, Saray Hamamı, Çifte Hamam, Şifa Hamamı, Tahtalı Hamam, Abdullah Hamamı, Üç Şerefeli Hamamı, Tahtakale, Topkapı, Beylerbeyi, Ahi Çelebi, Gazimihal, Yeniçeri, Çuhacılar Sultan Selim, Muradiye, Kasımpaşa, Küçük Hamam, Tahmis ve Çubukçular Hamamları, Edirne’de bahsedilmesi gereken hamamlardır (Peremeci 1939: 94-98).

Edirne’deki en önemli yapılardan biri de II. Bayezid tarafından yaptırılan külliye dir. Külliye çeşitli birimlerden oluşmaktaydı. Cami, dârüşşifa, medrese, tabhane, imâret, çifte hamam, değirmen, köprü, su dolabı, mehterhâne, sıbyan mektebi gibi birimleri mevcuttur (Kazancıgil 1999b: 82). Edirne, Osmanlı Devleti’nin payitahtı olmasından sonra gerçekleştirilen bu kültürel atılım kentin önemli bir dönüşüm simgesi olmuştur.

Tıp medresesi külliyesinin en önemli yapılarından biri olup külliyesinin doğusunda ve dârüşşifanın girişinin hemen sağında bulunur. Bu medresede okutulan ve medresenin tıp ile ilgisini açıkça ortaya koyan 30 civarında kitap günümüze ulaşmıştır (Tosyavizade 1994: 45).

Edirne tarihi abideleri yanında önemli bir kültür merkezi olma özelliğine de sahiptir. Padişahların Edirne’de ikametleri, saray çevresinde önemli bir kültür muhiti oluşmasına yol açıyordu. Buradaki ilim ve irfan muhitinde yetişmiş pek çok meşhur şahsiyet vardır. Bu değerleriyle Edirne geçmişten günümüze varlığını sürdürmekte olan nadide şehirlerdendir.

3.2. Edirne Vilayetinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Edirne, devletin büyüyüp güçlenmesinde eğitim ve kültürel anlamda önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlı’nın en önemli medreseleri Edirne’de kurulmuş, bu medreselerde önemli âlimler yetişmiş ve ders vermişlerdir. 19. yüzyıl Osmanlı için isyan ve savaşların yanı sıra yenileşme mücadelesinin de verildiği dönemdir. Aynı

yüzyılda yeniden yapılanma çabaları için yapılan yeni girişimler eğitim faaliyetleri içinde gerçekleşmiştir.

Edirne Vilayeti'nde Sıbyan mektepleri, İbtidâîler, rüşdiyeler ve idâdîler ve askeri eğitim veren mektepler bulunmaktaydı. Ayrıca Müslüman mekteplerinin yanı sıra Rum, Yahudi, Ermeni ve Bulgarlara ait mekteplerde sancak genelinde kendi azınlıklarına eğitim verirken, varlıklı Müslüman ve gayrimüslim çocukların devam ettiği özel mektepler ile yabancı okullar da faaliyet göstermiştir.

3.2.1. Medreseler

Medrese, günümüzün ilköğretim okulları durumundaki sıbyan mekteplerinin üzerinde ve daha ileri seviyede tahsilin görüldüğü orta ve yüksek eğitim kurumlarını ifade etmektedir (Kazıcı 2004: 106). Edirne ve civarında kurulan ilk medreseler bir asırlık geçmişe sahip olan Osmanlı medrese sisteminin ürünüydüler. Edirne'de kurulan ilk medrese fetret ve Mehmet Çelebi Devri'nin (1413-1421) ortak ürünü kabul edilen Edirne Eski Camii Medresesi'dir. İlk banisi Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi'dir. Eski caminin arkasında bulunan bu medreseye Cami-yi Atik Medresesi denmektedir. Bu medrese günümüze ulaşamamıştır (Baltacı 1976: 191; Bilge 1984: 136).

II. Murat zamanında en çok medrese Edirne'de kurulmuştur. Edirne Oruç Bey Medresesi, Edirne Şah Melek b. Şadi Bey Medresesi, Edirne Beylerbeyi Medresesi (Baltacı 1976: 120-121), Malkara Kasapzade Mahmud Bey Medresesi (Gül 1997: 183-184), Malkara Gazi Turhan Bey Medresesi bunlara örnektir. Osmanlı'nın kuruluş döneminden itibaren en yüksek payeli medrese statüsünde olan Dârülhadis Medrese'si, II. Murad tarafından Edirne'ye inşa edilmiştir (Bilge 1984: 140-147). Açılan bu dârülhadis Çandarlı Hayreddin'in İznik'te kurduğu ilk Osmanlı dârülhadisinden sonra ikinci sıradadır.

II. Bayezid devri sonuna kadar Edirne'de 106 medresenin faaliyet gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu medreselere genel olarak göz atacak olursak (Ahmed Badi Efendi 2014: 38; Gül 1997: 52; Tiktaş 2014: 76-77):

Dârül-Kurra Medresesi: II. Selim'in yaptırdığı külliye içindedir. Selimiye Camii'nin önündedir.

Dârülhadis Medresesi: Selimiye Camii'nin içindedir. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Ali Bey Medresesi: Taşlık Camii yanındadır.

Sarıca Paşa Medresesi: Sarıca Paşa Camii karşısındadır.

Saatli Medrese: Üç Şerefeli Camii yakınındadır. Fâtih tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra Çifte Medrese olarak anılmıştır. "Atik medrese" denilmektedir.

Peykler Medresesi: Üç Şerefeli yanında olup Fâtih tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra Çifte Medrese olarak anılmıştır. "Cedid medrese" denilmektedir.

Beylerbeyi Medresesi: II. Murat dönemi devlet adamlarından Yusuf paşa tarafından yaptırılmıştır.

Şeyhi Çelebi Medresesi: Şeyhi Çelebi Camii yakınındadır.

Şah Melek Paşa Medresesi: Şah Melek Camii yakınındadır.

Bayezid Medresesi: II. Bayezid Külliyesi içerisinde yer alır.

Ali Kuşçu Medresesi: Fâtih zamanında Edirne'ye gelen Ali Kuşçu adına yapılmıştır. Yeri bugün belli değildir.

Halebiye Medresesi: Çelebi Medresesi de denir. II. Murat tarafından yaptırılmıştır.

1529 senesinde Edirne'de 14 medrese vardı. Evliya Çelebi'nin varlığından bahsettiği medreseler; Muradiye, Yıldırım Han, Musa Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed Han, KocaMurad Han, Üç Şerefeli, Atik, Küçük Çelebi Hüsamiye, Cukacı Hacı, Anbariye Kadı (Baltacı 1976: 73), Kemal Paşazade, Taşlık Medresesi ve Sarraciye namıyla bilinen Ramazanoğlu Pir Mehmed Sarac Medresesi'dir (Evliya Çelebi 2010: 579).

Salname kayıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla Edirne'de vaktiyle 24 medrese inşa edilmiştir. Bunlardan 15'i Altmışlı ve Dâhil ve Haric itibarında diğer dokuzu aşağı payede belirtilirdi (SVE-H. 1309, s. 65). Bunlardan başka 8 tane kurucusu bilinmeyen medrese mevcuttur. Sonradan hayır sahipleri tarafından tamir ettirilmiştir (SVE-H. 1309, s. 63; SVE-H. 1310, s. 188-189; SVE-H. 1317, s. 310; SVE-H. 1319, s. 915).

Edirne’de 3 adet Dar’ül-Kurrâ Medresesi vardı.³⁵ Dar’ül-Kura-i Selimiye en büyüğü olmakla birlikte, diğerleri küçük Dar-ül kura ve Hüsrev Ağa Dar’ül-Kurrâası olup, binaları günümüzde mevcut değildir (SVE-H. 1309, s. 62; SVE-H. 1310, s. 188).

Edirne merkezinden başka sancağın diğer kazalarından Cısr-i Mustafa Paşa’da 1, Dimetoka’da harap olarak 2, Uzunköprü’de 1, Kırcaali’de 1 ve Havza kazasında 1 adet medrese bulunmaktaydı. Kazalardaki medreselerden Kırcaali’de bulunan medrese faal olarak eğitim verirken, diğer kazalardaki medreseler incelemenin yapıldığı dönem içerisinde harap vaziyettedir ve ayrıntıları hakkında bilgi verilmemiştir (SVE-H. 1310, s. 308; SVE-H. 1319, s. 977; SVE-H. 1291, s. 134; SVE-H. 1306, s. 267; SVE-H. 1310 s. 346; SVE-H. 1293, s. 122; SVE-H. 1309, s. 210; SVE-H. 1310, s. 358-367; SVE-H. 1319, s. 992; SVE-H. 1310, s. 323; SVE-H. 1319, s. 980) .

20. yüzyıla geldiğimizde ise H. 1321 (1903/1904) Maârif Salnamesi’ne göre Edirne’de o dönemde eğitime devam medreseler aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.1: H. 1321 (1903/1904)’de Edirne vilayeti’ndeki medreseler (Kayıcı 2013: 156-157)

Medresenin İsmi	Mevki	Müderris	Talebe Adedi	Medresenin Kurucusu
Peykler	Sultan Selim	Hasan Efendi	-	II. Selim
Dârülkurrâ	Sultan Selim	Hafız Rıfat	60	II. Selim
Saraciye	Meydan	Sadık Efendi	30	Seraceddin Efendi
Dersiâm	Kıyık	Hulusi Efendi	30	Hacı Mustafa Efendi
Taşlık	Taşlık	Hüseyin Efendi	60	Ali Bey
Sarıca Paşa	Sarıca Paşa	Hacı İsmail Efendi	55	Sarıca Paşa
Yediyolağzı	Yediyolağzı	Hacı Habil Efendi	70	Hacı Hüsnü Efendi
Küçük Medrese	Karga Baba	Sezai Efendi	30	Bevvab Sinan Efendi
Eski Cami	Eski Camii	-	60	Çelebi Sultan Mehmed
Ekmekçi Köy	Eski Camii	Hafız Emin Efendi	50	Mustfa Efendi
Orta Medrese	Üç Şerefeli	Hafız Mehmet Efendi	60	II. Murat
Saatli Medrese	Üç Şerefeli	İsmail Efendi	50	II. Murat
Sultan Bayezid	Sultan Bayezid	Hafız Halim Efendi	25	II. Bayezid
Orta İmaret	Gazi Mihal	-	10	Hacı Mehmet Fevzi Efendi
	Dârülhadis	Said Efendi	30	II. Murat

³⁵ Dar-ül kura: Kuran öğretilen ve hafız yetiştirilen mekteplerin, kıraat talimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adına denir (Bozkurt ve Tanınan 1993: 543-548).

Tablo 3.1 (devamı): H. 1321 (1903/1904)'de Edirne vilayeti'ndeki medreseler (Kayıcı 2013: 156-157)

Medresenin İsmi	Mevki	Müdris	Talebe Adedi	Medresenin Kurucusu
Seyfullah Efendi	Süleymaniye	Hafız Osman Efendi	40	Seyfullah Efendi
Lari Çelebi	Laleli	-	30	Menzilcioğlu Ali Ağa
Hacı Veli Efendi	Laleli	-	-	Hacı Veli Efendi
Defterdaar	Kurşunlu Fırın	Hafız Ahmet Efendi	20	Yakup Paşa
Yakup Paşa	Kaleiçi	Hafız Ahmet Efendi	20	Ahâli
Sinan Paşa	Beylerbeyi	Hafız Süleyman Efendi	60	Mirimiran Sinan Paşa
Koğacılar	Koğacılar	Hasan Efendi	15	Hacı Salih Bey
Hayriye	Küçükpazar	Mahmud Efendi	45	Hacı Ahmet Bey

3.2.2. Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri

Sıbyan Mektepleri, Osmanlı Devleti'nde eğitimin ilk basamağını teşkil etmektedir. İbtidâî³⁶ adı altında yeni okulların açılması ile ilk teşebbüs 1870 tarihinde başlamıştır (Mahmud Cevad 2001: 88).

Evliya Çelebi ünlü Seyahatnamesi'nde "En güzeli de II. Selim Dârülhadisi'dir. Yine bu dönemde 14 padişah camisinde birer Sıbyan Mektebi açılmıştır." (Evliya Çelebi 2010: 581-582) diyerek Edirne'deki sıbyan mekteplerinden bahsetmektedir. Bunlar arasından en bilineni Mimar Sinan'ın tasarladığı Davud Ağa tarafından yapılan Edirne Selimiye Sıbyan Mektebi'dir. (1569-1575) (Mülayim ve Çobanoğlu 2009: 430). Bu mektepte eğitim ve terbiye usûllerine riayet ederek eğitim veren günde 10 dirhem alan 1 muallim ve çocuklara derslerini tekrar ettiren günde 2 dirhem alan iki kalfa görev yapmaktadır (Ahunbay 1998: 283-294). Günümüzde mektebin alt katı halk kütüphanesi, üst katı meşruta olarak kullanılmaktadır.

Edirne Vilayeti Valisi Rauf Paşa, ikinci defa valilik yaptığı dönemde (21 Kasım 1880- 6 Şubat 1881) İbtidâî mekteplerinin düzeltilmesi ve iyileştirilmesi için girişimlerde bulunmuştur ve bu dönem içerisinde Selimiye İbtidâîsi açılmıştır (SVE-H. 1309, s. 12- 13).

³⁶ İbtidâî: ilk ile ilgili, ilke mensup, ilk derece anlamına gelmektedir. Mekteb-i İbtidâî 1876'dan sonra ilkokul kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır (Develioğlu 2013: 466).

H. 1300 (1882/1883) senesinde neşredilen Edirne Vilayet Salnamesi'ne göre 1882 yılında erkek öğrenciler için 5, kız öğrenciler için ise 3 İbtidâî mektebi vardır. Selimiye, Taşlık, Ayşehatun, Kirişhane Taş ve Yakup Kilarî İbtidâî mekteplerinde toplam 302 erkek ve Çiçekli, Yahya Efendi ve Kirişhane'de Yeşilce İbtidâî mekteplerinde ise 120 kız öğrenci öğrenim görmekteydi (SVE-H. 1300, s. 86). 1884 yılında yeni mekteplerle birlikte tüm İbtidâîlerde erkek öğrenci sayısı 460, kız öğrenci sayısı 298'dir (SVE-H. 1302, s. 96).

Dönemin Edirne'sinde eğitime verilen önemin açık bir örneği, yapılan girişim ve uygulamalardır. Yeni usûle göre eğitim verecek Müslüman İbtidâî mekteplerinin daimi olacak masraflarının karşılanması amacıyla 1886'da Kulekapısı civarında bir otel, iki gazino ile bir kıraathane, bir tiyatro binası, bir buzhane ve bahçeli muntazam bir daire yaptırılmıştır (SVE-H. 1304, s. 266-267; SVE-H. 1305, s. 270-271). Bu işletmeler kiraya verilerek ya da bizzat Maârif İdaresi tarafından yönetilerek gelir sağlamış olmalıdır (Kayıcı 2013: 133). Devletin içinde bulunduğu zor durumlara ve malî sıkıntılara rağmen eğitime katkı sağlamaya çalışacak uygulamalarının olması oldukça önemlidir.

H. 1306 (1890/1891) senesi ortalarında Edirne'de Askerî İbtidâî Mektebi açılmıştır. Bu mektep askeri rüşdiye ile aynı binada eğitim vermekte olup, rüşdiye mektebi müdürünün idaresindedir. 1891 senesinde, 150 öğrencisi bulunan mektebin eğitim süresi 3 seneydi. Burada başarılı olan öğrenciler rüşdiye mektebinde eğitime devam etmektedir (SVE-H. 1309, s. 155). Meşrut ve ihtiyat sınıfı olarak iki ayrı şube halinde eğitim vermekte olan mektebin, 1892 senesinde, yedeklerden oluşan sınıfta 109, birinci sınıfta 48, ikinci sınıfta 32 ve üçüncü sınıfta ise 41 öğrencisi vardır (SVE-H. 1310, s. 266).

Edirne şehrinde 1902 senesinde Müslümanlara ait 22 İbtidâî mektebinde kız ve erkek toplam öğrenci sayısı 1.507'dir. Rum öğrencilerin aynı sene 30 mektepteki toplam sayısı 2.053, Musevi öğrencilerin ise 1.559'dur. Bunlardan başka 1902'de 461 Ermeni öğrenci ile 377 civarında Bulgar öğrenci kendi milletlerine ait mekteplerde eğitim görmektedir (SVE-H. 1319, s. 676-681). Bu bilgilere göre şehirde ilköğretim

seviyesinde bulunan Müslüman öğrenciler toplam nüfusun %5,70'sini oluşturmaktaydı. Diğer milletlerin kendi toplam nüfusuna göre öğrenci sayılarının oranı ise: Rum %12,87, Yahudi %19,40, Ermeni %12, 63 ve Bulgar öğrenciler % 14, 93'tür.³⁷ Bu bilgiler ışığında ilköğretim seviyesine bakacak olursak Müslümanların oranının gayrimüslimlerin oranına göre daha az olduğunu görebiliriz.

1869 M.U.N ile ilköğretim konusunda önemli yenilikler getirilmek istenmiştir. Mekteplerin ıslahı çabasıyla yeni usûlde eğitim vermesi amaçlanan ibtidâîler açılmaya başlanmıştır. Ancak Edirne Sancağı'nda çoğunluk olarak eski usûlde eğitimin devam ettiği bir gerçektir. O günün şartları düşünüldüğünde malî imkânsızlıklar, yeterli eğitimi almış öğretmenlerin olmayışı, mekteplerin masraflarının halk tarafından karşılanmasının istenmesi gibi sebeplerden dolayı bu durum normal kabul edilebilir. Her ne kadar yeni eğitim usûlüne göre eğitim vermesi planlanan İbtidâî başlığıyla mektepler belirtilmişse de, bunların Edirne şehri ve kaza merkezleri haricinde mevcut olan önemli bir çoğunluğunun yeniden yapılandırılmasına çalışılan sıbyan mektepleri olduğunu belirtebiliriz (Kayıcı 2013: 141).

3.2.3. Rüşdiyeler

Sıbyan mekteplerinin devamı olarak açılan rüşdiye mektepleri orta mektep derecesinde okullardı. Günümüzdeki ilköğretim 6, 7, 8. sınıfların karşılığı olarak düşünülebilir. İlk rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maârif-i Adli hem memur yetiştirmek hem de mevcut memurların bilgilerini arttırmak için 1838'de açılmıştır (Ergin 1977: 394). 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile rüşdiyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulabileceği belirtilmiştir. Okulların yapım masrafları ve muallim maaşları, o yerin Maârif İdaresi Sandığı tarafından karşılanacak ve öğretim süresi 4 yıl olacaktır. 1892'de rüşdiye tahsili 3 yıla indirilmiştir (Kodaman 1999: 108). 1 Temmuz 1853 tarihli Maliye Nezareti'nin ilmühaberine göre Osmanlı Devleti genelinde açılmasına karar verilen 25 rüşdiye mektebinden birisi de Edirne'de olacaktır (Mahmud Cevad 2001: 59). Ancak durum bu şekilde belirtilmişken, Edirne şehrinde ilk rüşdiye mektebi ancak H. 1273 (1857) senesinde İbtidâî ve dârülkurrâ olarak hizmet veren

³⁷ 1903 senesinde Edirne şehrinde 26.547 Müslüman, 15.952 Rum, 2.525 Bulgar, 3, 650 Ermeni ve 8.033 Yahudi nüfus bulunmaktaydı. Bkz.: SVE-H. 1319, s. 908.

binanın Maârif Nezareti'nden gönderilen memur tarafından ortasından kapı açılarak birleştirilmesi ile kurulmuştur.³⁸ Rüşdiye olarak kullanılan bu bina daha sonra Edirne eşrafından Hacı Şerif Bey ve Hüsnü Bey'in 60.000 kuruştan fazla malî desteğiyle iki katlı olarak yeniden tamir ve inşa edilmiş, 1877-1878 harbinden sonra Rus istilası münasebetiyle bir müddet kapalı kaldıktan sonra 1870 Ağustos ayının ilk günlerinde yeniden açılmıştır (Kazancıgil, Gökçe ve Bilar 2006: 113 ve SVE-H. 1310, s. 227).

İlk rüşdiyenin 1857'de açıldığı Edirne'de 1869 senesinde 2 ayrı rüşdiye bulunurken bunların toplam öğrenci sayısı 185'tir (SVE-H. 1287, s. 127). Kızlara ait rüşdiyenin varlığı ilk olarak 1883 yılına ait salnamede bildirilmiştir. Bu ilk kayda göre 15 kız öğrencinin öğretmeni Hafize Zübeyde Hanım'dır.³⁹ Kız rüşdiyesi 1891 senesinde Edirne Vilayeti'nin valisi İzzet Paşa'nın girişimleri sonucu Selimiye Camii'nin arka tarafında Taş Odalar denilen mahallede kargir ve iki katı yeni yaptırılan binada hizmete girmiştir (SVE-H. 1309, s. 20, 124; SVE-H. 1310, s. 160, 227).

1880 senesinden sonra İdâdîler önem kazandığından rüşdiye sayısında düşüş görülmüş, 1889 senesinde alınan kararla malî yetersizlik dolayısıyla idâdî bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılarak tahsisat ve öğretmenlerinin idâdîlere nakledilmesi ve rüşdiye eğitiminin de bu idâdîlere sınıf eklenerek yerine getirilmesi kabul edilmiştir (Demirel 2002: 56). Bu uygulama Edirne'de hayata geçirilmiş, 1888 senesine kadar 2 erkek rüşdiyesi bulunan Edirne'de 1889 senesine ait bilgileri veren H. 1307 (1890) salnamesine göre, idâdî bünyesindeki rüşdiyeyi hariç tutarsak şehirde bulunan erkekler için rüşdiyelerin sayısı bire düşmüştür (SVE-H. 1307, s. 66). 1893 senesi kayıtlarında gördüğümüz kadarıyla Edirne'de 1857'de açılarak hizmet veren rüşdiyelerin sonuncusu da idâdî bünyesine katılmış, şehirde sadece Mekteb-i İdâdî-i Rüşdiye Şubesi adı ile belirtilen erkek rüşdiyesi eğitime devam etmiştir.⁴⁰

³⁸ SVE-H. 1309, s. 122; İlk rüşdiye mektebi 1857 senesinde belediye karşısında şimdiki Gazi İlkokulu'nun yerinde olan Ahi Çelebi merhumun sıbyan mektebi ile Dârülkurrâsi birleştirilerek açılmıştır (Peremeci 1939: 358).

³⁹ SVE-H. 1300, s. 86; Rüşdiyelerde okuyan kızların sayısı özellikle 1896 ve sonraki senelerde oldukça artmıştır. 1896'da 184, 1899'da 174 ve 1903'te rüşdiyede 110 kız öğrenci eğitim görüyordu. Bkz. SVE-H. 1312, s. 69; SVE-H. 1315, s. 72; SVE-H. 1319, s. 674.

⁴⁰ SVE-H. 1310, s. 96; Şehirde bulunan, birinci ve ikinci olarak adlandırılmış erkek rüşdiyelerin kayıtlara göre birincisi 1889'da, ikincisi ise 1892'de idâdî bünyesine katılmış olmalıdır.

19.yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri okulların arttırılmasıyla beraber Edirne'de yeni askeri eğitim kurumları açılmıştır. Edirne'nin İkinci Ordu Merkezi olarak seçilmesinden sonra 1845'te bir Askeri İdadi açılması öngörülmüştür. Okulun Kurucuları, Babıali'den Tosun Bey ile Harbiye Mektebinden Yüzbaşı Ahmet Efendi'dir. 1884'te Askeri İdadi'ye bağlı olarak Askeri Rüştî'ye kurulmuştur (http://edirne.meb.gov.tr/_belgeler/dunden_bugun.pdf).

1879 tarihinde Edirne Askeri Rüşdiyesi açılmıştır (Esad 1310: 179; Kayıcı 2013: 158). İlk önce Abacılar Başı'nda bulunan İdâdî Mektebi bünyesinde eğitim veren askeri rüşdiye, R. 1302 (1886/1887) senesinde Filyokuşu civarında Cemâat-i İslâmiyye'ye ait Arablar Hanı'nın yerine Edirne Vilayeti Valisi Hacı İzzet Paşa ve Ferik Ömer Paşa'nın çabalarıyla kargir olarak yapılan yeni binasında eğitime devam etmiştir. Mektep binasında 4 derşane, 4 subay odasıyla bir karakolhane bulunmaktaydı (SVE-H. 1309, s. 154; SVE-H. 1310, s. 265; SVE-H. 1317, s. 323; SVE-H. 1319, s. 928). Bu yerde günümüzde Edirne Orduevi bulunmaktadır. Eğitim süresi 4 sene olan Askeri Rüşdiye'nin 1882'de toplam 127 öğrencisi bulunurken, 1892'de öğrenci mevcudu 258'e yükselmiştir (SVE-H. 1300-1310).

Ayrıca Edirne'de Mülki Rüştîye'nin yanı sıra 1879'da Islahane adı ile açılan Erkek Sanat Okulu bulunmaktadır. Bu okul, Ziraat Bölümü ve Sanatlar kolu olmak üzere, iki bölüme ayrılmıştır. Karrağaç Semit'nde Müşir Veysel Paşa tarafından hastane olarak yaptırılmıştır. Bina, Balkan Savaşı'ndan önce Süvari Küçük Zabit Okulu olarak faaliyet göstermiş, Balkan Savaşı'nda hastaneye çevrilmiştir (http://edirne.meb.gov.tr/_belgeler/dunden_bugun.pdf).

3.2.4. İdâdîler

Sözlükte "bir şeyi hazırlamaya mahsus yer" anlamına gelen "idâdî" kelimesi önceleri, Tanzimat döneminin ilk yıllarına kadar Batı tarzında açılan okulların hazırlık sınıfları için kullanılmış, 1847'de faaliyete geçen rüşdiyelere öğrenci hazırlamaya ayrılan sıbyan mekteplerine de idâdî denilmiştir. Lise dengi olarak açılan idâdîler, askeri ve mülki (sivil) yüksek okullara öğrenci yetiştirmeye yönelik faaliyet göstermişlerdir

(Öztürk 2000: 464). Bu ad önceleri “idâdîye” biçiminde kullanılmıştır. 1869 yılında yayımlanan Maârif Nizamnâmesi de bu ad altında okullar açılmasını öngörmekteydi. İdâdîler, rüşdiye sınıfları ile birlikte 7 sene süreliydi. Vilayet merkezlerinde birer idâdî açılmasına karar verilerek bu amaçla görkemli okul binaları inşa edildi. Kaza merkezlerinde de 5 yıl süreli (rüşdiye üzerine 2 yıl) ikinci derece idâdîler açıldı. 1908’den sonra vilayet idâdîlerine “sultânî” denmiştir (Sakaoğlu 1985: 58).

Edirne merkezinde idâdî mektebi 1885 senesinde açıldı (Mehmed Said Paşa: 1328: 56). İllerde karma idâdîler kurulduğu için Edirne’de rüşdiye olarak yapılan ve idâdî olarak kullanılması için eksikleri tamamlanan binanın idâdî olarak kullanılması uygun görülmüş, rüşdiye olması için yapılan ilave binanın tamamlanması üzerine 26 Ağustos 1885’te tören yapılarak rüşdiye öğrencileri yeni binaya taşınmıştır. Osmanlı vatandaşı olup okula yazılan öğrencilerle öğretime başlamıştır (Mahmud Cevad 2001: 251-252).

Mekteb-i İdâdî-i Mülki binası, Edirne Valiliğinde bulunan Kadri Paşa tarafından rüşdiye mektebi olmak üzere H. 1300 (1882/1883) senesinde inşa edilmiş, sonradan H. 1303/1885 senesinde Vali Hacı İzzet Paşa tarafından idâdî yapılmıştır. Mektep şehrin oldukça yüksek bir bölgesinde bulunmaktadır (Peremeci 1939: 357 ve SVE-H. 1309).

Eğitimin daha yaygınlaşması ve gelişmesi maksadıyla vilayet merkezlerinde bulunan Mekteb-i İdâdî’nin leylî mektep⁴¹ olarak da eğitim vermesine karar verilmesi sonucunda, Edirne İdâdîsi’ne de 1892’de 20 yatılı öğrenci kabul edilmiştir. İdâdînin aynı sene 100 öğrencisi bulunmaktadır (SVE-H. 1310, s. 225). Her sınıfta Tebaa-i Şahane’den evladın eğitim gördüğü Edirne İdâdîsi’nde 7 yıllık eğitim süresince ders müfredatında dini ve beşeri bilimlerin yanı sıra özellikle farklı milletlerden oluşan öğrencilere yönelik dil eğitiminin varlığı dikkat çekmektedir (SVE-H. 1309, s. 120; SVE-H. 1310, s. 225-226).

1909 senesinde bazı genişletmelerle birlikte ve üstüne de bir kat daha yapılarak mektebin adı sultânî oldu. Mektep, Balkan Savaşları esnasında hastane olarak kullanıldı.

⁴¹ Leylî mektep yatılı okul anlamına gelmektedir (Develioğlu 2013: 633).

Savaştan sonra eğitime devam edilen mektepte, 1920-1922 senelerinde yaşanan Yunan işgali sırasında eğitime ara verilmiş olup, 1923-1924 ders döneminde lise adı olmuştur (Peremeci 1939: 358). Günümüzde bu bina Atatürk İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir.

Askeri eğitime bakacak olursak; 1845 yılında Edirne’de bir askeri idâdî açılmasına karar verilmiş (Kısaparmak 1968: 20), aynı yıl Edirne’ye mektep tesisi için yüzbaşı ve kolağası rütbesinde birer subay gönderilerek mektebin 1847 yılında eğitime başlaması sağlanmıştır (Köksal 2007: 37). İlk açıldığında Edirne Askeri İdâdîsi, günümüzde Hürriyet Meydanı’nda bulunan eskiden bir dönem Edirne Ticaret Borsası’nın şimdi ise Edirne Belediyesi’nin kullandığı binanın olduğu yerdedir (Kısaparmak 1968: 20). Mektep binası harabiyeti sebebiyle 1868’de Şumnu’ya nakledilmek istenmiş, ancak halkın arzusu buna engel olmuştur. Yeni bir mektep yapılmak için arsayı Ayşe Sıdika hanımefendi bağışlamış (BOA, A. MKT. MHM, 431/12) para toplanan Edirne halkının da malî desteğiyle kargir olarak yaptırılan yeni idâdî binası, 1871’de tamamlanıp hizmete açılmıştır. Mektebe halk arasında Harbiye Kışlası denilmektedir (Kısaparmak 1968: 20). Yeni yapılan Mekteb-i İdâdî-i Askeri’nin bulunduğu mevki vaktiyle eski sarayın arsası ve Hatice Sultan Sarayı denen yerdir (SVE-H. 1309, s. 152). Mektep 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra yaşanan Rus istilasında İstanbul’a nakil olunmuş, 1881 senesi başlarında müdür ve eğitim kadrosunun Edirne’ye dönüşüyle yeniden açılmıştır (SVE-H. 1310, s. 264). Günümüzde Askeri İdâdî binası Trakya Üniversitesi tarafından kullanılmaktadır.

1880 yılında o dönemin valisi Kadri Paşa⁴² Hamidiye Mektebi’ni kurmuştur. Bu mektep halen Edirne’de Endüstri Meslek Lisesi adı altında varlığını sürdürmektedir. Okulun açıldığı dönemde kunduracılık, marangozluk, mücellitlik, seccadecilik, halıcılık, terzilik, sanat dalları eğitimleri verilmiştir (Sönmez 2011: 67).

⁴² Kadri Paşa, 1880 yılında Edirne’ye Vali olarak atanmıştır ve görev süresi boyunca Edirne eğitimine büyük hizmetleri olmuştur. Edirne Sanat Mektebi, Edirne Lisesi, İnas Rüşdiyesi, Erkek Öğretmen Okulu gibi kurumların kurulması onun sayesinde gerçekleşmiştir. Bkz. http://edirne.meb.gov.tr/_belgeler/dunden_bugun.pdf

3.2.5. Gayrimüslim Mektepleri

Rum Mektepleri'nden başlayacak olursak, Edirne'de 1882 senesinde Kaleiçi, Yıldırım, Kum Mahalle, Yeni İmaret, Kirişhane, Kıyık ve Karaağaç'ta 7 si erkek, 6'sı kız, 3'ü sıbyan ve 1 tanesi de karma olmak üzere toplam 17 adet Rum Mektebi'nde 49 öğretmen ve 2107 öğrenci vardı (SVE-H. 1300, s. 87). Aynı seneye ait kayıtlara göre Edirne'de Rumlara ait Kebir Jimnaz Mektebi ile 4 erkek, 1 kız ve 10 sıbyan mektebi bulunmaktadır (KAZANCIGİL, Gökçe ve BİLİR 2006: 131 ve SVE-H. 1309, s. 167; SVE-H. 1310, s. 273, SVE-H. 1319, s. 676).

1903 senesinde son defa neşredilmiş olan salnameye göre Edirne merkezinde, Metropolit mahallesinde büyük mektep Jimnaz, Hristos Mahallesi'nde kızlara ait Zapyon, yine Metropolit mahallesi ile Aya Nikola Kilisesi avlusunda erkeklere mahsus İbtidâî mektepleri bulunmaktadır (SVE-H. 1319, s. 676-677). Bunlardan başka farklı semtlerde bulunan 7'si sıbyan, 5'i erkek ve 3'ü de kızlara ait olmak üzere toplam 15 Rum Mektebi'nin öğretmen mevcudu 30, öğrenci mevcudu 2.053'tür (SVE-H. 1319, s. 677-678).

Edirne şehrinde Musevilere ait Birinci ve İkinci Rüşdiye olduğu belirtilen 2 ortaokul ile birlikte biri erkeklere, diğeri kızlara ait 2 ilkokul ve 2 ortaokul bulunmaktadır. Bu mekteplerde 1882'de toplam 1.202 öğrenci eğitim görmekteydi (SVE-H. 1300, s. 90-92).

İttihad-ı İsrailiyat adı ile bilinen Musevilere ait mektepler ilk defa Edirne'de 20 Ekim 1867'de açıldı. Yetkililer, okula maaşının onların ödeyeceği bir Türkçe öğretmeni tayin ettiler. Merkezi Paris olan bu mektepler yani Alliance Israelite Universelle ilk defa 1860'da kurulmuştur (HAKER 2007: 87-88).

1888'de Edirne'de erkekler için 3 ve kızlar için de 1 tane İttihad-ı İsrailiyat mektebi bulunurken, bu mekteplerde 40 adet öğretmen ile 1.235 öğrenci mevcuttu (SVE-H. 1306, s. 71-72). Kayıtlarda mektep adları bu şekilde belirtilmişse de, diğerkaynaklarda kısaca Alyans olarak geçen bu mekteplerin, belirtilen öğrenci sayıları daha

azdır. Alyans mekteplerinde okuyan erkek ve kız öğrenci toplamı 1879'da 516, 1885'te 506, 1891'de 694 ve 1898'de 852'dir (Bali 1998: 216-217). 1889 senesinde ise Alyans okullarının öğrenci sayısı sadece 252 olarak bilinmektedir (Haker 2007: 71-72). Bu iki kaynaktan belirtilen rakamların örtüşmediği seneler bulunurken, 1889 salnamesinde belirtilen 4 adet mektebin hepsi İttihad-ı İsrailiyat mektebi olmayıp, diğer Musevi Mektebi olan Talmud Tora'da burada belirtilmiş olmalıdır (Haker 2007: 71-72; Rodrigue 1997: 75-240). 1892 kayıtlarına göre 7 Musevi mektebi vardı. Bu mekteplerin 1891'de 41 öğretmeni ve 1.830 erkek ve kız öğrencisi bulunmaktadır (SVE-H. 1309, s. 160).

Musevi mekteplerinin yaklaşık 20 sene sonra 1902'de öğrenci sayısı 1.559 olmuştur (SVE-H. 1319, s. 679-680). Kız ve erkek alyans Mektebi binası günümüzde eski İstanbul Caddesi'nde bulunan İnönü İlköğretim Okulu binasında eğitim vermektedir.

Edirne'de Ermenilerin 6 tane mektebi vardı. Bunların birincisi Kaleiçi'nde Arşagunyan erkek ilkokulu; ikincisi yine Kaleiçi'nde bulunan Hiripsimyan kız ilkokulu; üçüncüsü Kaleiçi'nde mevcut farklı tarihlerdeki salnamelerde Okanaser ve Hadika-ı Sıbyan isimleri ile belirtilen sıbyan mektebi; dördüncü ve beşinci Süpürgeciler Mahallesi'nde, Ağaçağazarı mevkinde bulunan kız ve erkek ilkokulları ve altıncısı da o dönem Karaağaç'ta bulunan Edirne tren istasyonu civarındaki Lusavoriçyan ilkokuludur (SVE-H. 1309, s. 72; SVE-H. 1310, s. 273; SVE-H. 1312, s. 73; SVE-H. 1315, s. 76-77; SVE-H. 1316, 74-75; SVE-H. 1317, s. 82-83; SVE-H. 1319, s. 678-679). Bunlardan farklı olarak da 1896 senesinde Hristos mahallesinde mevcut olduğu belirtilen, 1 öğretmeni ile 40 öğrencisi olan erkek ve kız mektebi de bulunmaktadır (SVE-H. 1313, s. 72). Bu seneden sonra mekteple ilgili bir bilgiden bahsedilmemektedir.

Ermeni mekteplerinde belirtilen toplam öğrenci sayılarına baktığımızda, Ermeni öğrencilerin büyük kısmı Kaleiçi'nde bulunan mekteplerde eğitim görmekteydi. Diğer mekteplerde bu sayı daha da düşüktür. 1883'te Kaleiçi'ndeki mekteplerden toplam öğrenci sayısı 302 iken, diğerlerindeki toplamı 93'tür. Diğer yıllarda da bu durum devam etmiştir (SVE-H. 1301, s. 95).

Edirne’de Ortodoks Bulgar çocukları, Kaleiçi, Kıyık, Yıldırım, Sırık Meydanı ve Kirişhane semtlerinde bulunan erkek, kız ve sıbyanlara ait olmak üzere 12 mektepte eğitim görmekteydi (Mevsim 2012: 48). Kaleiçi’nde bulunan erkek Jimnas ve kız mektebinde Bulgarca, Türkçe ve Fransızca dil eğitimi ile birlikte, Tarih-i Umûmi, Tarih-i Tabiiye, İlm-i Hikmet, Coğrafya, İlm-i Hesab, Tarih-i Mukaddes, Resim, İlm-i Hendese, Hüsn-ü Hat dersleri öğretilmekteydi. Bunlardan başka kız mektebinde ayrıca nakış dersi vardır (SVE-H. 1301, s. 96; SVE-H. 1302, s. 98; SVE-H. 1303, s. 98; SVE-H. 1310, s. 92).

Bulgar Ortodoks öğrencilerinin toplamı 1882’de 395, 1887’de 388’dir (SVE-H. 1300, s. 89; SVE-H. 1305, s. 69). 1892 senesinde 20 öğretmeni olan mekteplerin, öğrenci toplamı 262 erkek ve 273 kız öğrenci olmak üzere toplam 535’e yükselmiştir. 1898 senesinde 778 olan Ortodoks Bulgar öğrenci mevcudu, 1902’de Kaleiçi’ndeki Jimnas erkek ile kız mektebi hariç 377’dir (SVE -H. 1315, s. 78-79; SVE -H. 1319, s. 681).

3.2.6. Özel Mektepler

Bulgar Katolik Mektebi’ne ait ilk kayıt 1883 senesine aittir (SVE-H. 1300, s. 89). Kaleiçi’nde olduğu belirtilen erkeklere mahsus Bulgar Katolik Mektebi, Polonyalılar tarafından 1862’de Edirne’de kurulmuştur (Kısaparmak 1968: 18; Türk 2009: 268; SVE-H. 1309, s. 159; SVE-H. 1310, s. 274). Edirne halkı tarafından Polak Mektebi olarak bilinse, salname kayıtlarında Özel Bulgar Katolik Mektebi olarak belirtilmiştir. Mektepte gündüzlü, yatılı ve sanayi kısmında okuyan öğrenciler bulunuyordu. 1884’te mektebin toplam öğrenci sayısı 118 olmakla birlikte, bunların 84’ü yatılı ve 24’ü ise gündüzcü olarak eğitim almaktaydı. Yine aynı yıl sanayi kısmındaki öğrenci sayısı ise 10’dur (SVE-H. 1302, s. 99; SVE-H. 1306, s. 70; SVE-H. 1312, s. 76; SVE-H. 1319, s. 681). Diğer bir özel okul olan Avusturya Kız Mektebi, Avusturya İnas Mekteb-i Husûsî’dir. 1889 senesine kadar bu isim ile belirtilen mektep 1890’dan itibaren Sör de Şarite Mekteb-i Husûsî başlığıyla verilmiştir (Mutlu 2005: 75-76). Sultan Camii (Selimiye) Yakınında olduğu belirtilen mektebin 1885’te 46 öğrencisi

varken zamanla artarak 1902 senesinde mektepte 1 müdire, 10 bayan öğretmen ve 130 öğrenci bulunmaktadır (SVE-H. 1319, s. 682).

Numune-i Terakki Mektebi adıyla 1890 senesi Ekim ayında önce erkek öğrencilere mahsus olarak açılan okul daha sonra bayan öğrencileri de almıştır (SVE-H. 1309, s. 20; SVE-H. 1310, s. 158). Tahsil süresi erkek öğrenciler için 3 sene ilkokul ve 3 sene de ortaokul olmak üzere 6 senedir. Kız öğrenciler içinse eğitim 5 seneydi. Özel mektep olmasından dolayı, öğrenci velilerinin ekonomik durumuna göre 3 farklı ücret alınıyordu. Bu ücret, senelik olarak 3, 4, 5, ve 6 Osmanlı Lirasıdır. Mektebin 1892 senesinde, yatılı ve gündüzlü olarak toplam 129 erkek ve 35 kız öğrencisi mevcuttur (SVE-H. 1309, s. 125; SVE-H. 1310, s. 228; SVE-H. 1311, s. 70; SVE-H. 1312, s. 70; SVE-H. 1313, s. 67; SVE-H. 1314, s. 72; SVE-H. 1315, s. 72).

Yukarıda belirttiğimiz mekteplerden başka, Edirne’de kız öğrenciler için özel Hamidiye İlkokulu, Özel Burhan-ı Terakki Mektebi ve Özel Dar’ül İrfan Mektebi eğitim vermekteydi (SVE-H. 1310, s. 89; SVE-H. 1312, s. 71; SVE-H. 1313, s. 69; SVE-H. 1314, s. 74; SVE-H. 1315, s. 72-74; SVE-H. 1316, s. 71-72; SVE-H. 1317, s. 79; SVE-H. 1319, s. 674). 1901 ve 1903 senelerine ait kayıtlara göre, Kıyık’da özel olması gereken kız ve erkek karma bir ilkokul daha bulunmaktadır. Mariya Hanım’ın öğretmen olduğu bu mektebin öğrenci sayısı 1900’de 25, 1902’de 15’dir (SVE-H. 1317, s. 86; SVE-H. 1319, s. 682).

IV. BÖLÜM

4. TEKFURDAĞI SANCAĞI'NDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

4.1. Tekfurdağı Sancağı'nın Tarihteki Yeri

Eski çağlardan beri, bulunduğu bölgenin bir idare merkezi konumunda olan Tekirdağ, çok eski bir kasaba olup, zaman-ı kadimde Bisanthe ismi ile Yunan müstemlekatındandır (Katak 1327: 46). Bu isim bölgeye hâkim olan Biston Trakları tarafından verilmiştir (Ateş 2011: 359). Herodot tarihinde şehrin, Samoslu kolonistler tarafından kurulduğu ve “Bisanthe” adıyla anıldığını yazmaktadır. Roma ve Bizans dönemlerinde Plinius, kentten “Resisthon” (Resisto) adıyla bahsetmektedir. İskender'in Granyküs muharebesini yaptığı M.Ö. 334 tarihine kadar olan haritalarda Bisanthe iken, bu tarihten sonra “Rhaedestus” yazıldığı görülmektedir. Roma devrinde “Rhaedestus” (M.Ö. 334- 843), Bizans devrinde “Rodosto” (843-1358) olarak kullanılmıştır (Satkın 1996: 11).

14. - 18. yüzyıllarda Türk egemenliğinde Tekirdağ başlarda “Rodosçuk” ismi ile anılmıştır. 18. yüzyıla kadar Rodosçuk ismi kullanılmıştır. Şehir 18. yüzyıldan itibaren Tekfurdağı adı ile anılmaya başlamıştır. Bunu, padişahın Rodosçuk naibine gönderdiği fermanlarda ise, 1732 tarihinden sonra “Tekfurdağı” adı kullanmasından anlayabiliriz (Satkın 1996: 11). Aşıkpaşazade tarihinde “Tekürdağı” yahud “Tekfurdağı” ismini almıştır (Gökbilgin 2008: 65)..

Osmanlı egemenliğinden önce Tekirdağ, Trakların, Yunanlılar, Romalılar ve Bizansların egemenliği altına girmiş ve bu dönemlerde pek çok istilalara uğramıştır. Bu sebepten ötürü İmparator Justinianus tarafından şehrin etrafı surlarla çevrilmiştir.

Günümüzde Barbaros'ta bulunan kale kalıntıları yapılan bu surların bir parçasıdır. Justinianus'un kuvvetli surlarla çevirmiş olduğu şehir, Krum (813) ve Kral Johannes (1206) devirlerinde Bulgarlar tarafından iki defa tahrip edilmiştir. İstanbul'da Latin İmparatorluğu kurulduğunda Trakya ve Çanakkale Boğazının Avrupa yakasındaki bazı şehirlerle birlikte Venediklerin hissesine düşmüş, 1275'te Michael VII. Paleologos tarafından geri alınmıştır (Darkot 1979: 133).

Tekirdağ'da İstanbul Tekfurlarının bağlarının olduğundan Emeviler, Şam Trablusu, Sayda, Beyrut, Akka, Filistin ve Yafa iskelelerinden binlerce parça gemi ile Arap askerleri doldurarak, uygun mevsim günlerinde İstanbul'un fethine geldiklerinde evvela Tekirdağ kalesini fethetmişlerdir. Tekirdağ limanına donanmalarını koyup İstanbul'un yarısını ve Galata'sını iki defa bu şekilde fethetmişlerdir (Evliya Çelebi 2010: 550). Fakat bu bilginin doğruluğu ile ilgili bir şüphe söz konusudur.

Tekirdağ, asırlar boyunca, stratejik konumu itibariyle önemli bir yer teşkil etmiştir. Yetiştirilen ürünlerin kaliteli olması sebebiyle İstanbul'a sevki ve diğer bölgelerden gelen ürünlerin de liman vasıtasıyla nakli gerçekleştirilmiştir. Tekfurdağı Limanı tarih boyunca aktif olarak kullanılmıştır. Böylece Tekfurdağı hem bir ziraat kenti, hem de bir liman kenti olmuştur. 4. Haçlı Seferi sonucunda Latin İmparatorluğu'nun kurulduğu sırada Tekfurdağı, Venediklilerin eline geçmiştir. Venedikliler Tekfurdağı'nın limanlarından faydalanıp burada ticareti aktif hale getirmişlerdir (Darkot 1979: 133). Böylelikle Tekfurdağı, İstanbul'un iâşe temini için önemli bir merkez haline gelmiştir (Farooqhi 1980: 139).

Osmanlı Devleti, Orhan Gazi zamanında Bizans ile ittifak ederek Süleyman Paşa komutasında 1353 yılında Gelibolu'ya geçmiştir. Gelibolu'ya geçiş Rumeli topraklarında Osmanlı fetihlerini başlatmıştır. Anadolu'dan Rumeli'ye göçler başlamış, bölgedeki harap yerler imar edilerek burada yeni yerleşim yerleri kurulmuştur (Aktepe 1953: 297-312; Barka 2000: 555-556). Süleyman Paşa, Ece Bey, Evronos Bey, Hacı İlbey'i de çağırarak Bolayır'a ardından Malkara, Tekfurdağı yönüne hareket etmiş ve H. 758 (1357) yılında Tekfurdağı'nı (Rodosto) fethetmiştir (Ateş 2011: 360). Osmanlı'nın eline geçen Tekirdağ'ın kuruluşunun Rumeli'ye geçişten sonra gerçekleştiği

söylenmektedir. Fakat bölgenin tam olarak ele geçirilişi ile ilgili kaynaklar farklı tarihler vermektedir. Bu nedenle kesin bir tarih vermemiz mümkün değildir.

Gelibolu'da yerleştikten sonra da fetihler devam etmiştir. Osmanlı Devleti üç istikamette hareketini sürdürmüştür. Bundan sonra "uç" teşkil edecek bölgelere yönelmiştir. Orta, sağ ve sol kolda olmak üzere fetih hareketlerini organize etmiştir. Birinci uç, Tekfurdağı, Çorlu ve İstanbul yönünde, ikinci uç Malkara, Hayrabolu ve Vize yönünde, üçüncü uç ise İpsala, Dimetoka, Edirne yönünde olmuştur (Şentürk 1993: 95).

Süleyman Paşa'nın 1357'de vefatından sonra görevi Şehzade Murad devralmıştır. Murad Hüdavendigâr Tekirdağ'a Tokat, Sivas, Konya ve Kayseri gibi yerlerden göçmenler getirerek merkeze yerleştirmiştir. Murad Hüdavendigâr görevi devraldıktan sonra Çorlu Hisarı'na yürümüştür (Ateş 2011: 360). Fetihden sonra şehir, Çirman Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olmuştur. Çirman Sancağı daha sonra kurulacak olan Edirne Vilayeti'nin de çekirdeğini oluşturacaktır (Gökbilgin 2007: 328). Şehrin merkezi Rodosçuk olup, İnepaşarı (İnecek) ve Banados da önemli yerleşim yerlerindedir. Bölgeye Anadolu'dan Türkmen grupları getirilerek yerleştirilmiş, bu tarihlerden sonra Rodosçuk hızla büyüme ve gelişmeye başlamıştır (Ateş 2011: 360). Anadolu'dan gelen göçmenler ile büyüyen gelişen Tekfurdağı, Trakya'da önemli bir üs olarak, köprübaşı görevini üstlenmiştir. Şehir çiftlik önünden başlayarak Barbaros'a doğru genişlemiştir (Yalçın 1984: 38). Buradan anlaşılacağı üzere Tekfurdağı ve çevresinin fetih süreci Süleyman Paşa ile başlamış şehzade Murat ile sonlandırılmıştır.

15. yüzyıldan itibaren şehir hızla büyümüştür. Bu dönemde önemli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Rodosçuk ile ilgili en eski tahrir kayıtları 1515 yılına aittir. Buna göre 312 haneden oluşan 4 Müslüman Mahallesi (Camii-i Şerif, Nebi Reis, Hacı Mehmed, Hacı Hızır) ve 395 haneden oluşan 7 Gayrimüslim Mahallesi (Papa Yani, Papa Snadios, Papa Din, Yanaki, Papa Hırtofila, Papa Yorgi, Dimitri) bulunmaktaydı. Kasabada Yahudiler de yaşamaktaydı. Fakat müstakil bir mahalleleri mevcut değildi (Ateş 2011: 360). Görüldüğü üzere bu dönemde gayrimüslim mahalleleri Müslüman mahallelerinden fazladır. Rumlar ve Ermenilerle birlikte gayrimüslim nüfus oranı

Müslüman nüfus oranını geçmiştir. Zamanla Müslüman mahalle sayılarında da artış meydana gelecektir.

Bölgede Çingene nüfusun varlığından da bahsedilebilir. Hıristiyan olduklarından dolayı kendilerinden ispençe⁴³ alınmaktadır (Ortaylı 1995: 7).

16. yüzyıldan Anadolu'da Celali zulmünden kaçan Ermeniler Rodosçuk'a gelmeye başlamışlardır. 17. Yüzyılda bölgeye toplu olarak yerleşen Ermeniler burada kalabalık bir grup olmuşlardır. Dolayısıyla kasabanın demografisini de önemli oranda değiştirmişlerdir. H. 1071 (1661) yılına ait avarız defterine göre 710 hane Ermeni 86 hane Karamanlı Rum tespit edilmiştir. Buna karşılık Türkler 1103, Rumlar 206 hanedir. Rodosçuk bu dönemde toplam 2133 haneye, yaklaşık olarak 11.000 nüfusa sahip olmuştur (Ateş 2011: 360).

Merkezi bir özelliğe sahip olan Tekfurdağı mamur bir şehir hüviyeti göstermektedir. Rodosçuk'ta mevcut 10 camiden bahsedilmektedir. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Mimar Sinan'ın eseri ve Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden olan Rüstem Paşa Camii'dir (Akçıl 2008: 293). Cami, kendisi ile birlikte bedesten, kervansaray, çifte hamam, medrese, kütüphane, imâretten oluşan bir külliyenin içerisinde. Diğer camiler: sahil bayırında eski Gümrük Cami, hükümet konağı kurbunda Hacı Hürmüz Cami, İbrahim Bey mahallesinde Salihyye Cami, Baykuş Cami (banisi Dizdarzâde Mehmet Bey), 1020'de bina olunmuş Hasan Efendi Cami, Sohteoğlu Cami, Yusuf Ağa Cami, Orta Cami (Gazanfer Ağa Cami), Şaban Ağazâde Hacı Mehmed Ağa Cami ve onuncusu Kânûnî Sultan Süleyman sadrazamının yaptırmış olduğu ismiyle Rüstem Paşa Cami'dir ki ittisalinde medresesi, imâreti, hanı, sebili, hamamı vardır (Katak 1327: 46-47).

Badi Ahmet Efendi'nin eserine göre ise, şehirde on üç tekke olup bunlar; Üveysi şubesi nam Nakşibendî tekkesi, Halvetiyeden Nureddin Cerrahi zaviyesi, Tarîk-ı Şafiden Cemali kulu, Tarîk-ı Mezkurden Cemali Kulu, Kırımî Şeyh Hamid Efendi

⁴³ İспенçe, Osmanlı'da gayrimüslimlerden alınan bir çeşit vergidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "İспенçe", *DİA*, C. 23, s. 177.

Tekkesi, Nakşî Dergâhı, Nakşî, Saidi tekkesi, Tarık-ı Saididen Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi, Hüseyin Çavuş mahallesinde Kadirî tekkesi, Halveti tekkesi, Canpaşa mahallesinde (H.1140) senesinde Şabanzâde Hacı Mehmed Ağa tarafından bina edilen Nakşîbendî tekkesi'dir (Katak 1327: 46-47). Câmî, medrese, hamam gibi din, eğitim, sağlık kurumlarının yanı sıra toplumsal gelişimleri gerçekleştirebilmek için de vakıflar kurmuşlardır. Bunların en önemlileri hem şehirlerde hem de kırsal bölgelerdeki derviş tekkelerini destekleyen vakıflar olmuştur (Kunt: 50). Bölgede gayrimüslim nüfus oldukça fazla olduğundan dolayı, sosyal ve maddi destek sağlamak amaçlı bu vakıflar, İslâmiyet'in yayılmasında etkili olmuştur.

Tekfurdağı'nın gelişmesindeki en büyük etken buranın ticaret merkezi olmasıdır. Balkanlardan gelen mallar burada depolanıp İstanbul'a gönderilmektedir. Evliya Çelebi, 1670 yılında şehri ziyaret etmiştir. Tekfurdağı'nın Akdeniz ve Karadeniz'den gelen gemilerin yüklerini boşalttığı işlek bir limanı olduğundan, bu malların iki günde Edirne'ye taşındığından, şehir içinde ve iskele yakınında 300 adet mahzen bulunduğundan, bu mahzenlerde Edirne ve İstanbul'a gidecek zahirelerin depolandığından bahsetmektedir. Liman yakınındaki Aşağı Çarşı'nın İstanbul'daki Mısır Çarşısı'nı andırıldığından, yörede kilim ve seccade dokunduğundan, kent nüfusunun karışık olduğundan ve burada 7 adet kilise bulunduğundan bahsetmektedir. (Evliya Çelebi 2010: 560).

1700 yılında Habsburg Hanedanı'na karşı planlanan Macar Bağımsızlık Savaşı hareketinin öncüsü Prens II. Ferenc Rakoczi, savaşta başarı sağlanamadığında önce Fransa'ya daha sonra Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Rakoczi ve onunla birlikte gelenler 1717 yılında Tekfurdağı'na yerleştirilmişlerdir. Tekfurdağı'na gelen heyette bulunan Mikes Kelemen, hayalindeki Macaristan'daki ablasıyla mektuplaşmış, bu mektuplarında Tekfurdağı'ndan bahsetmiştir. "Türkiye Mektupları" adı altında yayınlanan eserinde Tekfurdağı'nın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatıyla ilgili bilgiler vermiştir. Rakoczi 1735'te Tekfurdağı'nda vefat etmiştir. Bu tarihten sonra Rakoczi'nin evi muhafaza edilmiştir. Macar hükümeti bu evi 1928'de satın almıştır. 1966'da ise müze haline getirilip ziyarete açılmıştır (Darkot 1979: 134).

19. yüzyıla gelindiğinde Tekfurdağı eski ihtişamını yitirmiştir. Bunda şehrin uğradığı işgallerin etkisi büyüktür. 1806 yılında Çorlu ve Silivri’de Nizam-ı Cedid’e karşı ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmalar Tekfurdağı’na da tesir etmiştir. 1868 yılında ise Ruslar gelerek şehri yağmalamışlardır. Bu dönemde kasaba harap olmuştur. 1878 yılında Ruslar şehri yeniden işgale etmiştir. Bu nedenle bölgedeki Türk nüfusun bir kısmı Anadolu’ya göçmek zorunda kalmıştır (Darkot 1979: 134).

1902 yılında, Edirne Vilayeti’ne bağlı Tekfurdağı’nın genel nüfus yoğunluğuna bakıldığında toplam nüfusun 113.704 olduğu görülmektedir. Bunlardan 54.360’ı İslâm Cemâati’ne, 41.653’ü Rum Cemâati’ne, 11.252’si Ermeni Cemâati’ne, 3.998’i Bulgar Cemâati’ne, 603’ü Katoliklere, 1.707’si Yahudilere, 131’i de Protestanlara aittir (SVE-H. 1319, s. 234, 237, 240, 243, 345).

Zaman geçtikçe şehir yeniden gelişmeye başlamış 20. yüzyıl başında yeni bir görünüme kavuşmuştur. Bu dönemde yukarıda da bahsedildiği üzere Müslümanlar, Museviler ve Hıristiyanlar hep birlikte Tekfurdağı’nda yaşamaktadırlar. 1902 yılında şehrin merkez nüfusu 44.625’tir. Bu nüfusun 16.392’si Müslüman, 19.273’ü Rum, 7696’sı Ermeni, 1078’i Yahudi, 38’i Bulgar ve 128’i Protestan’dır (SVE-H. 1319, s. 1106-1111). Rakamlardan da anlaşılacağı üzere Tekfurdağı’nda gayrimüslim nüfus Müslüman nüfusundan fazladır.

II. Meşrutiyet döneminde Tekfurdağı, Edirne vilayetine bağlı bir sancaktı. Meşrutiyet ilan edildiği gün vilayet süslenmiştir. Vilayet Konağı ve Garnizon Komutanlığı’nda konuşmalar yapılmıştır. Gündüz ve gece kutlamalar devam etmiştir (Kansu 2011: 143-144). Edirne’de olduğu gibi Tekfurdağı’nda da meşrutiyet sevinçle karşılanmıştır. Tekfurdağı Sancağı gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bir yer olduğu için bu coşkunun yaşanması olağandır.

İncecik Nahiyesi’nin Karaçalı Mevkii’ndeki bir köyün ismi II. Abdülhamid’e ithafen “Hamidiye” dir. Meşrutiyet’in ilanından yaklaşık bir yıl sonra köy halkı

tarafından dilekçe verilerek isminin değiştirilmesi talep edilmiştir. Bu köyün ismi 15 Temmuz 1909'da "Feyz-i Hürriyet" olmuştur (Kanal 2015: 26).

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra, sırada ülke genelinde seğim yapmak vardır. Tekfurdağı'nda da seğimler yapılmıştır. Burada yapılan seğimler sonucunda Tekfurdağı'nı bir Ermeni ve bir Türk milletvekili temsil etmiştir (Kanal 2015: 28). Seçilen bu milletvekilleri İttihad ve Terakki yesidir. İttihad ve Terakki o dönemde yurdun pek çok bölgesinde etkin olduğu gibi Tekfurdağı'nda da varlığını hissettirmiştir.

1912'den sonra Edirne Vilayet yapısında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki egemenliğinin büyük oranda sona ermesiyle vilayetlerde ve sancaklarda yeni yapılanmalar meydana gelmiştir. Edirne Vilayeti' ne bağlı Gelibolu ve Tekfurdağı Sancağı'nın bir kısmı hariç diğer sancaklar Bulgaristan egemenliğine girmiştir. Osmanlı egemenliğinde kalan kısım, merkezi Tekfurdağı olmak üzere Gelibolu ve Çatalca Sancakları'nı da içine alan Tekfurdağı Vilayeti kurulmak üzere karar alınmıştır (BOA. BEO. 4194/314534). Tekfurdağı, 8 ay Bulgarların elinde kalmıştır. Ancak II. Balkan Savaşı'ndan sonra Bulgarlardan geri alınmıştır. Böylece şehirde Türk hakimiyeti tekrar tesis edilmiştir (Darkot 1979: 134).

I. Dünya Savaşı yaşandığı dönemde Tekirdağ, Çanakkale Cephesi'ne destek sağlayan bir s konumundadır. Mondros Mütarekesinden sonra şehir işgale uğramıştır. Sevr Antlaşması'na göre de tüm Trakya Yunanlılara verildiğinden 20 Haziran 1920'de Yunan işgaline de uğramıştır. Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasından sonra Tekirdağ, 13 Kasım 1922'de teslim alınmıştır (Darkot 1979: 134). O tarihten bu yana 13 Kasım, Tekirdağ'ın kurtuluş tarihi olarak vilayette kutlanmaktadır.

4.2. Tekfurdağı Sancağı'nın Eğitim Alanındaki Genel Durumu

Tanzimatla başlayan yenileşme sürecinde Osmanlı Devleti'nde, eğitim alanında hem İstanbul'da hem taşrada düzenleme ve yenilikler meydana gelmiştir. II. Mahmud

döneminde devlet yönetimini güçlendirmek için batıdan aldığı reformları devletin çeşitli kademelerine uygulamıştır. Hemen her müessesede ıslahat yapma gereği duyan II. Mahmud eğitim alanına da bir takım değişiklikler meydana getirmiştir.

İlk olarak, 1824 yılında II. Mahmut'un bir ferman yayınlamıştır (Mahmud Cevad 2001: 2-7). Bu fermanla ilk öğretim geniş olarak ele alınmış, sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirilmiştir (Kodaman 1999: 1-3). Ferman, hedeflendiği oranda değişiklikler meydana getirmese de ilköğretimin mecburiyetine atılan ilk adım olması açısından oldukça önemlidir. Sadece vakıf yoluyla gelişen ilk öğretim artık tüm halka yayılmak istenmiştir. Fermandaki hükümlerin sadece İstanbul için geçerli olması ve taşradaki sıbyan mekteplerini kapsamaması şümüllü bir belge olmadığını göstermektedir. Ayrıca sadece erkek çocuklarına devam zorunluluğu getirmesi ve kız çocuklarıyla ilgili bir hükmün olmaması fermanla göze çarpan diğer eksikliklerdir (Erdem 2013: 87). Bu fermanın sonras, sivil alanda gerçekleştirmek istediği eğitim reformu için Meclis-i Umur-ı Nâfia'ya eğitim kurumları hakkında bir layihâ hazırlatmıştır (Somel 2015: 54). Bu layihâ, Müslüman eğitim sisteminin modernleştirilmesini amaçlayan ilk resmi belge olması yönüyle dikkat çekmektedir.

Hazırlanan layihâya göre sıbyan mekteplerinin devamı niteliğinde ikinci kademe sınıf-1 sani⁴⁴ isminde yeni tarz sınıflar açılması tasarlanmış, okullarda sınıf düzeni kurulmuş ve her sınıfta ayrı derslerin okutulması tavsiye edilmiştir. Ayrıca öğretmenler denetlenecek ve eğitim erkek öğrenciler için zorunlu olacaktır (Erdem 2013: 87-88; Somel 2015: 54-55).

Tanzimat döneminde eğitimin modernleştirilmesi için atılan adımlardan birisi de, 1847 tarihli *Etfâlin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vecihle Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâceleri Efendilerine İta Olunacak Talimat*' tır. Bu talimatname ile ilköğretim program ve yönetmelikleri yayınlanmıştır. Ders programları, ders araç ve gereçleri, öğretimin nasıl yapılacağı, disiplin kuralları, devam mecburiyeti ve öğrenim süresi gibi hususlar düzenlenmiştir. Ancak talimatname, hocasızlık ve parasızlık

⁴⁴ Sınıf-1 sani: ikinci sınıf anlamında kullanılır. Bu okullara da sonra mekâtib-i rüşdiye denilecektir.

yüzünden istenilen düzeyde uygulanamamış ve eski düzende eğitim öğretime devam edilmiştir (Akyüz 1994: 89; Erdem 2013: 89).

Maârif-i Umûmiye Nezareti'nin kurulmasından yaklaşık on iki yıl sonra yayınlanan 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi Türk eğitim tarihi açısından oldukça önemlidir. Dönemin Maârif Nâzırı Saffet Paşa'nın direktifleri doğrultusunda Şûrâ-yı Devlet'e bağlı Maârif Dairesi'nde hazırlanan bu nizamnâme, eğitim müesseselerinin yenileşme ve batılılaşması yönünde resmi devlet politikası olarak hazırlanmış ilk kapsamlı belgedir (İhsanoğlu 1999: 315). Öğretimin zorunlu hale getirilmesi, okulların derecelendirilmesi, öğretimin düzenlenmesi, öğretim kadrosunun bilgisinin ve saygınlığının artırılması, iyi hayat şartlarının sağlanması, vilayet maârif meclislerinin oluşturulması, öğrenciyi teşvik edici sınav kurallarının konması ve diploma usûlünün kabul edilmesi, ilmi kuruluşların tamamlanması, çoğaltılması ve yaygınlaştırılması, üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağı belirtilmesi bu nizamnâmenin çıkarılış sebepleridir (Haydaroğlu 1993: 23).

Fransız eğitim sistemi örnek alınarak hazırlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Osmanlı Devleti'ndeki bütün okullar tahsillerine göre sınıflandırılmış ve her tahsil derecesinde uyulması ve yapılması gereken işlemler maddeler halinde sıralanmıştır (Kodaman 1999: 24). Nizamnâme 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış ve eğitimin hemen her konusu ile ilgilenmiş bir belgedir. Birinci maddesinde mektepler "Mekâtib-i Umûmiye" ve "Mekâtib-i Husûsiye" olarak ikiye ayrılmıştır. Mekâtib-i umûmiyelerin nezareti, emir ve idaresi devlete aittir. Mekâtib-i husûsiyenin ise nezareti devlete ait, tesis ve idaresi kişilere ya da cemâatlere aittir (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C.2, s. 184). Mekâtib-i Umûmiye statüsündeki okullar şunlardır: Sıbyan Mektepleri (4 yıl), Rüşdiye Mektepleri (4 yıl), İdâdî Mektepleri (3 yıl), Sultânîler, Mekâtib-i Âliye, Dârülmuaallimât ve Dârülfünunlardır. Mekâtib-i Husûsiyeler ise, Müslim ve Gayrimüslim tebaanın açtığı okullar ile yabancıların Osmanlı topraklarında açtığı okulları kapsamaktadır (Kodaman 1999: 24-25). Bu nizamnâme ile yabancı okullar ve azınlık okulları ile ilgili bir takım değişiklikler meydana getirilmiş ve bu okullar denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

Nizamnâmenin uygulanması hemen mümkün olmamıştır. Esas olarak II. Abdülhamid devrinde sadece İstanbul'da değil, bütün yurttan ilköğretimden ortaöğretime kadar eğitim veren ibtidâî, rüşdiye ve idâdî mekteplerinin açılışı gerçekleştirilmiştir. Sayıları oldukça artan okullar bu dönemde önemli bir yere sahiptir. Tekfurdağı Sancağı merkezinde, kazaları ve köylerinde açılan okullar, eğitimdeki gelişme ve yenileşmelerin taşraya yansımalarının örneği niteliğindedir.

Tekfurdağı Sancağı, bu dönemde Edirne Vilayeti'ne bağlı bir konumda olduğundan dolayı Tekfurdağı'ndaki okullar da Edirne Maârif Müdürlüğü'ne bağlıydı. Tekfurdağ maârifîyle ilgili her konu ve merkez ile her türlü yazışmalar Edirne Maârif Müdürlüğü'nce yapılmaktaydı. Sancaktaki Maârif Meclisi ve Cemâat Meclisleri, okulların tüm işlerinde etkiliydi.

1890 yılında Cemâat-i İslâmiye Reisi Nuri Efendi ve azasından Remzi Efendilerin önderliğinde Tekfurdağı'ndaki Müslümanlara ait ibtidâî mekteplerinin inşası ve masrafları için 19 dükkân inşa ettirilmiştir. Bu dükkânlar taliplilerine ihale ediliyor ve elde edilen kira gelirleriyle de ibtidâîlerin masrafları karşılanıyordu. Bu durum merkezi idarenin dikkatini çekmiş ve dükkânların inşasında emekleri geçen Nuri ve Remzi Efendiler dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı ile Mühendis Begos Efendi ise sanayi madalyası ile ödüllendirilmişlerdir (BOA. MF. MKT. 129/104).

1907 yılına gelindiğinde maârif akarlarından olan bu dükkânların ihalesinde suistimal yapıldığı ve dükkânların bulunduğu mevkiinin günden güne değerlenmesine rağmen, her yıl yapılması gereken icar ihalesinin üç yıllığına yapıldığı şikâyet konusu olmuştur. Şikâyet eden kişi dükkân kiracılarından olan Ermeni Milletinden Agop Efendi'dir. Maârif-i Umûmiye Nezareti'ne ulaşan bu ihbarname, araştırılmak üzere Tekfurdağı Mutasarrıflığına havale edilmiştir. Tekfurdağı Mutasarrıfı meseleyi araştırmış ve böyle bir durumun olmadığını, ihbar eden kişinin ortaya çıkarak mesele hakkında izahat yapması gerektiğini bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 988/25). Fakat sorunun ne gibi bir sonuca bağlandığına dair belgelere rastlanmamıştır.

Maârif ile ilgili belgeler arasında, Tekfurdağı Sancağı'ndaki eğitim hakkında, Mutasarrıf Şeref Paşa'nın 17 Aralık 1902'de Rumeli Vilayât Nezareti Müfettişliği'ne gönderilen bir yazı mevcuttur. Bu yazı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre, Müslim ve Gayrimüslim halk çocukları için köylerde usûl-i atîk ve kasabalarda usûl-i cedid ile eğitim veren ibtidâîler faaliyet göstermekteydi. Çorlu, Hayrabolu ve Malkara kazalarında erkek (zükûr) rüşdiyesi ve merkez kazada ise kız (inâs) rüşdiyesi bulunuyordu. Merkez kazada “*bir de muntazam mekteb-i idâdî*” mevcuttu. Rüşdiyeler ile emlâk-ı hümâyûna ait olan köylerin dışındaki diğer köylerdeki mekteplerdeki öğretmenlerin maaşları ve mekteplerin masrafları eskiden beri kendi cemâatlerince karşılanmaktadır. İcabında İslâm, Rum, Ermeni gibi, sancakta okulları bulunan cemâatler kendi okullarının tamiratını kendileri yapturmaktaydı. Her sene Mekteb-i İdâdî Müdürü ve öğretmenleri tarafından sancaktaki okullar nazar-ı teftişten geçirilirdi. 1902 yılı itibariyle sancaktaki 7 köyde (isimleri belirtilmemiş) henüz mektep bulunmamaktadır. 9 köyün mektebi ise tamire muhtaç vaziyettedir. Mevsim kış olduğu için bu okulların tamiratının mümkün olamayacağı ve hasat vakti olmadığı için de halktan yardım talebinde bulunmanın doğru olmadığı beyan edilmiştir (BOA. TFR. İ. ED. 1/9).

Tekfurdağı Sancağı'ndaki eğitim öğretim kurumlarını medreseler, ibtidâîler, rüşdiyeler, idâdîler, sultânîler ve gayrimüslimlerin açtığı okullar ve yabancı okullar olarak ele alabiliriz.

4.2.1. Medreseler

Osmanlı Devleti'nde orta ve yüksek öğretim kurumları olarak nitelendirilen medreseler, dini eğitimi veren en yaygın müesseselerdir. Osmanlılarda ilk medrese, bir vakıf kuruluşu olarak Orhan Bey zamanında İznik'te açılmış ve ilk müderrisi de ünlü düşünür Davud-ı Kayseri'dir (Akgündüz 1997: 248). Medreselere, sıbyan mekteplerini bitiren ya da en az sıbyan mektebi düzeyinde eğitim almış erkek öğrenciler kaydolmaktaydı. Öğrenci sayısı, ait olduğu vakfın şartlarına ve binanın büyüklüğüne göre değişse de bir medresedeki öğrenci sayısı 20-30'u geçmezdi (Akyüz 2015: 69). Klasik dönemde ve modern dönemde çoğunlukla içinde bulunulan şartlara da bağlı

olarak öğrenci sayısı bu şekildedir. Örneğin H. 1315 (1898) yılında varlığına rastlanan Tekfurdağı'nda bulunan Malkara'daki Turhan Bey Medresesi'nin 1902 yılında 15 öğrencisinin bulunduğu tespit edilmiştir (MS, H. 1319, s. 320-321).

Klasik Dönem Osmanlı medreseleri çeşitli kademelerden oluşmaktadır. Hâşiye-i tecrit, miftah, kırklı ve hâriç elli, dâhil elli, altmışlı ve sahn gibi farklı seviyeler mevcuttur. Bu derecelendirmelere göre, her seviyede görülen dersler de farklılık arz etmekteydi. Okutulan dersler dini ve hukuki ilimler, müspet ilimler ve alet ilimleri olarak üçe ayrılmaktaydı. Orta ve alt kademedeki medrese öğrencilerine “softa”, üst kademe medrese öğrencilerine ise “dânişment” denilmekteydi. Medreselerin öğretim kadrosu da “müderriş” ve onun yardımcısı pozisyonundaki “muid” lerden oluşmaktaydı (Tekeli ve İlkin 1999: 17). Sıbyan mektebi veya o seviyede eğitim görenler medreseye giderek müderriş ve muidlerden ders almaktaydılar.

1902 yılı itibariyle Edirne Vilayeti genelinde 48 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerden 24'ü Edirne Sancağı, 21'i Gümülcine Sancağı, 2'si Kırkkilise Sancağı, 1'i Gelibolu Sancağı ve 1'i de Tekfurdağı Sancağı'nda faaliyet göstermektedir (MS, H. 1319, s. 320-321). Görüldüğü üzere Edirne Vilayeti içerisinde en az medresenin bulunduğu sancaklar, Gelibolu ve Tekfurdağı'dır.

Tablo 4.1: Malkara kazası'ndaki Turhan bey medresesi'ne dair bilgiler (MS, H. 1319, S. 320-321)

Liva	Kaza	Medresenin İsmi	Mahalli	Müderriş	Talebe Sayısı	Medresenin Banisi
Tekfurdağı	Malkara	Turhan Bey	Kale İçi	Hafız Emin Efendi	15	Turhan Bey

Medrese öğrencileri dokuz ay derslerle meşgul olduktan sonra üç aylar denilen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında şehir, kasaba ve köylere giderek halka vaaz etmişler, halk da öğrencilerin çeşitli maddi ihtiyaçlarını karşılayarak onlara yardımcı olmuşlardır. *Cerre çıkmak* (İpşirli 1993: 338) denilen bu uygulama ile medrese öğrencileri hem maddi imkâna kavuşmakta, hem staj yapmakta hem de halk ile kaynaşmakta idi.

Medrese öğrencileri buldukları yerlerden farklı şehirlere de cerre gönderilmişlerdir. Buna örnek olarak Tekfurdağı'nı gösterbiliriz. 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'dan Tekfurdağı ve diğer Osmanlı kentlerine denizyolu ile birçok medrese talebesinin cerre gönderildiği görülmektedir (Kanal 2015: 205-206). Der-saâdet Liman Dairesi'nden gönderilen yazılarda cerre giden öğrencilerin hangi iskelelerden, hangi vapurlarla, nerelere gideceklerine dair bilgiler mevcuttur. Bu dönemde Tekfurdağı iskelesinin İstanbul açısından ne derece önemli olduğunu vurgulamak adına birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Cerre gidecek talebe-i ulûmdan olup, yanlarındaki ilmühaberlerle 21 Aralık 1893 Perşembe günü liman dairesine müracaat eden 24 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Hasan Paşa vapuruyla Trabzon'a, 16 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Tekfurdağı vapuruyla, Erdek, Karabiga, Şarköy ve Tekfurdağı İskelelerine, 14 Öğrenci Avusturya'nın Lloyd Kumpanyası vapuruyla, İzmir, Midilli, Rodos ve Beyrut'a, 90 öğrenci aynı kumpanyanın Flora vapuruyla Çanakkale, Karaağaç, Kavala ve Selanik'e, 16 Aralık 1893 Cumartesi günü 9 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Burgaz vapuruyla Tekfurdağı ve İzmit'e, 26 öğrenci Anadolu vapuruyla Bandırma'ya, 16 öğrenci Yunan vapuruyla Ayvalık, İzmir, Çanakkale, Bozcaada ve Gelibolu'ya sevk edilmiştir (Kanal 2015: 205).

Tekfurdağı medreselerinden olup oldukça önemli bir yapı olan Rüstempaşa Medresesi ile ilgili detaylı bilgiler vermek gerekir. Tekfurdağı'nda 16. yüzyılda inşa edilen Rüstem Paşa külliyesi Kânûnî Sultan Süleyman'ın sadrazamı ve damadı Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tam olarak tamamlanma tarihi bilinmese de 1553 yılı olduğu düşünülmektedir (Aslanapa 1992: 33). Külliye cami, medrese kütüphane, medrese, çifte hamam, bedesten, kervansaray ve imâretten oluşmaktadır. Mimar Sinan'ın eserlerini bildiren Tezkiretü'l Enbiye, Tezkiretü'l Bünyan ve Tuhfetü'l Mimarın ile Adsız Risale'de kayıtlı olması sebebiyle külliye yapılarının tamamının onun tarafından inşa edilmediği ve farklı zamanlarda tamamlandığı tahmin edilmektedir (Akçıl 2008: 293). Bunun ile ilgili net bilgiler henüz mevcut değildir. Günümüzde camii ve bedesten dışındaki yapılan kısmen veya tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Rüstem Paşa medresesi paye bakımından 1565-1566'da kırklı 1591-1592'de ellili idi. Buna göre müderrisin yevmiyesi herhalde kırk akçe olmalıdır. Bugünkü durumda 6 adet medrese odası görülmektedir (Yüksel 1995: 261). Hücre ve dersanelerden oluşmaktadır. Dikdörtgen revaklı avlunun iki yanında hücreler sıralanmış, kuzey batısında dersane revaklardan ayrı bağımsız kalmıştır (Aslanapa 1989: 204; Kuran 1988: 150).

Medrese, kible duvarına paralel olarak, caminin yaklaşık 30 metre doğu kısmında 25-16 metre ölçülerinde olup yüksek ve kalın duvarlar üzerinde inşa edilmiştir. 1590'lı yıllarda müderrisi Mevlana Abdüsselam Bey'dir. Günlük geliri 20 akçedir. Görevi dolduktan sonra yerine 25 akçe ile İstanbul'da Kirmasti medresesi müderrisi tayin olunmuştur. 1681 yılında da müderrisliğine Mehmed Naşi Efendi'nin tayin oldu belgelerde nakledilmektedir (BOA. İE. EV.18. 2172).

19. yüzyıla kadar şehre hizmet eden medrese, 1880'de harap olunca (BOA. C.EV. 414, 20992) üzerine ahşap bir okul inşa edilmiş (BOA. C.EV. 414, 20992; BOA. BEO. 2324/174261), öğrencilerin bir müddet bağlı buldukları yerde eğitim görmeleri uygun görülmüştür. Daha sonra inşa edilen medrese vakfa iade edilmiştir. Bir dönem rüşdiye ve idâdî olarak kullanılan ahşap yapı (Demir 2009: 84; Sümer 1970: 115) daha sonra Cumhuriyet İlkokulu adını almıştır (Çevik 1949: 68; BOA. MF. MKT. 594/30). Medresede camiye göre daha düşük nitelikte işçilik ve yapım tekniği kullanılmış olması dikkati çekmektedir. Kütüphane diye bilinen dersane binası, avlunun kuzeybatı kenarının ön cephesine alınarak bağımsız bir yapı karakteri kazandırılmıştır. Sonradan yapılan ocak ve bacasından dolayı binanın bir dönem aşhane olarak kullanıldığı söylenmektedir (Akçıl 2008: 293-294). Son döneme kadar Cumhuriyet İlkokulu olarak kullanılan yapının 1958 yılında tehlikeli bulunarak yıkıldığı düşünülmektedir (Sümer 1970: 117). Sadece beden duvarları ayakta olan yapı harabe halinde olan medrese bugün caminin altında üç kol halinde saran çarşının ortasında bir geçit vazifesi görmektedir.

4.2.2. Sıbyan Mektepleri

“Sıbyan”, Arapçada “çocuk” demek olan “sabi” kelimesinin çoğulu “çocuklar” anlamına gelmektedir (Develioğlu 2013: 1107). Sıbyan mektebi, 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların 3-4 yıl eğitim gördükleri kurumları ifade etmektedir.

Mahalle mektepleri köyde, kasabada, kentte açılan birer okul olmaktan çok, “hoca” sıfatı yakıştırılan kişilerin öncelikle Kuran’ı ezberden okumayı ve ibadet yöntemlerini öğrettikleri tek odalı mekânlardı (Sakaoğlu 1991: 66).

Edirne vilayetine bağlı Tekfurdağı sancağında da çocukların eğitimine önem verilmekteydi. Özellikle 16. yüzyıl sonrasında bölgenin ekonomik refah düzeyinin artmasıyla birlikte eğitim faaliyetlerine ağırlık verilebilmiştir. Çocukların dini eğitimlerini alabilmeleri amacıyla kasabanın belirli bölgelerinde sıbyan mektepleri açılmıştır. 17. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi 42 yerde ebcedhân⁴⁵ ve sıbyan mektebi olduğunu bildirmiştir (Evliya Çelebi, a.g.e., s. 581).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi ile ilgili hükümler yer almaktadır. “Her mahalle ve köyde ve icabına göre bir iki mahalle ve köyde en az bir sıbyan okulu bulunacaktır.” ifadesi doğrultusunda, sancağın nüfusunda meydana gelen bir artışla da birlikte her ne kadar ihtiyacı karşılayacak miktarda olmasalar da mektep ve öğrenci sayısında da artış meydana gelmiştir.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’ne göre bir mahalle ya da bir karyede bir cemâate mahsus iki sıbyan mektebi varsa biri kıza biri erkeğe tahsis edilmelidir. Eğer iki mektep yoksa kızlara mektep tahsis edilinceye kadar kızların o mektepte okuması uygun bulunmuştur (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, madde 15). Bu maddeden de anlaşılacağı üzere kızların eğitimine önem verilmiş ve kız mekteplerinin açılması gerekliliği vurgulanmıştır. Tekfurdağı Sancağı’nda sıbyan mektepleri ile ilgili bilgilere baktığımızda sancaktaki sıbyan mekteplerinde kız ve erkek çocuklarının birlikte

⁴⁵ Ebcedhân, ebced okuyan, mektebe yeni başlayan, acemi, ebced okuyan çocuk anlamına gelir (Develioğlu 2013: 224).

okuduklarını görmekteyiz. Yalnızca kızlara mahsus sıbyan mektebi kaydına rastlanmamıştır.

H. 1309 (1891/1892) senesi Edirne Vilayet Salnamesi'ne baktığımızda Tekfurdağı Sancağı Sıbyan Mektebi'nde okuyan 31 zükûr 26 inas öğrenci vardır. Bu mektebin muallimi Ahmed Efendi'dir (SVE-H. 1309, s. 244). Öğrenciler sıbyan mektebinde eğitim aldıktan sonra rüşdiyeye giderek burada Arapça, Farsça, hesap, genel tarih gibi dersleri görmüşlerdir. Eğitimini tamamladıktan sonra icazet alarak memur olma fırsatı elde etmektedir. Tekfurdağı Sıbyan Mektebi'nde mukaddemat-ı ulûmu okuduktan sonra rüşdiyeye giderek icazet alıp 27 Ekim 1866 yılında 400 kuruş maaşla Tekfurdağı Üçüncü Kitabeti'ne atanan Tekfurdağı Hüseyin Hilmi Efendi buna bir örnektir (BOA, DH. SAİD, 88/96, s. 187). Aynı şekilde Tekfurdağı Sancağı Vize kazasına bağlı sıbyan mektebinde mukaddemat-ı ulûm ve Arapça dersi alarak 1908 yılında Vize Kazası Tahsildarlığı'na tayin edilen Hafız İbrahim Efendi diğer bir örnektir (BOA, DH. SAİD, 161792; A. MKT. MHM. , 87/42).

II. Abdülhamid döneminde bir taraftan yeni okulların inşa çalışmaları devam etmektedir. Sancaktaki Müslümanlara ait eğitim kurumlarının tamir ve inşasında Cemâat-i İslâmiye Meclisi etkin rol oynamaktadır. Tekfurdağı merkez kazada Papa Nikola Mahallesi'nde sıbyana mahsus mektep bulunmamasından ve Rum çocuklarının aşağı mahalledeki mekteplere devamı zor olduğundan burada bir sıbyan mektebi inşa edilmek istenmiştir. Rum Patrikliği'nden yapılan ruhsat talebine göre mektep, müteveffa Kiryako oğlu Mavridi'nin arsası üzerine uzunluğu 19 metre, genişliği 9 metre ve yüksekliği 7 metre taş bina olarak inşa edilecektir. İnşaat gideri olan 200 lira ise mahalli kilise sandığından karşılanacaktır. 8 Haziran 1910 tarihli irade ile ruhsat verilmiştir (BOA. ŞD. 1948/22; İ.MF. 16/109).

Osmanlı Devleti, Anadolu'ya göç eden muhacirlere çeşitli yardımları yapmaktan kaçınmamıştır. İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamesi doğrultusunda göçmenlere arazi tahsisi, konut yardımı, ekmek bedeli, zirai malzeme, zirai kredi, çift hayvanı, tohumluk malzeme, vergi muafiyeti ve tıbbi malzeme yardımları sağlayarak onların refahlarını

temine çalıştığı gibi eğitim alanında da onlara destek sağlamıştır (İpek 1999: 214-226). Tekfurdağı Sancağı'ndaki muhacirler için de yardımlar yapılmıştır.

Sıbyan mekteplerinin inşa edilmesinde, tamir masraflarında ve hocalarının maaşlarının karşılanmasında büyük ölçüde mahalle ve köy halkı etkili olmuştur. Örneğin; Tekfurdağı Sancağı'nın Malkara Kazası'nın Yörük Köyü'ndeki çiftliğe yerleştirilen muhacirler tarafından teşkil edilen "Kara Murat" isimindeki köye cami-i şerif ve bir sıbyan mektebi inşası gündeme gelmiştir. Halktan yardım toplanarak inşaata başlanmış, taş ve kereste gibi levazimat karşılanmıştır. Buna rağmen 6.302 kuruşa ihtiyaç duyulmuş ve gereken meblağın hazineden karşılanması talep edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2337/11). Görüldüğü gibi eğitimin malî yönünde halk oldukça etkindir, ancak devlet de ihmalkâr davranmamış ve destek olmuştur.

H. 1289 (1872) tarihli bir belgeye göre Tekfurdağı Sancağı'nın Çorlu Kasabası'nda bir sıbyan mektebi bulunmaktadır. Çorlu Sıbyan Mektebi, Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi'ne çocuk yetiştirilmesi maksadıyla açılmıştır. Bu mektebin düzenlenmesine ve geliştirilmesine Maârif Nezareti ayrıca ehemmiyet vermiştir. Mektebin eksikliği olan kitap, risale, cüzleri temin ettirmiştir. Edirne Vilayet-i Celilesi'ne de bu konu ile ilgili tezkireler göndermiştir (BOA. MF. MKT. 05/19; BOA. MF. MKT. 9/124). Mezkur mektebin gelişim süreci ile ilgili belgelere rastlanmamıştır.

Tekfurdağı Sancağı Hayrabolu Kazası'nda da maârif sayesinde cenab-ı padişahi de bilumum sıbyan mekteplerine H. 1317 (1899/1900) senesinde şahadetnameli muallimler tayin ve nefis-i kasabada inas mektebi tesisi ve açılışı yapılmıştır (SVE- H. 1309., s. 239).

4.2.3. İbtidâî Mektepleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri var olan sıbyan mektepleri, Tanzimat'ın başlarında en yaygın eğitim kurumu olarak göze çarpmaktaydı. Her ne kadar bazı ıslahatlar yapılsa da sıbyan mektepleri öğretim seviyesi bakımından yetersiz kalmışlardı (Bilim 2002: 36). II. Mahmud'un 1824 yılında yayınladığı ferman, İstanbul'da sıbyan mekteplerini zorunlu hale getiren ilk resmi belgedir (Berker 1945: 3).

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden sonra devlet ilköğretim alanında İbtidâî okulları açma ve sıbyan okullarını usûl-u cedide uygun hale getirme siyaseti izlemiştir. Bu devirde ilköğretimle yakından ilgilenilmiş ve nitelik ve nicelik bakımından bir seviyeye ulaşması sağlanmaya çalışılmıştır (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C.2, s. 186). Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yenisini yapma fikri mekâtib-i İbtidâîyeyi meydana getirmiştir.

Maârif Nezareti, Mekâtib-i Sıbyaniye ve Mekâtib-i İbtidâîye şeklinde iki kısma ayrılan ilköğretimi, 1882 yılından sonra ibtidâî kavramını yaygınlaştırarak ikiliği kaldırma yoluna gitmiştir. Bu tarihlerden itibaren devlet salnamelerinde ve diğer vesikalarda İbtidâî kavramı daha yaygın olarak kullanılmıştır (Kodaman 1999: 68). İncelemiş olduğumuz dönem gereği de ilköğretim genellikle İbtidâî mektepleri üzerinden anlatılmaktadır.

İlköğretimi istenilen seviyeye çıkarmak için girişimlerde bulunulmuş, çeşitli değerlendirmeler yapılarak ihtiyacın büyük olduğu bölgeler tespit edilmiştir. İhtiyacın acil ve fazla olduğu yerlerdeki mevcut öğretmen sayıları da göz önünde bulundurularak yeni mektepler inşa edilmiştir.

Edirne vilayeti Tekfurdağı Sancağı'nda da ilköğretim seviyesindeki eğitim veren ibtidâîler merkezlerde ve köylerde kurulmuşlardır. Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere pek çok köylerde de mektepler açılmıştır.

H. 1319 (1901) ve H. 1321 (1903) tarihli Maârif Nezareti Salnamesi'ne baktığımızda Edirne'nin Malkara ve Çorlu Kazaları'nda H. 1305(1887) ve H. 1315(1897) tarihleri arasında açılmış olan İbtidâî mekteplerinin isimlerine inşa tarihlerine ve bu mektepler için yapılan masraflara rastlamaktayız.

Tablo 4.2: H. 1305 (1887) ve h. 1315 (1897) tarihleri arasında Çorlu ve Malkara'daki ibtidâî mektepleri, inşa tarihleri ve mesârifat (MS. H. 1319, S. 331-332; MS. H. 1321, S. 303-304)

	Mektebin Adı	İnşa Tarihi	Mektep ve Cami İnşa Masrafı
Çorlu Şubesi	Yulaflı Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.288
	Yangın Ağıl (Yanıkağıl) Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Uzun Hacı Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Bahçe Ağıl Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Kurt Dere Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Kapaklı Pınar Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Şahbaz Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Yakuplu Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Beyaz Köy İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	15.268
	Karaağaç Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	34.261
	Kızılpınar Köyü İbtidâî Mektebi	H.1306(1888)	34.261
	Veliköy İbtidâî Mektebi	H.1306(1888)	34.261
	Velimeşe Köyü İbtidâî Mektebi	H.1306(1888)	34.261
	Türbedere Köyü İbtidâî Mektebi	H.1307(1889)	35.062
	Edir Köyü İbtidâî Mektebi	H.1308(1890)	35.080
	Göçeler Köyü İbtidâî Mektebi	H.1315(1897)	32.775
	Manika-i Kebir Köyü İbtidâî Mektebi	H.1305(1887)	-
Malkara Şubesi	Balaban Koru Köyü İbtidâî Mektebi	H.1307(1889)	22.028
	Koca Çeşme Köyü İbtidâî Mektebi	H.1312(1894)	15.015

II. Abdülhamid, Osmanlı eğitimine önem vermiştir. Pek çok vilayette medrese ve mektepler inşa ettirmiştir. Edirne vilayeti de mektep inşa faaliyetlerinin yoğunlukta olduğu bir bölgedir. Buraya Balkanlar'dan gelen muhacirler yerleştirilmiştir. Dolayısıyla bu nüfusun eğitimi için okulların açılması elzem durumdadır.

Tabloda H. 1305 (1887) ve H. 1315 (1897) yılları arasında Edirne Vilayeti'nin Tekfurdağı Sancağı'na bağlı Çorlu ve Malkara kazalarında açılan İbtidâî mekteplerine dair bilgiler yer almaktadır. Bahsedilen yıllarda Çorlu'da 17, Malkara'da 2 İbtidâî mektebi açılmıştır. Özellikle Çorlu'da yoğun bir inşa faaliyeti söz konusudur. Bu da İbtidâî mekteplerinin yaygınlaşması adına önemli bir girişimdir. Ayrıca yalnızca Çorlu ve Malkara kazalarına ait veriler, Tekfurdağı Sancağı özelinde değerlendirme yaptığımızdan dolayı zikredilmiştir. Bu kazalar dışında Edirne Vilayeti'nin diğer şubelerinde (MS. H. 1319, s. 331-332; MS. H. 1321, s. 303-304) de mektep inşa faaliyetleri devam etmektedir.

Tekfurdağı Sancağı'nda açılan mekteb-i ibtidâîler ve muallimleri ile ilgili bilgilere Edirne Vilayet Salnamesi'nden de ulaşmamız mümkündür.

Tablo 4.3: H. 1308 (1890/1891) yılında Tekfurdağı'ndaki mekteb-i ibtidâîler ve muallimleri (SVE- H. 1308, s. 235-255)

<ul style="list-style-type: none"> ●<u>Tekfurdağı İnas Mekteb-i İbtidâîsi</u> Muallim-i Evveli: İdris Efendi Muallimesi: Nefise Menla Mürebbiyesi: Sabriye Hanım Talebe Adedi: 93 ●<u>Dar-ül Necat (Kurtuluş) İbtidâî Mektebi</u> Muallim-i Evveli: İsmail Efendi Muallim-i Sanisi: Abdi Efendi 	<ul style="list-style-type: none"> ●<u>Tekfurdağı Feyziye İbtidâî Mektebi</u> Muallim-i evveli: Hacı İsmail Efendi, Hafız Halil Efendi Muallim-i sanisi: Hafız İsmail Efendi, Hafız Süleyman Efendi ●<u>Hayrabolu Kazası İbtidâî Mektebi</u> Muallim: Hafız Rahim Efendi, Hacı Hafız Hasan Efendi Talebe Adedi: 50
<ul style="list-style-type: none"> ●<u>Çorlu İnas Mektebi İbtidâîsi</u> Muallimi: Hüseyin Efendi Talebe Adedi: 45 ●<u>Malkara Zükûr Mekteb-i İbtidâîsi</u> Muallim-i Evveli: Hacı Osman Efendi Muallim-i Sanisi: Hafız Yusuf Efendi 	<ul style="list-style-type: none"> ●<u>Çorlu Zükûr Mekteb-i İbtidâîsi</u> Muallimi: Hasan Efendi, Halil Efendi ●<u>Malkara İnas İbtidâî Mektebi</u> Muallim-i Evveli: Süleyman Efendi

Tekfurdağı Sancağı'nda 1890/1891 yıllarındaki mekteb-i ibtidâîlere baktığımızda Tekirdağ İnas Mekteb-i İbtidâîsi'nin 93, Hayrabolu Kazası İbtidâî Mektebi'nin 50, Çorlu İnas Mekteb-i İbtidâîsi'nin 45 talebesi olduğu görülmektedir. Tablodaki diğer mekteplerin talebe sayısına ulaşamadığından dolayı belirtilmemiştir. Sancak merkezindeki talebe sayısı kazalara göre fazladır. Ayrıca bazı mekteplerin ikinci muallimlerinin de isimleri tespit edilmiştir.

Tablo 4.4: 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Tekfurdağı köylerinde açılan ibtidâîler (MS- H. 1319, s. 329- 330; MS- H. 1321, s. 298)

Merkez Kazaya Bağlı	Hayrabolu Kazası'na Bağlı	Çorlu Kazası'na bağlı
Yukarı Kılıçlı	Kadriye	Muratlı
Aşağı Kılıçlı		Karamehmet
Yaya Başı		Maksutlu
Bazir		Sevindikli
Karahisar		Çevrim Kaya
İpşur		Sarılar
Örcekli		Kırk Kepenkli
Benados		Dere Gündüzlü
Ayvadfakı		Balabanlı Kadı Çiftliği

Dönemin ibtidâî mektepleri ile ilgili bilgilere Edirne Vilayet Salnamelerinden ulaşmamız mümkündür. H. 1310 salnamesine baktığımızda mevcut ibtidâîlerin sayısını daha net görebiliriz. Tekfurdağı Sancağı mahalle ve köylerinde hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler yaşamaktaydı. Demografik yapının karma olması eğitim kurumlarına da yansımıştır.

Tablo 4.5: H. 1310 (1892/1893) salnamesine göre Tekfurdağı sancağı'ndaki ibtidâîler (SVE- H. 1310, s. 661)

	İbtidâî Sayısı	Öğrenci Sayıları	
		Erkek	Kız
Müslüman	129	3358	935
Rum	46	3249	702
Ermeni	6	821	487
Protestan	2	38	34
Bulgar	5	81	-
Katolik	1	15	-
Yahudi	2	150	50
Toplam	191	7712	2208

Tabloya baktığımızda H. 1310 (1892/1893) yılında Tekfurdağı Sancağı'nda 129 Müslüman, 62 gayrimüslim okulu bulunduğu göze çarpmaktadır. Gayrimüslimler o dönemdeki nüfusu göz önünde bulundurulduğunda mekteb-i ibtidâîleri sayısının Müslümanların sayısının takriben yarısı olması oldukça normaldir. Gayrimüslimlerden sancakta en fazla ibtidâîye sahip olan millet Rumlardır. Kız ve erkek öğrencilerin sayılarına bakıldığında kız öğrenci sayısı da toplamda erkek öğrencilerin neredeyse 1/3'üne denk gelmektedir.

Tekfurdağı Sancağı'nda gayrimüslimlerin İbtidâî sayılarının oldukça fazla olması dikkat çekecektir. Bir vesikada, Osmanlı ülkesinde Müslümanların eğitim yönünden zayıf olduklarından, taşrada Kur'an'ı Kerim'i biraz bilenlerin bile âlim sayılabileceğinden bahsedilmektedir. Bu durum sonucunda ticaret ve sanayi de gayrimüslimlerin elinde olmakta ve Müslümanlar bu nimetlerden yararlanamamaktadır. Aynı vesikada yalnız zengin çocuklarının okumasının yeterli olacağını ve taşradaki çocukların da en azından Türkçe okuyup yazabilecek, dört işlemi yapabilecek kadar İbtidâîlerde okuması gerektiği -vurgulanmıştır (Kodaman 1999: 67-68). Buradan ve yukarıdaki tablodan da çok net anlaşıldığı üzere gayrimüslimler mektep açma konusunda hızlı bir şekilde ilerlemektedirler. Müslümanlar da eğitim yönünden güçlenerek kalkan edinmelidirler.

19. yüzyılda Tekfurdağı'nda Müslüman Kıptiler⁴⁶ de yaşamaktaydı. H. 1311 (1893) yılında Müslüman Kıpti çocuklar için mekteb-i ibtidâî açılmıştır. Bu okula gelen

⁴⁶ Kıpti; Kıbt soyundan, çingen anlamına gelmektedir (Develioğlu 2013: 592).

öğrencilerin pek çoğu fakir ve öksüzdür. Can Paşa Mahallesi'nde yaşayan Kıptilere açılan mektebe muallim ve bevvab atanmış, bu görevlilerin maaşları Cemâat-i İslâmiye Sandığı'ndan karşılanmıştır. Muallime 250 guruş, bevvaba da 100 guruş maaş verilmesi uygun görülmüştür (BOA, MF. MKT. 191/99).

H. 1312 (1894-1895) yıllarında Tekfurdağı Sancağı'nda Eski Usûle⁴⁷ göre 128 okul, Yeni Usûle⁴⁸ göre 44 okul olmak üzere toplamda 172 okul olduğu tespit edilmiştir. Bu okulda 5163 erkek, 2920 kız, toplamda 8083 öğrenci eğitim görmektedir (Alkan 2000: 93).

H. 1318/1379 (1901) yılında Tekfurdağı Sancağı'na bağlı Malkara kazasında 1 zükûr ve 1 inasa ait 2, Hayrabolu kazasında 2, Mürefte'de 1, Şarköy'de 1 ibtidâî mektebinin varlığı kayıtlara geçmiştir (SVE- H. 1318).

Mutasarrıf Şeref Paşa'nın Rumeli Müfettişliği'ne gönderdiği yazıya göre 1902 yılı itibariyle sancaktaki sadece 7 köyde (isimleri belirtilmemiş) ibtidâî bulunmayıp, bunların dışındaki bütün köylerde ibtidâîler açılmıştır (BOA. TFR. İ. ED. 1/9). 1902 yılında sancak genelindeki köy sayısının 261 olduğunu kabul edersek, 254 köyde ibtidâî mektebinin bulunduğunu söyleyebiliriz (SVE- H. 1319, s. 1106). Bunlara Dar-ül Necat, İvadfakih, Karacahalil, Nesip, Ferhadanlı Karyeleri Mekteb-i İdâdîleri örnek verilebilir.

Özellikle II. Abdülhamid döneminde, ilk öğretimin yaygınlaştırılması ve halka eğitimin ulaştırılması adına Müslüman nüfusun çok olduğu bölgelere ehemmiyet verildiğini görmekteyiz. Devletin siyasetinin bir parçası olan bu uygulama elbette yalnızca Müslüman nüfusun olduğu yerlerde yürütülmemiştir. Aynı zamanda gayri müslim tebaanın olduğu mahallerde de, çocukların eğitime katılması için mektep inşa faaliyetleri arttırılmıştır. Kaza ve kasabalarda bilhassa ibtidâî mekteplerinin büyük olmasına dikkat edilmiştir ki buradaki gayri müslim tebaanın da çocuklarının okula gelmesinin sağlanması amaçlanmıştır (Kodaman 1999: 69). Alınan bu kararlar devletin Osmanlıcılık siyasetini her alanda yürüttüğünün göstergesidir.

⁴⁷ Eski: Usûl-ü Atika.

⁴⁸ Yeni: Usûl-ü Cedid.

Vilayetlerde olduğu gibi sancaklarda da mektepleri genişletme faaliyetleri sürdürülmektedir. Mektep inşa faaliyetleri ile ilgili elde edilen bir belgede Tekfurdağı merkez kazadaki zükûr ve inas mekteplerindeki öğrenci sayısı fazla olduğundan bahsedilmektedir. Öğrenci sayısına göre mektebin binası küçüktür. Yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda 1903 yılında mektebin yeniden inşası gündeme gelmiştir. Tekfurdağı Maârif Komisyonu o dönemde belediyenin kullandığı konağın ki bu konağın mülkiyeti Maârif Nezareti'ne aittir ve arsanın mektep için uygun olacağını merkeze bildirmiştir (BOA. MF. MKT. 713/7). Bu mesele, kız ve erkeklerin daha uygun koşullarda ve rahatça eğitim alması için Maârif Nezareti'nde görüşülmüştür. Nezaret bu konu ile ilgili çeşitli harita ve keşif defterlerinin hazırlanmasını ve masraflarla ilgili bütçe çıkarılmasını istemiştir (BOA. MF. MKT. 729/57). Fakat bu konunun nasıl neticelendirildiği ile ilgili bir bilgiye ulaşamamıştır.

1905-1908 yılları arasında Müslümanlar tarafından erkekler için 2 tane özel ibtidâî mektebi açılmıştır. O dönemde Tekfurdağı Sancağı'nda 1 tane Rumlara ait karma eğitim veren ibtidâî, 1 erkekler için, 1 kızlar için ve 1 tane de karma düzeyde eğitim veren toplam 3 özel Ermeni İbtidâî Mektebi, ayrıca karma eğitim veren 1 tane de özel Musevi Mektebi ve 1 de İtalyan Mektebi bulunmaktadır. Sancakta bu yıllarda toplamda 3 erkek, 1 kız ve 4 karma eğitim veren özel ibtidâî mektebi bulunmaktadır (Alkan 2000: 123).

Tablo 4.6: 1913-1914 yıllarında Tekfurdağı sancağı'nda ibtidâî okullar, öğretmen ve öğrenci sayıları (Alkan 2000: 185)

	Okul				Öğretmen		Öğrenci		Okula Devam Etmeyenler		Zorunlu Eğitim Çağındakiler	
	E	K	KR	T	E	K	E	K	E	K	E	K
Tekfurdağı	2	2		4	10	9	460	290	193	304	653	594
Mülhakatı			5	5	5		188	145	1426	1503	1614	1618
Çorlu	1	1		2	6	3	209	80	80	150	289	230
Mülhakatı			6	6	6		162	99	254	377	416	476
Hayrabolu	1	1		2	7	3	202	91	154	225	356	316
Mülhakatı			3	3	2		79	56	969	899	1048	955
Saray			1	1	3		112	33	20	73	132	106
Mülhakatı	1		12	13	15		601	316	247	643	848	959
Malkara	1	1		2	3	1	103	29	40	111	143	140
Mülhakatı			10	10	10		268	190	350	409	618	599
Toplam	6	5	37	48	67	16	2384	1329	3733	4694	6117	6023

Yukarıdaki tabloya göre 1913-1914 yıllarında Tekfurdağı Sancağı'ndaki ibtidâî sayılarına bakacak olursak; merkez kazada toplam 9, Çorlu kazasında 8, Hayrabolu kazasında 5, Saray kazasında 14, Malkara kazasında 12 mektebin var olduğunu görebiliriz. En fazla sayıda mektebin merkez kazada değil de Saray kazasında olması dikkat çekicidir. Toplamda ise 48 ibtidâî mektebi mevcuttur.

Yenileşme dönemine bakıldığında ilköğretim siyasetinde Müslüman halkın ilköğretim ıslahına katılması amaçlanmıştır. Bundan dolayı halkın kendi imkânlarıyla mektepler inşa ettirmesi ve böylelikle maârifeye katkı sağlaması istenmiştir. Devlet bütçesinden maârifeye ayrılacak hisse sınırlı olduğundan dolayı halkın yardımı sayesinde ekonomik tedbirler alınması söz konusudur (Kodaman 1999: 69). Buna mukabil Tekfurdağı'nda ibtidâî mekteplerinin masrafları karşılanması amacıyla çeşitli dükkânlar açılmış, bu dükkânların kira gelirleri eğitim faaliyetlerine harcanmış ve öğretmenlerin maaşları buradan ödenmiştir (BOA. MF. MKT. 509/58). Halkın da bu konuda oldukça fazla yardımı olmuştur. Hatta eğitim masraflarını karşılamak amacıyla yaptırılan bu dükkânlarda emeği geçen vatandaşlar Devlet-i Aliyye tarafından ödüllendirilmiştir (BOA. MF. MKT. 129/104). Aynı şekilde halkın maârifeye katkıları sayesinde ibtidâî mektepleri ıslah edilebilmiştir (BOA. MF. MKT. 729/57).

İbtidâîlerde öğretmenlere verilen maaşlar da genellikle tek öğretmen olduğundan veliler ve köylüler tarafından karşılanmaktaydı. Örneğin; 1907- 1908 yıllarında Hayrabolu Kazası'nın Karabucak Köyü'nde İbtidâî mektebi muallimliğine senelik 80 kile buğday ücreti köylüler tarafından karşılanmak üzere Ahmet Efendi tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT. 985/53). Yine aynı şekilde Malkara Kazası Kozyürük Köyü İbtidâî Mektebi muallimliğine senelik 100 kile zahire ücretini köylülerin karşılanması üzerine Hafız Bayezit Efendi atanmıştır (BOA. MF. MKT. 991/67). Görüldüğü üzere köylerdeki ibtidâîlere atanan öğretmenlerin maaşları köylüler tarafından hububat hesabıyla ödenmiş ve köylüler böylelikle eğitimin destekçisi olmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde pek çok muallim durum gereği vazifesinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu muallimlerin maaşları İstanbul

Vilayeti husûsî bütçesince verilmiştir (BOA, DH. UMVM. 42/8; BOA, DH. UMVM. 42/46; BOA, DH. UMVM. 42/134; BOA, DH. UMVM. 43/43).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile hedeflenen eğitim vilayetlerden taşraya istenildiği ölçüde götürülemedi. Devlet bütçesinin yetersizliği, bina sorunları, öğretmen eksikliği ve usûl-ü cedide göre programın oluşmamış olması gibi sebepler etkili olmuştur.

4.2.4. Rüşdiye Mektepleri

Rüşdiye mektepleri ibtidâî ile idâdî mektepleri arasında ortaokul seviyesinde olan okullardır. Sıbyan mekteplerinin yetersiz olduğu düşünülerek nitelikli eleman yetiştirmek amacıyla rüşdiyeler açılmıştır. Bu girişim ilk 1838 yılında gerçekleşmiş, Mekâtib-i Maârif-i Adlî adındaki meslek okulu niteliğindeki rüşdiye eğitime başlamıştır.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile rüşdiyelere düzenlemeler getirilmiş, hangi bölgelerde açılacağı, eğitim süresi, öğretmen ve hademe maaşları gibi konulara açıklık getirilmiştir. Buna göre 500 haneyi geçen bir kasabanın halkı tamamen Müslüman ise İslâm Rüşdiyesi, Hristiyan ise Hristiyan Rüşdiyesi açılacaktır. İslâm ve Hristiyan halkın birlikte yaşadığı kasabalarda Hristiyanların rüşdiye açabilmesi için 100 haneden fazla nüfusa sahip olmaları gerekmektedir. Rüşdiyelerin her türlü inşa giderleri, öğretmen ve hademe maaşları vilayet maârif idaresi sandığından karşılanacaktır. Rüşdiyelerin öğrenim süresi 4 yıl olup ibtidâî mektebini bitiren ve şahadetname alanlar bu okullara kayıt olabilecektir (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 187). Görüldüğü üzere Osmanlı, eğitimin zaruretini hissederek, diğer okullarda da olduğu gibi rüşdiyelerin sayısını arttırmaya çalışmıştır.

Rüşdiyedeki muallimlerin ve diğer hizmetlilerin maaşları maârif idaresinden, hazine-i celileden veya mensub olunan cemâatten karşılanmaktadır. Örneğin; Tekfurdağı'ndaki bir rüşdiye mektebine tayin olan muallimlerin maaşlarının hazine-i

celileden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Muallim-i evvel Hilmi Efendi'nin maaşı yıllık 600 kuruş, muallim-i sani İsmail Hakkı Efendi'nin maaşı yıllık 300 guruş, sülüs ve rika hocasının maaşı yıllık 100 guruş, bevvab olarak çalışan bir hizmetlinin ise yıllık maaşı 80 guruş olarak kaydedilmiştir (BOA. İ. MVL. 316/13319; BOA. İ. MVL. 332/14260).

Rüşdiyelerde okutulacak dersler; Mebadi-i Ulûm-u Diniyye⁴⁹, Lisan-i Osmanî Kavaidi⁵⁰, İmla ve İnşa, Yeni Tertib Üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usûlü⁵¹, Tersim-i Hutut⁵², Mebadi-i Hendese⁵³, Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmânî, Coğrafya, Cimnastik'tir (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 188).

1879 yılında Sadrazam Sait Paşa, rüşdiyelere Fransızca dersini koydurtmuştur. Bunun amacı, Fransızca vasıtasıyla ticarete, ziraate, sanata ve hatta devlet memuriyetine ait bilgileri kolayca öğrenebilmelerini sağlamaktır. Aynı yıl, İstanbul rüşdiyelerinin bazılarında, İzmir, Selanik, Beyrut, Şam, Edirne, Trabzon, Manastır rüşdiyelerine Fransızca eğitimi için 14 öğretmen, 500 guruş maaşla tayin edilmiştir (Kodaman 1999: 110). Edirne vilayetinde bazı okullarda hemen bu uygulamaya geçilse de sancaklarda Fransızca eğitimi hemen yapılmamıştır. Daha sonraki tarihlerde ders programına Fransızca konulacaktır.

H. 1298 (1881) yılına ait bir belgede, Tekfurdağı Mekteb-i Rüşdiyesi ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri için Tekfurdağı Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli Fransızca dersinin okutulmasının talepte bulunduğu rastlanmıştır. Muallim-i evvel bu sınıflardaki öğrencilere Fransızca eğitimi vermek istediğini idareye bildirmiştir. İdare buna olumlu yaklaşmayarak Fransızca okutulamayacağını ve muallimin asli vazifesi ile meşgul olması gerektiği yanıtını vermiştir (BOA. MF. MKT. 71/115). Ancak kısa bir zaman sonra bu konu ile ilgili farklı kararlar alınacaktır.

⁴⁹ Temel Dini Bilgiler

⁵⁰ Osmanlıca Kurallar

⁵¹ Muhasebe

⁵² Hat

⁵³ Geometri

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde belirtilen derslerin dışında rüşdiyelerde istekli öğrenciler varsa, 4. sınıfta Fransızca dersi de okutulması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine 1890 yılında Tekfurdağı Mutasarrıfı Mehmet Salih Bey merkeze bir yazı göndererek rüşdiyeye Fransızca dersinin konulmasını talep etmiştir. Mutasarrıf Mehmet Salih Bey'in isteği olumlu sonuç almış, meseleyi dikkate alan Maârif Nezareti, Tekfurdağı Rüşdiyesi ders programına Fransızca dersini ilave etmiştir. Fransızca öğretmeninin ücretini de öğrenci başına toplanacak paradan karşılanması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 120/50).

Tablo 4.7: H. 1290 (1873/1874) yılında Tekfurdağı sancağı'ndaki rüşdiyelerin öğrenci ve öğretmen sayıları (Alkan 2000: 23-24)

Kazalar	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Tekfurdağı	94	1
Çorlu	23	1
Malkara	38	1
Toplam	155	3

H. 1290 (1873) tarihinde Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencilerinden 10-12 yaşında olanlar medreseye gönderilmiştir. Mektebin öğrencileri dağılarak 23'ten 10'a inmiştir. Bu duruma kaymakamın kayıtsız kalması Maârif Meclisi'ni harekete geçirmiş ve Maârif Meclisi, her yerde rüşdiyeler açıldığından dolayı öğrencilerin rüşdiye mekteplerine devam etmesi gerektiğini bildiren uyarılar göndermiştir. Ayrıca Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi'nden alınmış ve medreseye devam etmeyen öğrencilerin iadesi istenmiştir. Mekeb-i Rüşdiye öğrenci sayısının azalmakta olduğu ve bu gidişata mani olunması gerektiği bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 14/29). Böyle bir durumun neden yaşandığı ve bu uyarı sonrasında o dönemde rüşdiye sayısında ne gibi bir değişiklik olduğu ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Tanzimat döneminde vilayetlerdeki rüşdiye sayısında artışlar meydana gelmiştir. Fakat bina yönünden sıkıntılar yaşanmaya devam etmiştir. Çoğu bina niteliğinde olmayan evler, konaklar kullanılmıştır. İstanbul'da bu durum fazla yaşanmamış olsa da vilayetlerde ve sancaklarda bina yetersizliği yaşanmıştır. Edirne Vilayeti'ne bağlı Tekfurdağı Sancağı için de aynı durum söz konusudur.

H. 1293 (1876) tarihli bir belgeye göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin binasının inşa ve tamir faaliyetleri mektep açık olmasına rağmen henüz tamamlanmamıştır. Mektebin binasının inşa ve onarımının tamamlanması için maârif meclisine talepte bulunulmuş ancak Maârif Meclisi buna olumlu karşılık vermemiştir. Bunun üzerine mahalleli, mektebin inşasına yardım etmiş ve binanın tamir ve onarım işlerini üstlenerek mektebi kullanışlı hale getirmiştir (BOA. MF. MKT. 42/93).

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin inşa sıkıntılarının dışında öğrencilerin eğitim ve öğretimlerinin aksaklıklarına sebep olacak eksiklikleri de mevcuttur. Eğitim için gerekli harita, kitap ve risalelerin mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Bunların hangilerinden kaçar tane ihtiyaç olduğu belirlenmiş ve Maârif kütüphanesinden istenmiştir. Maârif kütüphanesi gerekli harita, kitap ve risaleleri rüşdiyeye göndermiştir (BOA. MF. MKT. 51/72). Ders kitaplarının, risalelerin hazırlanması basılması ve dağıtılması konusunda Maârif Nezaretî yoğun bir çaba sarfetmiştir. Vilayet, kaza ve sancaklara basılan eğitim öğretim materyallerini göndermiştir. Gönderilen kitaplar zengin çocuklarına parayla, fakir çocuklarına bedava dağıtılması için Nezaret, vilayet maârif müdürlüklerine talimat vermiştir (Kodaman 1999: 113). Yapılan bu uygulama ile fakir halkın eğitime devamı sağlanması amaçlanmıştır.

Maârif-i Umîmiye Nizamnâmesi'ne göre (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, madde 18) kasaba ahalisi muhtelit olan yerlerde Müslümanlar ve gayri müslimler için ayrı Rüşdiye mektepleri bulunmaktadır. Malkara kasabasındaki rüşdiye de nizamnâmede bahsi geçen mekteplerden biridir. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nde yalnızca Müslüman ahalinin çocukları okutulmaktayken kasabada yaşayan Ermeni Cemâati'nin çocuklarının da mektebe alınması gündeme gelmiştir. Nezaretten gelen bir belgede ise Ermeni milleti çocuklarının alınmasının caiz olmadığı bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 50/125).

Tablo 4.8: H. 1301 (1883/1884) yılında Tekfurdağı sancağı'ndaki rüşdiyelerin öğrenci sayıları (Alkan 2000: 39)

Kaza İsmi	Öğrenci Sayısı
Çorlu	25
Hayrabolu	36
Malkara	45
Toplam	106

Yukarıda verilen iki tabloya baktığımızda H. 1290 (1873-1874) yıllarında Tekfurdağı, Çorlu ve Malkara'da toplam öğrenci sayısı 155 iken, H. 1301 (1882/1884) yılında Tekfurdağı Rüşdiye Mektebi ile ilgili bir bilgi yer almamakta, onun yerine Hayrabolu Rüşdiye Mektebi verilmektedir. Bu yıllarda da öğrenci sayısı 106 olarak görünmektedir.

1880'li yıllardan sonra idâdîlerin ön plana çıkması ile rüşdiyeler ikinci planda kalmıştır. Bu dönemde bazı rüşdiyeler kaldırılarak öğretmenleri ve hizmetlileri idâdîlere nakledilmiştir (Mahmud Cevad 2001: 246). Ayrıca buradak rüşdiyelere yapılacak olan yardımlar da artık daha çok idâdîlere aktarıldığından dolayı rüşdiye mektepleri gelişim göstermemiştir. Hatta pek çok rüşdiye ismi salnamelerden çıkarılmıştır. Tekfurdağı Mekteb-i Rüşdiyesi'nin H. 1301 (1883/1884) yılına ait salnamede isminin yer almamasının bahsedilen sebepten olduğu düşünülebilir.

Tekfurdağı Sancağı dâhilinde 1877-1892 yılları arasında Müslümanlara ait bir kız rüşdiyesi ve üç erkek rüşdiyesi bulunmaktadır. Kız rüşdiyesi merkez kazada, erkek rüşdiyeleri ise Çorlu, Malkara ve Hayrabolu kazalarında eğitim öğretime devam etmektedir (SVE- H. 1301, s. 233; SVE- H. 1302, s. 245; SVE- H. 1303, s. 239; SVE- H. 1304, s. 232; SVE- H. 1305, s. 236-237; SVE- H. 1306, s. 236-237; SVE- H. 1307, s. 236-237; SVE- H. 1308, s. 236-237; SVE- H. 1309, s. 241).

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nde H. 1290 (1873/1874) yılında 38 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler için 1 öğretmen yeterli olabilmektedir. Ancak zamanla yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi rüşdiyede öğrenci sayısı artmıştır. Bu nedenle mektebe bir öğretmen daha talep edilmiştir. Mahalli hükümetin talebi uygun görülüş ve rüşdiyeye bir öğretmen daha atanması hususu dikkate alınmıştır (BOA. MF. MKT. 47/188).

Tekfurdağı Kız Rüşdiyesi 1884 yılında açılmış ve 20. yüzyıl başlarında Mustafa Akif Efendi'den kiralanan hanede eğitim vermektedir (BOA. MF. MKT. 1050/18; SVE- H. 1301, s. 233). Kira bedeli maârif iane hissesinden karşılanmıştır (BOA. MF. MKT. 951742). Yine bu mektebin eksiklerinin tamamlanması için gerekli paranın sarfına izin

verilmiştir (BOA. MF. MKT. 983/80). Rüşdiyenin 1885 yılında 24, 1886 yılında 20, 1887 yılında 42 öğrencisi bulunmaktadır (SVE- H. 1301, s. 233; SVE- H. 1302, s. 245; SVE- H. 1303, s. 239; SVE- H. 1304, s. 232). Sancaktaki diğer rüşdiyelerden Hayrabolu Rüşdiyesi 1884 yılında, Malkara Rüşdiyesi de 1886 yılında açılmıştır (MS, H. 1319, s. 329-330, MS, H. 1321, s. 298).

Tekfurdağı Sancağı'nda açılan rüşdiyeler ve muallimleri ile ilgili bilgilere Edirne Vilayet Salnamesi'nden ulaşılmaktadır.

Tablo 4.9: 1309(1891/1892) yılında Tekfurdağı'ndaki rüşdiyeler ve muallimler (SVE- H. 1309, s. 237)

<p>●<u>Tekfurdağı Rüşdiyesi</u> Muallim-i Evveli: Osman Fevzi Efendi⁵⁴ Muallim-i Sani: Hacı Ali Efendi Sülüs ve Rika Muallimi: Ahmed Bey Talebe Adedi:85</p>	<p>●<u>Tekfurdağı İnas Rüşdiyesi</u> Muallime: Hatice Molla Mürebbiye: Şerife Molla</p>
<p>●<u>Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi:</u> Muallim: Ömer Efendi Muallim-i Sani: Abdurrahman Efendi (BOA. MF. MKT. 37/142) Rika ve sülüs Muallimi: Tahir Bey</p>	<p>●<u>Türbedere Nahiyesi Mekteb-i Rüşdiyesi</u> Muallim-i Evvel: Hacı Tevfik Efendi Muallim-i Sani: Ali Avni Efendi Rika Muallimi: Hacı Tevfik Efendi</p>
<p>●<u>Hayrabolu Kazası Mekteb-i Rüşdiyesi</u> Muallim: Halil Hilmi Efendi Talebe Sayısı: 40</p>	

Tabloya baktığımızda H. 1309 (1891/1892) Tekfurdağı Rüşdiyesi, Tekfurdağı İnas Rüşdiyesi, Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi, Türbedere (Çerkezköy) Nahiyesi Mekteb-i Rüşdiyesi ve Hayrabolu Kazası Mektebi Rüşdiyelerindeki muallimleri ve bu mekteplerden bazılarının talebe sayısını görmekteyiz. Tekfurdağı Mekteb-i Rüşdiyesi'nin 1885 yılında öğrenci sayısı 24 olarak kaydedilmişken, 1890 yılında rüşdiyenin öğrenci sayısı 85 olmuştur.

Tekfurdağı'ndaki inas rüşdiyesi Mustafa Akif Efendi'den kiralanmış hanede eğitim vermekteydi. Bu bina tamire muhtaç vaziyettedir. Rüşdiyenin eksiklerinin tamamlanması için 2400 kuruşa ihtiyaç vardır. Maârif Nezareti bu paranın sarfına izin vermiştir (BOA. MF. MKT. 1050/18; SVE- H. 1301, s. 233).

⁵⁴ Osman Fevzi Efendi Tekirdağ Mekteb- Rüşdiyesi'ne H. 1298 (1876) yılında atanmıştır. Dârülmuallimin-i İdâdî Şubesi talebesidir. Bkz. BOA. MF. MKT. 66/102.

Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi ile ilgili bir belgede, öğrencilerin mektebe devam etmediklerinin tespit edildiği kayda geçmiştir. Bu durum Maârif Meclisi'ne havale edilmiş ve meclis, mektebin tanzim ve ıslah edilmesini ve öğrencilerin mektebe devamı için teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine aynı belgede Çorlu Mektebi Rüşdiyesi'nin açılması için hayli zaman harcandığından ve bu şekilde intizamsız hale gelmesinin sebeplerinin araştırılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Mektebin ıslahı ve gereği teşviklerle öğrenci sayısının artırılması emredilmiştir (BOA. MF. MKT. 5/44). Anlaşılacağı üzere devlet eğitim faaliyetlerini oldukça önemsemekte ve vilayetler ve kazalardaki okulların öğrencileri hakkında malumatlar almakta ve bununla ilgili gerekli uyarılar yapmaktadır.

Tablo 4.10: H. 1312 (1894/1895) yılında Tekfurdağı sancağı'ndaki rüşdiyeler, öğrenci, öğretmen, memur sayıları ve açılış tarihleri (Alkan 2000: 70)

Kaza İsmi	Öğrenci Sayısı	Memur ve Öğretmen Sayısı	Açılış Tarihi
Hayrabolu	26	2	1291
Çorlu	25	2	1288
Malkara	51	2	1302
Toplam	102	6	

Tablo 4.11: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı sancağı'ndaki rüşdiyeler, öğrenci ve öğretmen sayıları (SVE- H. 1319, s. 830-842)

Kazalar	Rüşdiye Adedi	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Tekfurdağı	1	?	?
Çorlu	1	40	2
Malkara	1	60	1
Hayrabolu	1	?	1
Toplam	4	100	4

H. 1319(1901/1902) yılı Edirne Vilayet Sancağı'nda Tekfurdağı'ndaki rüşdiyeler ile ilgili bilgilere baktığımızda vilayetin kazalarında birer tane rüşdiye olduğunu görmekteyiz. Belirtilen 4 kazadaki rüşdiyelerin toplam öğrenci sayısı 100 olarak gösterilmiştir. Ancak bu, muhtemelen tahmin edilen sayıdır. Bazı rüşdiyelerin öğretmen ve öğrenci sayılarında netlik olmadığından tam bir sayı verilememiştir.

Tablo 4.12: H. 1319 (1901/1902) - H.1321(1903/1904) yılında Tekfurdağı sancağı'ndaki rüşdiyelerin eğitim kadrosu (MS, H. 1321, s. 288; MS, H.1319, s. 311; BOA. MF. MKT. 1016/20)

Rüşdiyeler	Eğitim Kadrosu
Tekfurdağı İnas Rüşdiyesi	Muallime-i Evvel: Fatma Makbule Hanım ⁵⁵
Çorlu Rüşdiyesi	Muallim-i Evvel: Mehmet Hilmi Efendi Hat Muallimi Tahir Bey
Malkara Rüşdiyesi	Muallim-i Evvel ve Hat Muallimi: Tevfik Efendi ⁵⁶
Hayrabolu Rüşdiyesi	Muallim-i Evvel ve Hat Muallimi: İbrahim Efendi

Maârif Nezareti, rüşdiyelerdeki öğrenci sayılarının artırılmasında üstün gayret gösteren personeli ödüllendireceğini bildirmiştir. 1902 yılında Hayrabolu Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Hafız İbrahim Efendi'nin vazifesindeki başarı ve gayretlerinden dolayı “*şâyeste-i takdir olan mesaisine mükâfaten*” taltifi için Maârif-i Umûmiye Nezareti'ne teklifi yapılmıştır. Nezarete dosyası incelenen İbrahim Efendi'nin, görev yaptığı rüşdiyede öğrenci sayısının az olduğu, öğrenci sayısının artmasında başarılı çalışmalar yapması halinde ödüllendirilebileceği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 611/12).

Ayrıca rmekteplerde başarı gösteren öğrenciler de Maârif Nezareti'nce ödüllendirilmiştir. Ödüllendirilen rüşdiyeler arasında Malkara Rüşdiye Mektebi de vardır (BOA. MF. MKT. 527/66). Malkara Rüşdiye Mektebi'nde ödül dağıtım töreni yapılarak öğrencilerin şevkleri arttırılmıştır.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 21. maddesinde rüşdiyelerdeki personel durumuna değinilmiştir. Rüşdiye öğretim kadrolarına çeşitli okullardan mezun herkes öğretmen olarak atanmış olsa da çoğu Dârümuallimin çıkışlı kimselerdir. Hemen her rüşdiyede mutlaka Dârümuallimin diplomasına sahip hiç olmazsa bir öğretmen bulundurulmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin maaşlarına da zamanla zam yapılarak cazip hale getirilmeye çalışılmıştır (Kodaman 1999: 114).

⁵⁵ Fatma Makbule Hanım'dan sonra muallime olarak Karahisar-ı Sahib İnas Rüşdiye Mekteb-i Muallimesi Cemile Hanım atanmıştır. Bkz. BOA. MF. MKT. 1182/61.

⁵⁶ Tevfik Efendi'den sonra H. 1324 yılında Malkara Mekteb-i Rüşdiyesine Abdullah Efendi tayin edilmiştir. Bkz. BOA. MF. MKT. 977/34.

Rüşdiyelerin öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evvel ve muallim-i sanisi bulunacak ve bunlardan başka bir mubassır⁵⁷, bir de bevvap⁵⁸ görev yapacaktı. Muallim-i evveller 800, muallim-i saniler 500, mubassırlar 250 ve bevvaplar 150'şer kuruluş maaş alacaklardı (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 187).

Tekfurdağı'ndaki rüşdiyelerde çalışan görevliler de nizamnâme gereğince maaş almaktaydılar. Rüşdiyelerin yeni açıldığı dönemlerde Tekfurdağı Sancağı'nda yalnızca muallim-i evvel ünvanlı öğretmenler görev yapmakta olup, muallim-i saniler bulunmamaktaydı. Fakat daha sonra muallim-i saniler de 500 kuruluş maaş karşılığında görev yapmaya başlamışlardır.

Devrin sonlarına yaklaşırken imparatorluk genelinde ve vilayetlerde rüşdiye sayısında düşüş meydana gelmiştir. Hem mekteplerin hem de mekteplerde okuyan öğrencilerin sayısının yeterli olmadığını söyleyebiliriz.

4.2.5. İdâdî Mektepleri

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile açıklığa kavuşturulan idâdî kelimesi, ortaöğretimin bir kademesi niteliğinde sivil eğitim yapan kurumlar olarak tanımlanmaktadır. İdâdîler sultânîler ve rüşdiyeler arasındaki ortaokullardır.

Maârif Nizamnâmesi'nin 33- 41. maddelerinde 3 yıl olan idâdîlere rüşdiyeyi bitirecek olan Müslüman ve gayrimüslim çocukların kaydolabileceği belirtilmiştir. İdâdîlerin günümüzdeki liselere denk olduğunu söylememiz yanlış olmaz. İdâdîler 1000 haneyi geçmiş olan yerlerde açılacaktır. Masrafları ve çalışanların maaşları maârif idaresi sandığından karşılanacaktır. Her idâdînin muavinleriyle beraber altışar muallimi olup, muallimler Dârümuallimin şehadetnamesi ve Maârif Nezareti görüşü ile seçilecektir (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 189-191).

⁵⁷ Mubassır, mekteplerde talebenin durumu ile yakından ilgilenen, düzenliği sağlayan kimse, gözetici anlamına gelmektedir (Develioğlu 2013: 769).

⁵⁸ Bevvap, kapıcı, çocukları okula getirip götüreren okul hademesi anlamında kullanılmaktadır (Develioğlu 2013: 105).

İdâdîlerde Türkçe, Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmânîye, İlm-i Servet-i Mîlel, Mantık, Coğrafya, Tarih-i Umûmi, Cebir, Hesap, Usûl-u Defter, İlm-i Mevalid, Hendese, Kimya, Hikmet-i Tabiiye, Resim dersleri okutulacaktır (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 189-191).

Maârif Nizamnâmesi'nde hemen açılması öngörülen idâdîler, 1873 yılına kadar açılmamıştır. Bu gecikmeye maddi yetersizliklerin ve öğretmen eksikliğinin sebep olduğu söylenebilir. Maârif Nâzırı, sadrazama bir tezkere yollayarak idâdîlerin bir an evvel açılmasını istemiştir. Bunun üzerine İstanbul'daki "Dârülmaârif" okulu idâdîye çevrilmiştir (Kodaman 1999: 115-116). Vilayetlerde de idâdîler açılmaya başlamıştır.

Daimi giderleri ve inşa masraflarından dolayı istenildiği şekilde hızlı bir artış olmamıştır. Said Paşa, buna çare bulmak için daha önce ilköğretim için kabul olunan öşrün öşrü nispetindeki vergiyi kaldırarak bunun yerine H. 1300 (1882) yılından itibaren aşarın şeb'i ve rub'u alınıp, mükâfat vergisinin de %62'sını maâriife ayırmıştır. Bunun sonucunda H. 1302 (1884) yılında Bursa, Edirne, Yanya, Çanakkale gibi yerlerde birer idâdî açılmıştır (Kodaman 1999: 119).

Sadrazam Münif Paşa, idâdî okulları bulunmayan kasabalardaki rüşdiyelerin kapatılmasına ve rüşdiyelerin malî olanaklarının idâdîlere aktarılmasına, idâdîlerin rüşdiyelerin görevlerini üstlenmesine ilişkin bir türden uygulama getirerek idâdîlerin sayılarını arttırmak ve idâdîleri yaygınlaştırmak istemiştir.⁵⁹

II. Meşrutiyetin ilanından evvel ülke genelinde idâdî sayısı yalnızca 35'di. Bunlar; Tekfurdağı, Gelibolu, Kırıkkilise, Çorum, Kırşehir, Denizli, Magnisa, Trablusşam, Akka, Lazkiye, Nablus, Maraş, Bilecik, Söğüt, Kütahya, Mardin, Hama, Amasya, Tokat, Sinop, Çankırı, Isparta, Burdur, Niğde, Malatya, Musûl, Antalya, Urfa, Bolu, Çatalca, Samsun, Karahisar-ı Sahib, Kayseriye, Medine, Muğla'dır (Ergün 1996: 315). Bakıldığında Tekfurdağı İdâdîsi, bu sayıca az olan idâdîler arasında önem

⁵⁹ Bazı rüşdiyelerin kapatılıp yerine idâdîlerin açılması, yeniden bir yapılanmayı gerektirmiştir. 1890 yılında Münif Paşa, başkentin hisse fonlarını kendisine tahis etmesinden dolayı hazinenin mevcut durumunu suçlamıştır. Fonların hedefinin değişmesi planlanan idâdîlerin açılmamasıyla sonuçlandığından Münif Paşa idâdî olmayan bölgelerde rüşdiyelerin kapatılması ve bunların malî olanaklarının idâdîlere aktarılmasını önermiştir (Fortna 2005: 153).

arzettmektedir. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi gereğince (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 190) lüzum görülen kasabalarda idâdî açılması gerektiği konusu Tekfurdağ'a verilen önemi göstermektedir.

Tekfurdağ'a açılması düşünülen mekteb-i idâdînin planları H. 1305 (1887/1888) yılından itibaren yapılmaktaydı. Bu nedenle Maârif-i Umûmiye Nezareti ile yazışmalar yapılmakta ve mektep krokileri gönderilmekteydi (BOA. MF. MKT. 99/99).

Tekfurdağı Sancağı sınırları içerisinde bulunan tek idâdî, "*Mekteb-i İdâdî-i Mülki*" adı ile merkez kazada açılmıştır. Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi kuruluş tarihi H. 1308 (1890/1891) olarak bilinmektedir. Ancak II. Abdülhamid döneminin ilk idâdîlerinden olan Tekfurdağı İdâdîsi'nin resmi açılışı, padişahın doğum gününe denk gelecek şekilde 22 Eylül 1893 tarihinde gerçekleştirilmiştir (BOA. MF. MKT. 168/53).

İdâdînin müdürlüğüne 13 Nisan 1893'te, Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Edirne Mekteb-i İdâdî'si Müdür Muavini Kamil Efendi tayin edilmiştir. Kamil Efendi müdürlüğün yanında Hesap, Tarih ve Hendese derslerine de girmektedir (BOA. MF. MKT. 166/20). 1897 yılına kadar bu görevde kalan Kamil Efendi'den sonra Hayri Bey (1897), İsmail Bey (1898-1900) ve Abdülkerim Nadir Bey (1901-1908) idâdînin müdürleridir (SVE- H. 1311, s. 216; SVE- H. 1313, s. 222; SVE- H. 1314, s. 208; SVE- H. 1316, s. 213; SVE- H. 1317, s. 108). Müdür Abdülkerim Nadir Efendi aynı zamanda Fransızca, Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Usûl-ü Defter, Cebir derslerine de girmektedir (SVE- H. 1319, s. 825). II. Abdülhamid döneminde nehari (gündüzlü) ve leylî (yatılı) olarak açılan idâdîler içerisinde Tekfurdağı İdâdîsi, gündüz eğitim veren (nehari) idâdîlerdendir (BOA. MF. MKT. 813/53).

Taşradaki idâdîler, beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Maddî yetersizliklerden dolayı her bölgede yedi yıllık idâdî açılmadığından özellikle sancaklarda veya maârif geliri az olan yerlerde beş yıllık idâdîler açılmıştır (Mahmud Cevad 2001: 336). Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi de beş yıllık eğitim veren bir idâdîdir (BOA. MF. MKT. 168/53).

Tekfurdağı Mekteb-i İdâdî binası eğitim öğretim için yeterince elverişli değildi. Tekfurdağı'nda Rüstem Paşa Camii bitişiğinde harap olan medresenin binası üzerine mekteb-i idâdî açılmıştır (BOA. BEO. 2324/174261). Başlarda rüşdiye olarak kullanılan bina daha sonra idâdîye dönüştürülmüştür. 1894 yılına kadar 4 sınıf ile eğitime devam eden idâdî 1894 yılından itibaren bir sınıfa daha ihtiyaç duyarak bunu Maârif Nezareti'ne bildirmiş ve nezaret de bir sınıfın daha açılmasına müsaade etmiştir (BOA. MF. MKT. 232/50). Açılan sınıflar ve okulun durumu zaman zaman Edirne Maârif Müdürü Tefvik Bey tarafından teftiş edilmiştir (BOA. MF. MKT. 361/38).

Tekfurdağı'nda 1897 yılında çıkan bir yangında Hükümet Konağı'nın yanması üzerine Tekfurdağı Mektebi İdâdîsi geçici olarak Hükümet Konağı olarak kullanılmak istenmiştir. Maârif Nezareti, Edirne Maârif Müdürlüğü'ne gönderdiği bir yazıda mektep müdürünün binayı teslim etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun doğru olmayacağını ifade ederek bu talebi reddetmiştir (BOA. MF. MKT. 382/44).

Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'nde H. 1319 (1901/1902) yılında 9 öğretmen 120 öğrenci vardı. İdâdîde 8 öğretmen Müslüman, 1 öğretmen ise gayrimüslimdi. Gayrimüslim olan Dimestokli Efendi, İlm-i Eşya ve Hesap derslerine girmektedir (SVE- H. 1319, s. 825-826). İdâdîde bir öğretmene ortalama 13 öğrenci düşmekteydi. Eğitim kadrosu dışında okulda 1 mubassır ve 2 hademe görev yapmaktadır (SVE- H. 1319, s. 826). Mubassır ve hademelerin ikameti için de gerekli hassasiyet gösterilerek oda tertip edilmiş ve masrafları idâdî inşaatına dâhil edilmiştir (BOA. MF. MKT.203/23).

Tablo 4.13: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı mekteb-i idâdîsi'nin eğitim kadrosu ve okutulan dersler (BOA. MF. MKT. 973/23; MS, H. 1319, s. 305; MS, H. 1321, s. 283; SVE- H. 1319, s. 825; SVE- H. 1317, s. 222-223)

Eğitim Kadrosu	Görevi	Okuttuğu Ders
Abdülkerim Nadir Bey	Müdür	Fransızca, Kitabet, Türkçe
Ali Rıza Efendi (BOA. MF. MKT 717/16)	Müdür Muavini	Coğrafya ⁶⁰ , Türkçe
Veli Efendi	Muallim	Cebir, Usûl Defteri ve Hendese
Dimestokli Efendi ⁶¹	Muallim	İlm-i Eşya, Hesap
Necip Bey	Muallim	Tarih
Hacı Ali Efendi (BOA. MF. MKT 479/14)	Muallim	Farisi, Arabi ⁶² , Ulûm-u Diniye
Şeyh Emin Efendi (BOA. MF. MKT 479/14)	Muallim	Ulûm-u Diniye ve Ahlâkiye
Kemal Efendi (BOA. MF. MKT.392/33)	Muallim	Resim
Hamdi Efendi	Muallim	Hat
Hayrullah Efendi (BOA. MF. MKT.431/28)	Mubassır	-
Ahmet Ağa (BOA. MF. MKT.674/74)	Hademe	-

Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'nde 1 müdür, 1 müdür muavini, 7 muallim, 1 mubassır ve 1 hademe hizmet vermektedir. Müdür ve müdür muavini de bilgi sahibi oldukları alanlarda Fransızca, Kitabet, Türkçe, Coğrafya gibi derslere muallimlik etmektedirler.

Bu dönemde Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'ndeki Arapça ve Farsça dersleri Türkçe dersine yardımcı olması için işlenmekteydi. Arapça dersi daha çok gramer öğretmek, kelime bilgisini geliştirmek ve Arapça'dan Türkçe'ye geçen kelimelerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapılmaktaydı (BOA. MF. MKT. 973/23).

Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'ne ecnebi öğrencilerin alınıp alınmayacağı ile ilgili bir mevzu gündeme gelmiştir. Rusya halkından üç öğrenci Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'ne kaydolmak istemiş, bunun üzerine Tekfurdağı İdâdîsi Müdürü Abdülkerim

⁶⁰ Coğrafya dersinin Ali Rıza Efendi'den önceki muallimi Tevfik Efendi'dir. Bkz. BOA. MF. MKT. 184/46.

⁶¹ Dimestokli Efendi, Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'nde bir süre ziraat muallimliği de yapmıştır. Ancak istifası üzerine yerine Faik Bey tayin edilmiştir. Bkz. BOA. MF. MKT. 974/45.

⁶² Arapça dersinin Hacı Ali Efendi'den önceki muallimi Tevfik Efendi'dir. Bkz. BOA. MF. MKT. 184/46.

Nadir Bey, Rusya tebaasından üç talebenin mektebe kabul olunup olunamayacağına dair görüş sormuştur. Maârif Nezareti'nin Edirne Vilayeti'ne gönderdiği 13 Eylül 1903 tarihli yazıda Mekâtib-i İdâdîye talimatnamesinin 46. maddesi hükümlerine göre “*hisse-i mesârîfi vermekte olan teba-i ecnebiye etfali mektebe kabul olunur*” denildiğinden ilgili talebelerin mektebe kaydolmasında bir sakınca görülmeyerek bu üç öğrenci mektebe kabul edilmiştir (BOA. MF. MKT.737/34).

H. 1310 (1892) yılında, idâdîler için yayımlanan talimatnamede müdürlerin, muavinlerin, mubassırların vazifeleri, talebelerin idâdîlere giriş şartları, imtihanlar, mükâfatlar ve cezalarla ilgili maddeler yer almaktadır. Okula devam eden, çalışkan, terbiyeli öğrencilere “aferin”, “tahsin”, “imtiyaz” adıyla mükâfat verilirken, düzene aykırı davranış sergileyen öğrencilere de “tenbih”, “tekdir”, “nişine-i tevbih”, “tevkif”, “izinsizlik” gibi cezalar verilmektedir (Kodaman 126-127).

İdâdîler için hazırlanan talimatnamede de bahsedildiği üzere, mektep kurallarına uymayan öğrenciler cezalandırılmaktaydı. Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'nde eğitim zorunluydu. Bu nedenle öğrencilerin okula devamlarını sağlamak için disiplin cezasına başvurulmaktaydı. Öğrencileri disipline etmek için hafta içinde teneffüs zamanında bir gün sabahtan akşama kadar ayakta dikilmek suretiyle cezası verilmekteydi. Tekfurdağı İdâdîsi Müdürü bu cezanın kâfi gelmediğini ve mekteb-i leyliye de (yatılı idâdî) olduğu gibi Cuma günleri okulda alıkoymak suretiyle icrasına müsaade istemiştir. Müdürün bu teklifi Maârif Nezareti Mekteb-i İdâdîye Dairesi'nde görüşülmüş ve bu teklif uygun bulunmamıştır. Çünkü öğrencilerin Cuma günü mektepte alıkoymaları müdür, muallimler ve görevlilerin de mektepte olmalarını gerektirdiğinden bunun mümkün olmadığına karar verilmiştir (BOA. MF. MKT. 813/53). Nehari idâdîlerinin, leyli idâdîler gibi Cuma günleri açık olması çalışan personeli zor duruma sokacağından, aynı zamanda yeterli personel olmadığından kabul görmemiştir.

1904 yılında bina oldukça eski olduğundan tamire muhtaç hale gelmiştir. Tamir için gereken 3027 kuruş, Maârif-i Umûmiye Nezareti'nden Edirne Vilayeti Maârif Müdürlüğü'ne gönderilen yazı ile yeni programa geçilmesinden ötürü gerekli olan

tamirat ve tadilat için masrafın karşılanmasına müsaade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 817/26).

Yine aynı belgede Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'nin hali hazırda beş dershanesinin olduğundan bahsedilmektedir. Bu dersanelerden birinin bölünerek sınıf sayısının altıya çıkarılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 817/26). Fakat bununla ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir.

H. 1323 (1906) yılında idâdîde Ermenice dersi de okutulmaya başlanmıştır. Bu dönemde gündüz eğitim yapan idâdîlerde Ermenice, Bulgarca ve Rumca derslerin okutulmasına izin verilmiştir. 1906'da yılında Drama Sancağı Mekteb-i İdâdîsi'nde Rumca okutulmasına müsaade edildiği için Tekfurdağı İdâdîsi'nde de Ermenice okutulması istenmiş, böylece bu isteğin munasip olacağı Edirne Vilayeti'nden Maârif Nezareti'ne bildirilmiştir. Edirne Vilayeti'nin gönderdiği yazıda, Rumca, Ermenice ve Bulgarca lisanlarının okutulması yatılı idâdîlere mahsus ise de Drama Mekteb-i İdâdîsi gündüzlü olduğu halde burada Rumcanın okutulmasına müsaade edildiğinden dolayı Tekfurdağı İdâdîsi'nde de Ermenice okutulmasına müsaade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 917/12). Ermenice muallimi olarak da Dikran Efendi tayin edilmiştir. Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi Ermeni Muallimi Dikran Bağdasaryan Efendi sancakta muallimliğe başladıktan yaklaşık bir yıl sonra sancağa bir de lisan mektebi açma talebinde bulunmuştur. Fakat bu talebin, muallimlerinin soruşturmalarının yapılarak şahadetnamelerinin tasdiklerinden sonra değerlendirileceği bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 1021/28). Ancak H. 1326 (1908) yılında Tekfurdağı'nda bir dil mektebi açılmasına ruhsat verilecektir (BOA. MF. MKT. 1070/36).

Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi'nde H. 1332-1333 (1913-1914) yıllarında, 53 Müslüman, 2 Ermeni, 3 Musevi, toplamda 58 öğrencinin kaydı görünmektedir (Alkan 2000: 235).

Genel olarak bakıldığında ise de idâdîler, 1885 yılından sonra açılmaya başlanmıştır. Ülke genelinde 1895-1896 yıllarında 57, 1905-1906 yıllarında 114 idâdî olduğu görülmektedir (Kodaman 1999: 129). II. Meşrutiyet sonrasında kız idâdîleri

açılmaya başlanmıştır. Yine de imparatorluğun nüfusuna oranla bu idâdîlerin sayısı oldukça azdır. Buna ülkenin içinde bulunduğu siyasi karışıklıklar, idari istikrarsızlıklar ve maddi yetersizlikler gibi nedenlerin sebep olduğunu söylemek doğru olacaktır.

4.2.6. Gayrimüslim Mektepleri

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önceki dönemde, gayrimüslimlerin eğitim öğretim faaliyetleri hakkında çok geniş bilgilere sahip olunmamakla birlikte, Osmanlıcılık politikasının hâkim olmaya başladığı Tanzimat yıllarında gayrimüslimler, Tanzimat Fermanı'nın kendilerine verdiği müsaade ile mekteplerini açarak hızla modern hale getirmeye başlamışlardır (Çadırcı 2011: 289).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra gayrimüslimler hukuki statülerini arttırmanın yanında eğitim öğretim faaliyetlerini geliştirerek düzenlemeler yapmışlardır. Ferman sayesinde devletin askeri ve sivil okullarına gayrimüslim çocuklar, Müslümanlarla birlikte gidebileceklerdir. Gittikleri okullardan mezun olan öğrenciler herhangi ek bir şart aranmaksızın devlet memuriyetlerine atanabilmeydiler (Taşdemirci 2001: 19).

1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ile Tanzimat Fermanı'nda gayrimüslim ve yabancılara tanınan haklar büyük ölçüde genişletilmiştir (Bilim 2002: 50-54). Ayrıca kendilerine kilise, hastane gibi kurumların yanı sıra mekteplerin de tamir ve yeniden inşaları, hükümetten izin alınmak kaydıyla, dînî cemâat reisleri tarafından verilecek ruhsata bağlanmıştır (Karal 2011: 258; Sakaoğlu 1991: 90). Islahat Fermanı'yla gayrimüslimler, Osmanlı devlet okullarında öğrenim görebilme haklarına sahip olmalarına rağmen kendi okullarını açmaya devam etmişlerdir. Gayrimüslim okulları, kendi dillerinde eğitim öğretim yapabilmekte, kendi öğretmenlerini yetiştirebilmekte ve eğitim programlarını uygun gördükleri biçimde düzenleyebilmekteydiler (Karal 2011: 377).

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile dini cemâatlerin okul açma yetkileri belli şartlara bağlanmıştır. Nizamnâmede “Mekâtib-i Husûsiye” olarak zikredilen bu

okulların masraflarına, öğretmen ve personel maaşlarına karışılmamış ve bu tür giderlerin devlete herhangi bir yük getirmeden kendi vakıf veya cemâatleri tarafından karşılanmasını şart koşulmuştur (BOA. Y. E.E. 112/6; Düstur, I. Tertip, C.2, 1869 M. U. N, s.190). Fakat devlet bu okulların denetimini tamamen elden bırakmamıştır. Gayrimüslim ve yabancı okullarının teftîşi ve programları ile ders kitaplarının incelenmesi için, 1886 senesinde Maârif Nezâreti bünyesinde “Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği Dâiresi” kurulmuştur. Böylece gayrimüslim ve yabancı okullar “müfettiş-i mahsusa” ile denetlenmeye çalışılmıştır (Koçer 1992: 126).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin gayrimüslim teba ile ilgili maddelerine bakacak olursak gayrimüslim mekteplerinin açılması için temelde 3 şartın gerekli olduğundan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi muallimlerinin elinde Maârif Nezareti tarafından onaylı şehadetnamelerin olması, ikincisi ders programları ve ders kitaplarının nezaretçe onaylanması, üçüncüsü ise maârif idarelerince mektep açılmasına onay verilmesidir (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, madde 129). Anlaşılacağı üzere nezaretin okulları yalnızca denetleme amacının olduğunu anlayabiliriz.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 3. Maddesi'nde “*her mahallede veya köyde ve icabına göre bir iki mahalle veyahut iki köyde laakal birer sıbyan mektebi bulunacak ve muhtelit olan köy ve mahallelerde İslâm mektebi başka ve etfal-i gayrimüslime mektebi başka olacaktır.*” ifadeleri yer almaktadır (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, madde 3). Buna göre müslümanlar ve gayrimüslimlerin mekteplerinin ayrı olması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece sıbyan mektepleri din farkına göre birbirinden ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın açtığı okullar “Mekâtib-i Gayrimüslime”, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında açtığı okullar “Mekâtib-i Ecnebiye” olarak adlandırılmıştır. Tekfurdağı Sancağı'nda da gayrimüslimlere ait pek çok “Mekâtib-i Gayrimüslime” bulunmaktaydı. Bu okullarla ilgili bilgilere Edirne Vilayeti Salnamesi'nden ulaşabiliriz. Ayrıca dönemin Maârif Nâzırı Zühdü Paşa 1894 yılında Osmanlı ülkesinde gayrimüslim tebaanın ve yabancı devletlerin açtığı okullarla ilgili bir rapor hazırlamıştır (BOA. Y.PRK. MF. 3/30; BOA. Y.PRK. MF. 3/31).

Vilayet, sancak ve kaza olarak ayrı şekillerde tasniflenen okullarla ilgili bilgileri bu rapordan öğrenmemiz mümkündür.

Tekfurdağı Sancağı'nda gayrimüslim tebaanın açtığı okul sayısı 63'tür. Ancak bu rakam ibtidâî, rüşdiye ve idâdî ayırımına gidilmeden toplu olarak verilmiştir. Edirne Vilayet Salnamesi'nde geçen bilgiler ile Zühdü Paşa'nın raporunu karşılaştırdığımızda, Zühdü Paşa'nın verdiği bu 63 rakamı, gayrimüslimlerin sancakta açtığı sadece ibtidâî mekteplerine karşılık gelmektedir. H. 1310 (1892/1893) Edirne Vilayet Salnamesi'nde sancaktaki gayrimüslim ibtidâî sayısı 62 olarak geçmektedir. O yüzden Zühdü Paşa'nın raporundaki sayıların ibtidâî mekteplerinin sayılarıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Dönemin Maârif Nâzırı Zühdü Paşa 1894 yılında Osmanlı ülkesinde gayrimüslim tebaanın ve yabancı devletlerin açtığı okullarla ilgili bir raporda Edirne Vilayeti'nde gayrimüslimlere ait okul sayısı 455'tir. Tekfurdağı Sancağı'na baktığımızda da 46 Rum, 7 Ermeni, 5 Bulgar, 1 Katolik, 2 Musevi, 2 Protestan toplam 63 okul gösterilmektedir (BOA. Y.PRK. MF. 3/30; BOA. Y.PRK. MF. 3/31).

Tablo 4.14: 1894 Zühdü Paşa'nın raporuna göre Edirne vilayeti'ndeki gayrimüslim okulları (BOA. Y.PRK. MF. 3/30; BOA. Y.PRK. MF. 3/31)

Sancaklar	Rum	Ermeni	Bulgar	Katolik	Musevi	Protestan	Toplam
Edirne	100	5	28	-	6	-	139
Kırıkkilise	63	-	40	2	1	-	106
Gelibolu	71	1	13	-	1	-	86
Tekfurdağı	46	7	5	1	2	2	63
Gümülcine	14	1	16	-	1	-	32
Dedeagaç	19	1	9	-	-	-	29
Toplam	313	15	111	3	11	2	455

Tabloya göre Edirne Vilayeti'ndeki toplam gayrimüslim mektebi sayısı 455, Tekfurdağı Sancağı'ndaki gayrimüslim mektepleri sayısı 63'tür. Tekfurdağı Sancağı'ndaki gayrimüslim mektepleri, Edirne Vilayeti'ndeki gayrimüslim mekteplerinin %14'üne denk gelmektedir.

Tablo 4.15: H. 1310 (1894/1895) yılında Tekfurdağı'ndaki gayrimüslim ibtidâîler ve öğrenci sayıları (SVE.- H. 1310, s. 661)

	İbtidâî Sayısı	Öğrenci Sayıları	
		Erkek	Kız
Rum	46	3249	702
Ermeni	6	821	487
Protestan	2	38	34
Bulgar	5	81	-
Katolik	1	15	-
Yahudi	2	150	50
Toplam	62	4354	1273

Tabloda Tekfurdağı Sancağı'ndaki ibtidâî mektepleri ve öğrenci sayıları verilmiştir. Anlaşılacağı üzere Rumların hem mektep sayısı hem de öğrenci sayısı diğerlerine göre fazladır. Burada bölgenin demografik yapısı tabiki etkili olmuştur. Maârif Nâzırı Zühdü Paşa'nın 1894 yılındaki raporunda Tekfurdağı Sancağı ile ilgili veriler ile H. 1310 (1894/1865) Edirne Vilayet Salnamesi'ndeki veriler birbirine yakındır. Ayrıca dikkate değer bir nokta da gayrimüslim mekteplerindeki kız öğrencilerin sayısının beklenilenden yüksek olduğudur. Rum cemâatinde kız öğrenciler, erkeklerin 1/3'ü oranındayken, Ermeni cemâatinde kız öğrenciler, erkek öğrencilerin 1/2'si oranındadır.

Tekfurdağı Sancağı'ndaki nüfusa bakacak olursak, demografik yapının oldukça kozmopolit olduğunu göreceğiz. Bu durum doğal Tekfurdağı Sancağı'ndaki kurumlara da yansımıştır. Tekfurdağı'nda Liva İdare Meclisleri ve Kaza İdare Meclislerinde gayrimüslimler de görev almışlardır. Bunun yanı sıra nüfusla orantılı olarak sancakta gayrimüslimlere ait çok sayıda okulun bulunması da gayet normaldir.

4.2.6.1. Rum Cemâati Mektepleri

Islahat Fermanı, Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimlerin iç idare ve işleyişlerinde de değişiklikler yapmalarını gerektiren kararları içermekteydi. Her cemâatin dini liderlerinin başkanlığında bir komisyon toplanarak “milli nizamnâmeler” hazırlayacaktı. Bu karar doğrultusunda Rum Cemâati kendi nizamnâmesini oluşturmuştur. Cemâatin işleyişinden ruhban üyeleri ve cemâatin sivil temsilcilerinden oluşan karma bir meclis

sorumlu olacaktı (Macar 2010: 776). Rum eğitim sisteminde de bunun etkileri görülmüştür.

1856 Islahat Fermanı ve 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin gayrimüslimlere okul açma ve geliştirmesine izin vermesi sonucunda Rum okul sayılarında artışlar meydana gelmiştir.

1881/1882- 1893 yılları arasında Tekfurdağı Sancağı'nda 38.893 Rum nüfus vardı (Karpas 2010: 260-262). II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında yapılan, 1905/1906 sayımı ile Osmanlı nüfusu son kez mahallinde sayılmıştır ve Edirne Vilayeti Tekfurdağı Sancağı'ndaki Rum nüfusu 53.427 olarak tespit edilmiştir (Karpas 2010: 346-347). 19. yy sonunda ve 20. yy. başında Rumların nüfusunun Tekfurdağı'nda önemli bir sayıya ulaşmasıyla beraber mektep faaliyetlerinde de artış gözlenmiştir.

H. 1309 (1891/1892) yılı Edirne Vilayet Salnamesi'ne baktığımızda Tekfurdağı'nda 1 adet Rum Mektebi olduğunu görmekteyiz. Bu mektebin 250 erkek 130 kız toplam 380 öğrencisi bulunmaktadır. Rum Cemâati'ne ait bu mektebin eğitim kadrosu şöyledir:

Tablo 4.16: H. 1309 (1891/1892) yılında Tekfurdağı sancağı merkez kazadaki Rum cemâati mektebi'nin eğitim kadrosu (SVE- H. 1308, s. 241)

Muallimin İsmi	Derecesi
Konstandino Efendi	Muallim-i Evvel
Damaskinos Efendi	Muallim-i Sani
Hristo Efendi	Muallim-i Salis
Vasilaki Efendi	Muallim-i Salis
Yorgi Efendi	Muallim-i Salis
Penabutaki Efendi	Muallim-i Salis
Pareşkeva Hanım	Muallime
Bulkisan Hanım	Muallime
Elani Hanım	Muallime
Efrudi Hanım	Muallime
Kanine Hanım	Muallime
İspasye Hanım	Muallime
Fotni Hanım	Muallime
Dosye Hanım	Muallime
Kalyop Hanım	Muallime

Tabloya baktığımızda Tekfurdağı'ndaki Rum Mektebi'nin öğretmen kadrosunun, öğrenci sayısı ile de doğru orantılı olarak oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. 1 Muallim-i Evvel, 1 Muallim-i Sani, 4 Muallim-i Salis, 9 Muallimesiyle toplamda 15 öğretmeni olan okul merkez kazada eğitimini sürdürmektedir.

Gayrimüslim mekteplerinin masrafları zengin ahali tarafından, bağlı buldukları cemâat, kiliseler sandığından veya düzenledikleri tiyatro, piyango etkinliklerinden elde edilen gelirlerden karşılanmaktaydı. Tekfurdağı Sancağı'nda da Rum Cemâati mektebin masraflarını karşılamak için bu yollara başvurmuştur.

Tekfurdağı Rum Mektebi yararına düzenlenen ve dağıtımı sırasında ele geçirilen piyango biletlerinin izinsiz olarak basılıp dağıtıldığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine biletlerin izinsiz dağıtım ve satışının yapılamayacağı ve bunun için ruhsat alınması gerektiği ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 1620/31).

H. 1318 (1900) yılında Rumlar tarafından nezarete yazılan bir tezkirede Tekfurdağı Sancağı'na tabi Malkara kasabasında Rum cemâatine mahsus zükûr ve inas için bir Rum Mektebi inşası talep edilmiştir (BOA. İ.AZN. 38/43). Mektebin inşası, daha önce açılması planlanan Aya Harolambo kilisesi için boşaltılan arsanın düşünülmüş ve masraflarının kilise sandığından ödenmesi önerilmiştir. Maârif Nezareti bu mektebin inşasında herhangi bir mahzur görmeyerek, kimseden zorla para toplamamak kaydıyla Rum çocukları için mektep inşasına izin vermiştir (BOA. MF. MKT. 516/41). Açılmış olan bu mektep daha sonraki yıllarda (1907) harap olmuştur. Mektebin tamir ve tadil masrafları için gerekli 150 altının 50'si Yorgaki Eksezari isminde bir Rum tarafından, geri kalanı ise kilise sandığından karşılanmış ve mektep yeniden inşa edilmiştir (BOA. İ. AZN. 38/43; BOA. MF. MKT. 1124/31; BOA. MF. MKT. 1127/36).

“Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği İdaresi” bir müfettişlik nizamnâmesi hazırlamıştır. Bu nizamnâme gayrimüslim okulları kayıt altına alınmış ve kurucuları ya da okul müdürleri adına açacakları okullar için ruhsatname alma zorunluluğu getirmiştir. Nizamnâme yayınlandıktan sonraki altı ay içerisinde ruhsat

almayan mektepler kapatılacaktır (Şimşek 2016: 372-373). Bu tarihten sonra devletin tüm sancaklarındaki gayrimüslimler olduğu gibi Tekfurdağı Sancağı'ndaki gayrimüslimler inşa edecekleri veya tamir edecekleri mektepler için Patrikhane tarafından ruhsat talebinde bulunmuşlardır. Mektebin inşa ve tamir masraflarını kilise sandığından veya yukarıda belirttiğimiz gibi zengin ahâlden karşılamışlardır.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre bir yerde beş yüz haneden fazla müslüman ikamet ediyorsa yalnız Müslümanlara, gayrimüslüm ikamet ediyorsa yalnız gayrimüslimlere ait rüşdiyeler olmalıdır. Ancak orada hem müslüman hem de gayrimüslim nüfusu varsa yüz haneden fazla olanların orada rüşdiye açmasına izin vardır (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, madde 18) Tekfurdağı Sancağı'nda da hem müslüman hem de gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahalleler mevcut olduğundan dolayı, gayrimüslimler de Müslümanlar da burada rahatlıkla mektep açabilmişlerdir. Buna binaen Rum Cemâatinin Tekfurdağı Sancağı'nda açmış oldukları rüşdiyeler aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.17: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı sancağı'ndaki Rum okulları (MS, H. 1319, s. 322-323)

Kaza	Okulun İsmi	Namına Ruhsat Verilmiş Olan Mesul Müdür	Derecesi	Öğrenci Sayısı			Açılış Tarihi	Ruhsat Veriliş Tarihi
				E	K	Toplam		
Tekfurdağı	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	250	120	370	-	1 Şubat 1311
Tekfurdağı	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	-	100	100	-	1 Şubat 1311
Çorlu	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	473	126	599	-	1 Şubat 1311

Rumların Tekfurdağı'nda üç adet rüşdiyesi bulunmaktadır ve bu rüşdiyelerde kızlar ve erkekler beraber eğitim görmektedirler. Öğrenci sayısı bakımından sancaktaki en büyük Rum Rüşdiyesi, Çorlu'daki 599 öğrenciye sahip Çorlu Rum Rüşdiyesi'dir. Gayrimüslimle kızların eğitime oldukça önem vermekteydiler. Tabloya baktığımızda Rum mekteplerinde kız öğrencilerin sayısının azımsanmayacak miktarda olduğunu görmekteyiz.

Okulların açılması için ruhsat alımında Rum okullarına diğer okullardan farklı bir uygulama getirilmiştir. Diğer cemâatler ruhsat alabilmek için, ders programları, derslerde okutulacak kitaplar, öğretmenlerin isimleri ve diplomaları, metropolitler tarafından mahalli maârif müdürüne sunulmak zorundayken Rum okullarına ruhsat verilebilmesi için bulunduğu yer ve derecesini bildirmek yeterli olmuştur (Macar 2010: 777-778). Tekfurdağı'ndaki Rum Cemâati Mektepleri'ne ruhsat verilmesi ile ilgili belgelerde de genellikle sorunlar yaşanmamıştır. Bu durum Rum okullarının sayısının artmasında etkili olmuştur.

Tablo 4.18: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı sancağı merkez kazadaki Rum Cemâati mektebi'nin eğitim kadrosu (SVE- H. 1319, s. 826)

Muallimin İsmi	Derecesi
Kostandino Yorgiyadi Efendi	Muallim-i Evvel
Vasilaki Teranç Efendi	Muallim-i Sani
Kostandino Dimitriyadi Efendi	Muallim-i Salis
Yani Kortiko Efendi	Muallim-i Rabi
Yorgi Efendi	Muallim
Paşarkova Laskiridi Hanım	Muallime
Eleni Pañçonya Hanım	Muallime
Angelaki Hanım	Muallime
Mariya Hanım	Muallime
Dodospo Hanım	Muallime

Tabloya baktığımızda Tekfurdağı Sancağı Merkez kazadaki Rum Cemâati Mektebi'nin eğitim kadrosunun kalabalık olduğunu görmekteyiz. Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Muallim-i Salis, Muallim-i Rabi derecesinde tüm öğretmenler bulunmaktadır. Eğitim kadrosu sancaktaki Müslüman mekteplerinin eğitim kadrosundan fazladır. Bu da Tekfurdağı'nda Rum Cemâatinin nüfusla da paralel olarak Müslümanlara oranla eğitime daha fazla önem verdiklerini ve açtıkları okullarda kadrolarını arttırdıklarını göstermektedir.

H. 1323-1326 (1905-1908) yılları arasında Rumlar tarafından 2 tane özel okul açılmıştır. Bunlardan bir tanesi ibtidâî derecesinde, diğeri ise rüşdiye derecesindedir. Bu iki okul da karma eğitim vermektedir (Alkan 2000: 70).

1908 yılında Maârif Nezareti gayrimüslim okullarını denetleme ve programlarını, öğretmen seçimlerini düzenleme, Türkçe eğitimi mecbur kılma gibi bazı

girişimlerde bulunduysa da cemâat liderleri dini imtiyazlarını öne sürerek buna yanaşmamışlardır (Güler 1990: 167). Tekfurdağı'nda Cemâati Meclisleri, kendi milletlerinin dini meselelerinden, özellikle eğitim işlerinden sorumlu olup etkin role sahiptiler. Tekfurdağı'ndaki mektepleri ile ilgili kararlar söz konusu olduğunda da dini imtiyazlarını öne sürerek nezaretin bazı girişimlerini desteklememişlerdir.

H. 1326 (1908) yılına ait bir belgede Rumlar tarafından inşa edilen bir mektepten bahsedilmektedir. Tekfurdağı Kasabası Rum Cemâati'ne bağlı sıbyan mektebi arsasının bitişiğinde ve cemâate ait bir arsanın daha ilavesiyle oluşan alanda bir kız ve bir erkek mektebi inşa edilmek istenmiştir. Papa Zaharya Mahallesi'nin Hacı Hotaki Sokağı'nda Kız Mektebi arsasının bitişiğinde Rum Cemâatinden Kiryoki Efendi'nin arsası bulunmaktadır. Bu arsaya kargir ve üç katlı kız ve erkekler için bir mektep inşa edilmesi için 1000 altın gerektiğini belgede ifade edilmiştir. Bu 1000 altının Rum tebasından müteveffa Teodori ailesinden alınacağı ve böylelikle mektebin inşasında bir mahzurun olmadığı yazmaktadır. Belde o dönemde bahsedilen kasabada 5888 Rum Cemâati nüfusu olduğu da belirtilmiştir (BOA. İ. AZN. 82/4).

H. 1327 (1909) yılında Rumlar tarafından nezarete yazılan bir tezkirede Tekfurdağı Sancağı'nda yine Papa Zaharya Mahallesi'nde Rum Cemâati'nin erkek çocuklarına mahsus bir mektep inşa edilmesi talebinde bulunulmuştur (BOA. İ.AZN. 82/4). Bu istek nezaret tarafından kabul görmüştür (BOA. DH. MKT. 2692/43). Mektebin inşası için 400.147 guruş gerekmektedir. Bunu Mısırdaki ikamet eden Tekirdağlı İstavri Yorgiyadi Efendi ödemiştir (İ. AZN. 90/16).

Bir mahallede veya köyde bir cemâate ait iki mektep bulunuyorsa, bunlardan biri erkek çocuklara, diğeri de kız çocuklara tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Bu imkânı bulamayan yerlerde ise kız ve erkek çocuklar aynı mektepte okuyacaklardır (1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 186). Buna göre Tekfurdağı Sancağı Papa Zaharya Mahallesi'nde birden fazla mektep bulunmaktadır ki kız ve erkek çocuklar için ayrı mektepleşme söz konusu olmuştur.

Aynı şekilde Rumlar bir sonraki yıl (1910) bu kez Tekfurdağı'nda Papa Nikola Mahallesi'nde Rum sıbyanına mahsus Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 129. Maddesine dayanarak kargir (taş veya tuğladan) bir Rum mektebi inşa etmek istemişlerdir (BOA. ŞD. 1948/ 22). Nezaret kasabada açılacak olan sıbyan mektebine izin ruhsat vermiştir (BOA. BEO. 3780/283436). Görüldüğü gibi XX. yüzyılın başlarında gayrimüslimlerin okul açma isteklerinin ele alındığı fermanların hepsinde “küşadında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesi ahkâmına riayet olunmak üzere” ibaresi görülmektedir ki bu maddenin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir (Güler 1990: 167). Aynı şekilde hükümet de nizamnâmeyi uygulayarak, bu madde uyarınca vilayetlerde ve sancaklarda gayrimüslim mektep inşa faaliyetlerinin sürdürülmesine müsaade etmiştir.

Tekfurdağı Sancağı'nda Rumlara ait mektep sayısında artışlar gerçekleşmiştir. Bu da Rumların yaşadıkları coğrafyada eğitime ne denli önem verdiklerini gösterir. Buna bağlı olarak devamlı surette mektep inşası için ruhsat talebinde bulunmuşlardır.

Rum okullarının sayısındaki artış bir tür rekabete sebep olarak doğrudan olmasa da dolaylı olarak Müslüman okullarının da sayısını arttırmıştır. (Fortna 2005: 104-106).

4.2.6.2. Ermeni Cemâati Mektepleri

Osmanlı Klasik Dönemi'nde kilise ve okul açma fermana bağlıydı. 1856 Islahat Fermanı ile yapılan açılım sayesinde gayrimüslimler büyük bir rahatlama yaşamışlar ve bunun sonucunda yabancı ve gayrimüslim okullarının sayısında bir artış meydana gelmiştir.

1860 yılında Ermeni Nizamnâmesi hazırlanmış ve 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından onaylanmış ve yürürlüğü girmiştir. Yapılan bu anayasal düzenleme ile Ermenilerin devlet içindeki konumları güçlendirilmiştir. Okullardaki denetim işlevinin cemâatlere bırakılması Ermeni Nizamnâmesi'nde şöyle ifade edilmiştir:

“Patrik, Ruhban ve okul öğretmenleriyle; kilise, manastır, okul ve hastane memurlarından nizamnâmeğe aykırı hareket edenlerin hizmetten uzaklaştırılması konusunu ilgili meclis ve komisyonlara sunabilir.” (Bebiroğlu 2008: 139).

1876 Kânûn-i Esasi Anayasası’na Krikor Odyan tarafından temsil edilen Ermeniler kendi adlarına katkılar yapmışlardır. Eğitimle ilgili olan 15, 16, 17. maddeleri şöyledir:

“Madde 15 - Emri tedrîs serbesttir. Muayyen olan kânûna tebaiyyet şartile her Osmanlı umumi ve husûsi tedrise mezundur.

Madde 16 - Bilcümle mektepler Devletın taht-ı nezâretindedir. Tebaa-i Osmâniye’nin terbiyesi bir siyâk-ı ittihât ve intizâm üzere olmak için iktizâ eden esbâba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umûr-u i’tikâdiyelerine müteallık olan usûl-ü ta’limiyeye hâlel getirilmeyecektir.

Madde 17 - Osmanlıların kâffesi huzûr-u kânûnda ve ahvâl-i dînîye ve mezhebiyeden mâa’da memleketin hukûk ve vezâifinde mütesâvîdir.” (Özdemir 2012: 123).

Gerek Ermeni Nizamnâmesi’nin, gerek Kânûnî Esasi’nin, gerekse Marif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin maddelerine dayanarak pek çok vilayette Ermeni okulları açılmıştır ve sayıları da zamanla artmıştır.

Edirne Vilayeti’nde Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 29 Z. 1311 (2 Temmuz 1894) tarihli tahrirata göre Edirne Vilayeti Tekfurdağı Sancağı’nda bu dönemde 5519 erkek, 5540 kadın, toplamda 11059 Ermeni nüfus yaşamaktadır (BOA. Y.PRK. DH. 7/80). H. 1319 (1902) yılında Ermenilerin nüfusu 11252’ye ulaşmıştır (SVE- H. 1319, s. 345). Bu dönemde Ermeniler Tekfurdağı nüfusunun %9.89’ünü oluşturmaktadır. 19. yy sonunda ve 20. yy. başında Ermeni nüfusunun Tekfurdağı’nda önemli bir sayıya ulaşmasıyla beraber eğitim alanında da faaliyetler yapılmaya başlanmış ve mekteplerin inşası hız kazanmıştır.

H. 1309 (1891/1891) yılı Edirne Vilayet Salnamesi’ne baktığımızda Tekfurdağı’nda 1 adet Ermeni Mektebi olduğunu görmekteyiz. Bu mektebin 300 erkek

200 kız toplam 500 öğrencisi bulunmaktadır. Ermeni Cemâati'ne ait bu mektebin eğitim kadrosu şöyledir:

Tablo 4.19: H. 1309 (1890/1891) yılında Tekfurdağı sancağı merkez kazadaki Ermeni cemâati mektebi'nin eğitim kadrosu (SVE- H. 1309, s. 242)

Muallimin İsmi	Derecesi
Ohannes Efendi	Müdür ve Muallim-i Evvel
Sergis Efendi	Muallim-i Sani
Hazaros Efendi	Muallim-i Sani
Kirkor Efendi ⁶³	Muallim-i Sani
Dikran Efendi	Muallim-i Sani
Nişan Efendi	Lisan-ı Türkî, Fransızca Muallimi
Glagos Zahariyadis	Rumca Muallimi
Mihran Efendi	Ermenice Muallimi
Manik Hanım	Muallime
Vartuhi Hanım	Muallime
Mariçe Hanım	Muallime
Manik Hanım	Muallime

Tabloya göre Tekfurdağı'ndaki Ermeni Mektebi'nin öğretmen kadrosunun, öğrenci sayısı ile de doğru orantılı olarak oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. 1 Müdür ve Muallim-i Evvel, 4 Muallim-i Sani, 1 Lisanî Türki, Fransızca Muallimi, 1 Rumca Muallimi, 1 Ermenice Muallimi, 4 muallimesiyle toplamda 12 öğretmeni olan okul merkez kazada eğitimini sürdürmektedir.

Gayrimüslimler açmış oldukları mekteplerde kendi dini usûllerine göre ve kendi dilleriyle eğitim verebilmekteydiler. Tekfurdağı Sancağı Ermeni Cemâati Mektebi'nde de Ermenice eğitim verilmekteydi. Genel olarak bazı farklılıkları olsa da benzer özellikler taşıyan mektepelerde dördüncü sınıftan itibaren Avrupa dili öğretilmeye başlanmıştır. Tekfurdağı Ermeni Mektebi'nde de bunun yansımalarına rastlanmaktadır. Rumca, Fransızca, Türkçe dersleri mevcuttur.

Çok dilli eğitim vermeleri gayrimüslim okullarının önemli bir niteliğidir ve bu okulları devlet okullarından ayırabilecek bir vasıftır. Farklı dillerin öğretilmesi, bazı müslüman ailelerin de bu okullara eğilim göstermesini ve çocuklarını bu okullara göndermek istemelerini doğurmuştur. Devletin ise bu konulardaki tavrı, müslüman çocukların gayrimüslim okullarına gönderilmemesi yönündedir.

⁶³ BOA. MF. MKT. 1070/36.

19. yüzyılın son çeyreğinde ülkenin pek çok yerine Ermenilerin yeni mektep inşası talepleri söz konusu olmuştur. Bu inşalar için de yaptıkları ruhsat başvuruları devlet tarafından kabul görmüştür. Aynı şekilde inşa edilen ancak zamanla deprem, yangın gibi doğal afetler sonucu zarar gören, tamire muhtaç veya yıkılan kurumlar da mevcuttur. Bunların onarımı için de yapılan talepler genellikle geri çevirilmemiştir. Devlet bu esnada bazı eklerin yapılmasına da kolaylıklar göstermiştir. Tekfurdağı'ndaki Ermeni Mektebi buna örnek olabilir. Tekfurdağı'ndaki Ermeni Mektebi Çiftlikönü mevkindedir. H. 1311 (1893) yılına ait bir belgede Çiftlikönü'ndeki mektep binasının yandığından ve içinde oturulamayacak derecede olduğundan bahsedilmektedir. Ermeniler yanmış olan mektep arsasının yerine başka bir yere yeni bir mektep inşa etmek istemişlerdir. Bunun üzerine Edirne Vilayeti'nden gelen yazıda herhangi bir engel olmadıkça kiraya verilmesi mümkün olmayan arsanın üzerine mektep inşasının uygun görülebileceği bildirilmiştir (BOA. BEO. 266. 19892). Giriş kısmı yandığından dolayı yeni bir mektep inşası talebinin ardından mektebin geçici olarak nereye taşınacağı gündeme gelmiştir. Ancak müstakil bir alan mevcut olmadığından mektep inşa edilene kadar bir hane kiralanmış ve öğrenciler buraya nakledilmiştir. Kiralanan bu hanede eğitim faaliyetleri devam etmiştir (BOA. BEO. 552.41351).

Maârif Nâzırı Zühdü Paşa'nın 1894 yılındaki raporuna göre Edirne Vilayeti'ndeki gayrimüslim tebaanın açtığı okullar Tekfurdağı Sancağı içerisinde 7 tanedir (BOA. Y.PRK. MF. 3/30, BOA. Y.PRK. MF. 3/31).

Tablo 4.20: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı sancağı'ndaki Ermeni okulları (MS, 1319: 322-323)

Kaza	Okulun İsmi	Namna Ruhsat Verilmiş Olan Mesul Müdür	Derecesi	Öğrenci Sayısı			Açılış Tarihi	Ruhsat Veriliş Tarihi
				E	K	Toplam		
Tekfurdağı	Protestan	Ohannes Draspanyan	Rüşdiye	35	-	35	1266	20 Mart 1312
Tekfurdağı	Protestan	Ohannes Draspanyan	Rüşdiye	-	25	25	1277	20 Mart 1312
Tekfurdağı	Surup Ohanyan	-	Rüşdiye	300	250	550	1260	20 Mart 1312
Tekfurdağı	Hebusyan	-	Rüşdiye	120	80	200	1265	20 Mart 1312

Tekfurdağı'nda gayrimüslimler kızlar ve erkekler için karma mektepler açarlarken, Ermenilerde durum farklıdır. Onlar açtıkları bu mekteplerde kızlar ve erkekler için ayrı eğitim vermişlerdir. Bu tarihlerde açılan mekteplerin tamamı rüşdiye seviyesindedir. Mekteplerin hepsinin açılışına aynı tarihlerde ruhsat verilmesine karşılık, Ermeni mektepleri farklı tarihlerde açılmışlardır. Öğrenci sayısı bakımından sancaktaki en büyük Ermeni Rüşdiyesi, Surup Ohanyan İsimli 550 öğrenciye sahip Tekfurdağı Ermeni Rüşdiyesi'dir.

Tekfurdağı Zükûr Ermeni Mektebi ve Tekfurdağı İnas Ermeni Mektebi zamanla harap olmuştur. Yeniden inşası için izin istenmiş, H. 1321 (1903) bu mekteplerin yeniden inşasına izin verilmiştir. Ayrıca bu mektepler yeniden ruhsata bağlamıştır (BOA. MF. MKT. 716/42).

Tablo 4.21: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı sancağı merkez kazadaki Ermeni cemâati haç kilisesi mektebi'nin eğitim kadrosu (SVE- H. 1319, s. 827)

Muallimin İsmi	Derecesi
İsmail Efendi (BOA. MF. MKT. 521/1)	Lisan-ı Osmânî Muallimi
Dikran Bağdıçyan Efendi	Müdür ve Fransızca Muallimi
Karabet Efendi	Muallim-i Sani
Karabet Nazaryan Efendi	Muallim
Haçik Efendi	Muallim
Konik Hanım	Muallime

Tabloya baktığımızda Tekfurdağı Sancağı Merkez kazadaki Ermeni Cemâati Haç Kilisesi Mektebi'nin eğitim kadrosunun Rum Cemâati Mektebi eğitim kadrosuna göre daha az olduğunu görmekteyiz. Tekfurdağı Sancağı'ndaki Ermeni nüfusunu Rum nüfusuyla kıyasladığımızda bu durumun oldukça normal olduğunu söyleyebiliriz.

Maârif Müdürleri'nin vazifelerinin ortaya konulduğu bir talimatnamede gayrimüslim mekteplerindeki "lisan-i Osmânî" dersine de değinilmiştir. Bununla ilgili, "*mekâtib - i gayri müslimede lisân - ı Osmanînin tedris ettirilmesi mukarrer olduğundan Türkçe derslerinin mektebin derecesine göre şâkirdânca kâbil - i istifâde olacak bir surette tedrisine ait vesâile tevessüledilecektir*" ifadesi yer almaktadır. Gayrimüslim okullarında "Osmanlıca" dersinin öğrencinin de öğrenebileceği ölçüde eğitim-öğretim kapsamında olması gerektiği vurgulanmıştır (Vahapoğlu 1990: 88).

Türkçe kasaba ve köylerde yaygın hale getirilmek istenmiştir. Tekfurdağı Ermeni Cemâati Haç Kilisesi Mektebi'nin eğitim kadrosuna bakıldığında “lisan-ı Osmânî” dersi muallimine rastlamak talimatname gereğinin Tekfurdağı Sancağı'nda uygulandığını göstermektedir.

Tablo 4.22: H. 1319 (1901/1902) yılında Tekfurdağı sancağı merkez kazadaki Ermeni Surup Takavur Kilisesi Mektebi'nin eğitim kadrosu (SVE- H. 1319, s. 827)

Muallimin İsmi	Derecesi
Acemyan Tumus Efendi	Müdür ve Muallim-i Evvel
Serkiz Efendi	Muallim-i Sani
Kirkor Efendi	Muallim-i Sani
Ropin Efendi	Muallim-i Sani
Bagos Efendi	Muallim-i Sani
Hamdi Bey (BOA. MF. MKT. 360/5)	Lisan-ı Osmanî Muallimi
Mihran Efendi	Lisan-ı Osmanî Muallimi
Topami Kuyumciyan Hanım	Muallim-i Evvel
Tonik Hanım	Muallime
Ayruk Hanım	Muallime
Arakas Taşciyan Hanım	Muallime
Manik Hanım	Muallime

Tabloya göre Tekfurdağı Sancağı Merkez kazadaki Ermeni Surup Takavur Mektebi'nin eğitim kadrosunun çeşitlilik içerisinde yeterli sayıda olduğunu görmekteyiz. Ermeni Cemâati Haç Kilisesi Mektebi'nin eğitim kadrosuna göre Ermeni Surup Takavur Mektebi'nin eğitim kadrosu, muallim ve muallime sayısı bakımından fazladır.

H. 1323-1326 (1905-1908) yılları arasında Ermeniler tarafından 2 tane özel okul açılmıştır. Bunlardan bir tanesi ibtidâî derecesinde, diğeri ise rüşdiyye derecesindedir. Bu iki okul da karma eğitim vermektedir (Alkan 2000: 122-123).

Tekfurdağı Ermeni Mektebi'nde okuyan öğrenciler, icazetname aldıktan sonra Tekfurdağı Sancağı'nda çeşitli devlet dairelerinde memur olarak çalışma imkânı elde etmişlerdir. Agop Yaver Efendi'yi buna örnek verebiliriz. Kendisi Tekfurdağı Ermeni Mektebi'ni bitirdikten sonra Tekfurdağı Sancağı Temyiz-i Hukuk Meclis Mübeyyizliği'ne tayin edilmiştir. Daha sonra Aşar ve Ağnam Kitabeti, Emlak-ı Hümâyûn Şubesi, Hazine-i Hassa-i Şahane Sicil Şubesi gibi memurluklarda çalışmıştır

(BOA. DH. SAİD. 55/55, s. 107). Görüldüğü üzere Tekfurdağı Sancağı'nda gayrimüslimlere, kendi mekteplerinde okuyup sancakta memur olarak çalışma fırsatı verilmiş, istihdamları sağlanmıştır.

Tekfurdağı Sancağı'nda gayrimüslimlerden Rumlar ve Ermeniler çoğunlukta olmakla birlikte Bulgar, Katolik, Musevi, Protestanlar da bulunmaktaydı. Dolayısıyla Rum ve Ermeni mekteplerinin yanında diğer milletlerin mektepleri de vardı. 1894 yılında Maârif Nâzırı Zühdü Paşa'nın Raporunda Edirne Vilayeti Tekfurdağı Sancağı'nda 5 Bulgar, 1 Katolik, 2 Musevi, 2 Protestan mektebi olduğu gösterilmektedir (BOA. Y.PRK. MF. 3/30, BOA. Y.PRK. MF. 3/31). Bulgar, Katolik, Musevi ve Protestan mekteplerinin sayısı oldukça az olduklarından dolayı bunlarla ilgili detaylı bilgi elde etmek de zordur.

Araştırdığımız belgelerden Musevi mektebi ile ilgili, Tekfurdağı Musevi Mektebi'nin müdürünün Fransız olduğunu ve bu müdürün bir müddet sonra işine son verildiğini (BOA. MF. MKT. 1044/87) ayrıca mektepte Fransa tebasından Aron Levi Efendi'nin muallimlik yaptığını (BOA. BEO. 2986/223949) öğrenmekteyiz. Gayrimüslim mekteplerinde yabancı öğretmenlerin istihdam ettirilmesi her ne kadar caiz olmasa da bazı resmi ve özel mekteplerde bu mümkündür. Aron Levi Efendi de herhangi bir zıt harekette bulunmadıkça bu mektepte muallimlik yapmıştır (BOA. BEO. 2986/223949).

Tekfurdağı Kasabasında Peştemalcı Caddesi civarında alt katı mektep, üst katı mabed olmak üzere Protestanlar tarafından inşa edilmiş bir Protestan mektebi mevcuttur (BOA. DH. İD. 30-1/40).

Ayrıca Edirne Vilayeti'ne gelen bir telgrafta Tekfurdağı, Dedeâğaç ve Gelibolu Sancakları'nda Amerikan Mektebi olmadığı bilgisine ulaşılmıştır (BOA. Y. PRK. MF. 9/1).

V. BÖLÜM

5. SONUÇ

II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde genel bir eğitim sisteminin oluşturulması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmış ve bununla beraber gerek ferman gerek kanunnamelerle yeni eğitim sistemine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan düzenlemeler sonucunda eğitim öğretim faaliyetlerinin yoğun olarak tezahür ettiği şehirlerden biri de Tekirdağ'dır. Osmanlı Devleti'nin 1918 tarihine dek yenileşme hareketleri çerçevesinde takip etmiş olduğu eğitim politikalarının o dönemde Edirne Vilayeti'ne bağlı olan Tekfurdağı Sancağı'na yansımalarının yaklaşık 95 yıllık bir süreci, tezin kapsamında araştırılmıştır.

Tekfurdağı Sancağı, bu dönemde Edirne Vilayeti'ne bağlı bir konumda olduğundan dolayı Tekfurdağı'ndaki okullar da Edirne Maârif Müdürlüğü'ne bağlıydı. Mâarif Meclisleri ve Cemaat Meclisleri genellikle bu okullarla ilgilenmekteydiler.

19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Tekirdağ'da medrese, sıbyan mektebi, ibtidai, rüşdiye, idadi ve gayrimüslim okulları mevcuttur. 20. yüzyılın başına gelindiğinde 1902 yılında Tekirdağ Sancağı Malkara kazasında Turhan Bey Medresesi Kaleiçi Mahallesinde 15 öğrencisi ile hizmet vermektedir. Aynı şekilde Kanuni döneminden itibaren 19. yüzyıl sonuna kadar ilme katkı sağlayan Rüstem Paşa Medresesi de Tekirdağ için oldukça önemli yapılardan birisidir. Medrese daha sonra rüşdiye, idadi ve ilkokul olarak son döneme kadar varlığını sürdürmüştür. .

H. 1310 (1892/1893) tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nin verilerine göre Tekfurdağı Sancağı'nda 129 Müslüman, 62 gayrimüslim ibtidaisi bulunduğu göze çarpmaktadır. Gayrimüslimler o dönemdeki nüfusu göz önünde bulundurulduğunda

mekteb-i ibtidâîleri sayısının Müslümanların sayısının takriben yarısı olması oldukça normaldir. Fakat ibtidailerin zaman geçtikçe sayıları azalmıştır ve merkez dışında varlık göstermişlerdir. 20. Yüzyıl başında, 1913-1914 yıllarında merkez kazada toplam 9, Çorlu kazasında 8, Hayrabolu kazasında 5, Saray kazasında 14, Malkara kazasında 12 ibtidai mektebin var olduğunu söyleyebiliriz.

Ortaöğretim düzeyinde eğitim veren rüşdiye sayısında Tanzimat döneminde vilayetlerde artış meydana gelmiştir. Fakat bina yönünden sıkıntılar yaşandığından dolayı bina niteliğinde olmayan evler, konaklar okul olarak kullanılmıştır. İstanbul'da bu durum fazla yaşanmamış olsa da vilayetlerde ve sancaklarda bina yetersizliği söz konusu olmuştur. Edirne Vilayeti'ne bağlı Tekfurdağı Sancağı için de aynı durum söz konusudur. 1883/1884 yılında Tekfurdağ'da Çorlu, Malkara ve Hayrabolu'nda rüşdiyelerin varlığına rastlanmıştır. 1884 yılında Tekfurdağı merkezde bir kız rüşdiyesi açılmış ve kiralana bir hanede eğitim vermektedir. Masrafları maârif iane hissesinden karşılanmıştır. 1901/1902 yıllarında ise Tekfurdağı, Çorlu, Malkara ve Hayrabolu'nda kesin olmamakla birlikte toplam 100 öğrencisi olan 4 rüşdiye mevcuttur. Tekfurdağı'ndaki rüşdiyelerde çalışan görevliler nizamnâme gereğince maaş almaktaydılar. Rüşdiyelerin yeni açıldığı dönemlerde Tekfurdağı Sancağı'nda yalnızca muallim-i evvel ünvanlı öğretmenler görev yapmakta olup, muallim-i saniler bulunmamaktaydı. Fakat daha sonra muallim-i saniler de 500 kuruş maaş karşılığında görev yapmaya başlamışlardır.

Sadrazam Münif Paşa, idâdî okulları bulunmayan kasabalardaki rüşdiyelerin kapatılmasını ve rüşdiyelerin malî olanaklarının idâdîlere aktarılmasını istemiştir. Buna bağlı olarak idâdîlerin rüşdiyelerin görevlerini üstlenmesine ilişkin bir türden uygulama getirerek idâdîlerin sayılarını arttırmak ve idâdîleri yaygınlaştırmak istemiştir. II. Meşrutiyetin ilanından evvel ülke genelinde idâdî sayısı yalnızca 35'tir. Bunlardan biri de Tekfurdağı İdâdîsi'dir. Bu nedenle Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi, idadiler arasında önem arz etmektedir. Tekfurdağı Mekteb-i İdâdîsi kuruluş tarihi H. 1308 (1890/1891) olarak bilinmektedir. Fakat II. Abdülhamid döneminin ilk idadilerinden olan bu okulun resmi açılışı, padişahın doğum gününde 22 Eylül 1893 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Beş yıllık eğitim veren idadide 1902 yılında 8 müslüman ve 1 gayrimüslim öğretmenle 120 öğrenci bulunmaktadır.

1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ile gayrimüslim ve yabancılara tanınan haklar büyük ölçüde arttırılmıştır. Kendilerine kilise, hastane, mektep gibi kurumları hükümetten izin alınması kaydıyla, dînî cemâat reisleri tarafından verilecek ruhsata bağlanmıştır. Böylelikle gayrimüslimler Osmanlı devlet okullarında öğrenim görebilme haklarına sahip olmalarına rağmen kendi okullarını açmaya devam etmişlerdir. Tekfurdağı Sancağı'nda da gayrimüslimlere ait pek çok "Mekâtib-i Gayrimüslime" bulunmaktaydı. 1894 yılında Zühdü Paşa'nın raporuna göre, Edirne Vilayeti'ndeki toplam gayrimüslim mektebi sayısı 455, Tekfurdağı Sancağı'ndaki gayrimüslim mektepleri sayısı 63'tür. Bu mektepler, Rum, Ermeni, Bulgar, Katolik, Musevi ve Protestanlara aittir ve sayıları sancağın demografik özellikleriyle paralellik göstermektedir. Tekfurdağı Sancağı'ndaki gayrimüslim mektepleri, Edirne Vilayeti'ndeki gayrimüslim mekteplerinin %14'üne denk gelmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan siyasi ekonomik ve toplumsal sıkıntılar eğitim sistemine de yansımış ve eğitim öğretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Alınan kararlar ve planlanan değişiklikler umulduğu yönde ilerleyememiştir. Tekfurdağı Sancağı ve kazalarında da bu durum hissedilmiştir. Yaşanan savaşların getirdiği ekonomik zorluklar kitap, bina, öğretmen maaşları gibi eğitimin pek çok gereklerinde sınırlayıcı olmuştur.

KAYNAKLAR

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA. A. MKT. MHM. 87/42, 431/12.

BOA. BEO. 4194/314534, 266. 19892, 3780/283436, 2986/223949, 2324/174261,
552/41351.

BOA. C.EV. 414, 20992.

BOA. DH. İD. 30-1/40.

BOA. DH. MKT. 2337/11, 2692/43, 1620/31.

BOA. DH. SAİD. 55/55, 88/96, 161792.

BOA, DH. UMVM. 42/8, 42/46, 42/134, 43/43.

BOA. İ.AZN. 38/43, 90/16, 82/4.

BOA. İ.MF. 16/10.

BOA. İ. MVL. 316/13319, 332/14260.

BOA. İE. EV.18. 2172.

BOA. MF. MKT. 37/142, 1044/87, 516/41, 14/29, 184/46, 1070/36, 1124/31, 1127/36,
716/42, 1182/61, 521/1, 360/5, 232/50, 361/38, 817/26, 203/23, 973/23, 479/14,

392/33, 431/28, 50/125, 674/74, 737/34, 51/72, 47/188, 813/53, 917/12, 66/102, 1021/28, 527/66, 129/104, 974/45, 988/25, 1050/18, 977/34, 1070/36, 1016/20, 594/30, 611/12, 713/7, 729/57, 509/58, 9/124, 129/104, 729/57, 985/53, 71/115, 191/99, 99/99, 168/53, 1050/18, 951742, 983/80, 166/20, 991/67, 5/44, 42/9, 05/19.

BOA. ŞD. 1948/ 22.

BOA. TFR. İ. ED. 1/9.

BOA. Y.EE. 112/6

BOA. Y.PRK. DH. 7/80.

BOA. Y.PRK. MF. 3/30, 3/31, 9/1

B. Edirne Vilayet Salnameleri

H. 1287 (1870/1871), 1288 (1871/1872), 1289 (1872/1873), 1290 (1873/1874), 1291 (1874/1875), 1292 (1875/1876), 1293 (1876/1877), 1294 (1877/1878), 1300 (1882/1883), 1301 (1883/1884), 1302 (1884/1885), 1303 (1885/1886), 1304 (1886/1887), 1305 (1887/1888), 1306 (1888/1889), 1307 (1889/1890) ,1308 (1890/1891), 1309 (1891/1892), 1310 (1892/1893), 1311 (1893/1894), 1312 (1894/1895), 1313 (1895/1896), 1314 (1896/1897), 1315 (1897/1898), 1316 (1898/1899), 1317 (1899/1900), 1319 (1901/1902).

C. Maârif Nezareti Salnameleri

H. 1316 (1898/1899), 1317 (1899/1900), 1318 (1900/1901), 1319 (1901/1902), 1321 (1903/1904).

D. Nizamnâmeler

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstur, I. Tertip, C.2.

E. Kitaplar, Makaleler, Tezler

Adıvar, Adnan (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ahmed Badi B. Katak (1327). *Riyaz-ı Belde-i Edirne (Devâyah-i Mülhakat-ı Vilayeti Edirne)*. C. III. Edirne.

Ahmed Badi Efendi (2014). *Riyaz-ı Belde-i Edirne: 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Ahmed Rıza (1998). *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Beyin Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları.

Ahmet Cevdet (1885). *Tarih-i Cevdet*. C.11. İstanbul: Der-saâdet Yayınevi.

Ahmet Lütfi Efendi (1910). *Lütfi Tarihi*. C.8, İstanbul: Der-saâdet Yayınevi.

Ahunbay, Zeynep (1998). ‘‘Mimar Sinan’ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Dârülkurrâlar, Mektepler’’. *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Akbal, Fazıla (1951). ‘‘1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Taksimat ve Nüfus’’, *Belleten*, 15 (60): Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akçıl, N. Çiçek (2008). ‘‘Rüstem Paşa Külliyesi’’, *DİA* 35: 293-294.

Akgündüz, Ahmed (1996). *İslâm Hukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, Hasan (1997). *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınları.

Akgündüz, Murat (2012). *Osmanlı Medreseleri – XIX. Asır*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Akkutay, Ülker (1984). *Enderun Mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Aksoy, İlhan (2008). “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikası ve Satı Bey”. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 3: 67-81.

Akşin, Sina (2004). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aktar, Yücel (1990). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktepe, Münir (1953). “XIV. Ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair”. *İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Mecmuası* 10: 299-312.

Akün, Ömer Faruk (1998). “Hayrullah Efendi”, *DİA* 17: 67-75.

Akün, Ömer Faruk (2006). “Namık Kemal”, *DİA* 32: 361-378.

Akyıldız, Ali (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayınları.

Akyıldız, Ali (2003). “Maârif-i Umûmiye Nezareti”, *DİA* 27: 273-274.

Akyıldız, Ali (2011). “Tanzimat”, *DİA* 40: 1-10.

Akyıldız, Ali (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyüz, Yahya (1978). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Akyüz, Yahya (1981). "Atatürk'te Namık Kemal'in Etkisi ve Abdülhamid Döneminde Yasak Kitaplara İlişkin İki Belge". *Belleten* 45/2 (180): 501-511.
- Akyüz, Yahya (1982). "Galatasaray Lisesi'nin Islahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge". *Belleten*, 45 (21): 121-131.
- Akyüz, Yahya (1991). "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri". *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*.
- Akyüz, Yahya (1992). "Cevdet Paşa'nın Özel Eğitim ve Tanzimat Eğitimi İlişkin Bir Layihâsi". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3: 85-114.
- Akyüz, Yahya (1994). "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezi Dergisi* 5, 1-47.
- Akyüz, Yahya (2006). "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Dârülmualliminin İlk Yıllarına Toplu Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi* 20: 17-58.
- Akyüz, Yahya (2015). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ali Suavi (1867). "Arabiye". *Muhbir*. No: 29.
- Ali Suavi (1867). *Muhbir*. No: 8.
- Ali Suavi (1867). *Muhbir*. No: 25.
- Alkan, Mehmet. Ö. (2000). *Tanzimattan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Ankara: Ankara Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Altınova, Ayşegül (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Altuntek, Serpil (1993). ‘‘İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika’’. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 10 (1)*: 191-204.
- Antunakar, Mahmut (1982). *Satı Bey’in Metod ve Fikirleriyle Eğitimimizdeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Apaydın, Mustafa (2001). ‘‘Ziya Paşa’nın Emil Çevirisinin Önsözü’’. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7 (7)*: 141-164.
- Arabacı, Fazlı (1994). *Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri*. Ankara: Platin Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Arslan, Ali (1995). *Dârülfünun’dan Üniversite’ye*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aslanapa, Oktay (1989). ‘‘Mimar Sinan’ın Medreseleri’’. *Vakıf Haftası Dergisi*: 201-212.
- Aslanapa, Oktay. (1992). *Mimar Sinan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ateş, Hacer (2011). ‘‘Tekirdağ’’. *DİA 40*: 359-362.
- Ayas, Nevzat (1948). *TC Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aydoğan, Bedri (2003). ‘‘Namık Kemal’in Magosa Sürgünlüğü’’. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12 (12)*: 15-28.
- Babinger, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Bali, Rıfat N. (1998). “Edirne Yahudileri”. *Edirne: Serhattaki Payitaht*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baltacı, Cahit (1976). *XV.- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1919). *Maârifette Bir Siyaset*. İstanbul.
- Bardak, Musa (2010). *II. Meşrutiyet Dönemi’nde Okul Öncesi Eğitim (1908-1918)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barkan, Ömer L. (2000). “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”. *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler - Makaleler)*. Yay. Haz. Hüseyin Özdeğer. İstanbul.
- Baskın, Bahar (2007). *II. Meşrutiyet’te Eğitim, Kadın ve İnas Dâriülfünunu (İlk Kadın Üniversitesi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, Mehmet (1994). “Dâvûd-ı Kayserî”, *DİA* 8: 32-35.
- Baykal, Bekir Sıtkı (1993). “Edirne’nin Uğraşmış Olduğu İstilalar”. *Edirne*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baytal, Yaşar (2000). “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, *OTAM 11*: 23-32.
- Bebiroğlu, Murat (2008). *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Nizamnâmeleri*. İstanbul: Akademi Matbaası.
- Berker, Aziz (1945). *Türkiye’de İlköğretim I: 1839-1908*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Berkes, Niyazi (2014). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, Kemal (2003). “Mahmud II”. *DİA* 27: 352-357.

Beydilli, Kemal (2006). “Mustafa Reşid Paşa”. *DİA* 31: 348-350.

Beydilli, Kemal (2006). “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn”. *DİA* 31: 514-516.

Bıyıklıoğlu, Tefvik (1992). *Trakya’da Milli Mücadele*. Ankara: TTK.

Biçer, Zeynep (2011). *Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilge, Mustafa (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bilgegil, Kaya (1979). *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Bilim, Cahit Yalçın (2002). *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Binbaşıoğlu, Cavit (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarih*. Ankara: Anı Yayınları.

Bozkurt, Gülnihal (1993). “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43 (1): 49-61.

Bozkurt, Nebi ve Tanınan, M. Baha (1993). “Dârülkurrâ”, *DİA* 8: 543-548.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi (1972). *Osmanlı Müellifleri*. C. 2. İstanbul: Meral Yayınları.

Buyrukçu, Ramazan (2002). “Selim Sabit Efendi’nin Rehnüma-i Muallimin’ine Pedagojik Bir Yaklaşım”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 4 (12): 7-30.

- Büyükdiñç, Nesibe Feyza (2007). *Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münazara ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Âdab-ı Sedad Dersleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, Mustafa (1988). *Namık Kemal Bibliyografyası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Candan, Gazi (2012). "Ahmed Cevdet Paşa'nın Maârif Nâzırlığı ve Eğitim Öğretim Alanındaki Faaliyetleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Çadırcı, Musa (1991). *Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Çadırcı, Musa (2011). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çağatay, Neşet (1994). "Tanzimat ve Türk Eğitimi". *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Seminerleri*.
- Çakan, Işıl (2002). "Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi 1 (2)*: 81-127.
- Çalık, Sıddık (2005). *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni (15. ve 16. Yüzyıllar)*. Ankara: Bosna Hersek Dostları Vakfı.
- Çavdar, Tevfik (1999). "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", *Osmanlı Ansiklopedisi 4. Ed.* Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çelik, Hüseyin (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çevik, Hikmet (1949). *Tekirdağ Tarihi Araştırmaları*. İstanbul.

- Darkot, Besim. (1979). “Tekirdağ”, *DİA 12*: 133-135.
- Darkot, Besim (1993). “Edirne-Coğrafi Giriş”. *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, Öksel (2009). *Tekirdağ Mavi Gözli Kent*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Demirel, Derya. (2007). *Osmanlı Devletinde Sultânîler ve İdâdîler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Muammer (2002). “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri” , *Türkler 15*. Ed. H. C. Güzel ve K. Çiçek ve S. Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 44-60.
- Demirtaş, Barış (2007). “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 13*: 389-408.
- Doğan, İlyas (1999). “Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar”. *Kamu Hukuku Arşivi (KHUKA) 3 (2)*: 105-121.
- Doğan, İsmail (1991). *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo- Pedagogik Bir Araştırma)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Doğan, Recai (1994). *Osmanlı'nın Son Döneminde Açılan Mekteplerde Din Dersinin Tarihi Gelişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Recai (1997). “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 37 (1)*: 407-442.

- Durukan, Kaan (2004). "Prens Sabahattin ve İlmi İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ebuzziya, Ziyad (1989). "Ahmed Rıza". *DİA 2*: 124-127.
- Edip, Eşref (2010). *Mehmet Akif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ege, Nezahat Nurettin (1977). *Prens Sabahattin, Hayatı ve İlmi Müdâfaaları*. İstanbul: Güneş Neşriyatı.
- Emiroğlu, Gülmisal (2002). "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Konulu Layihâlar". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 8*: 169-191.
- Engelhardt, Edouard (1976). *Tanzimat*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Engin, İsmal (1992). "1860-1908 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'ndeki Pozitivist ve Materyalist Akımlarda Kültürel Değişme Olgusu". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 3*: 179-191.
- Engin, Vahdettin (2016). *Mekteb-i Sultânî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Enginün, İnci (2007). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erdoğan, Teyfur (1996). "Maârif-i Umûmiye Nezareti Teşkilatı-I". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi 55 (1)*: 183-247.
- Erdoğan, A. Teyfur (2008). "Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine". *Doğu-Batı 45*: 19-42.

- Ergenç, Özer (1989). "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler". *IX. Türk Tarih Kongresi 3*: 1415-1424.
- Ergin, Osman Nuri (1977). *Türkiye Maârif Tarihi 1-2*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Dölen, Emre (2008). "II. Meşrutiyet Döneminde Dârülfünun". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi 10 (1)*: 1-46.
- Ergün, Mustafa (1982). "Emrullah Efendi- Hayatı- Görüşleri Çalışmaları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 30 (1)*: 7-35.
- Ergün, Mustafa (1986). "20. Yüzyıl Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 20*: 63-67.
- Ergün, Mustafa (1987). "Satı Bey, Hayatı ve Türk Eğitimi'ne Hizmetleri". *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1*: 4-19.
- Ergün, Mustafa (1990). "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 6 (17)*.
- Ergün, Mustafa (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ergün, Mustafa (2000). "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme". *Yeni Türkiye Dergisi 32*: 735-753.
- Ergün, Mustafa (2008). "Prens Sabahattin Bey'in Eğitim Üzerine Düşünceleri", *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi 1 (2)*: 1-9.
- Ersoy, Mehmed Akif (2009). *Safahat*. İstanbul: Erhan Yayınları.
- Evliya Çelebi (2010). *Seyahâtnâme 8*. Haz. Seyid Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: YKY Yayınları.

- Eyice, Semavi (1998). 'Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler'. *Edirne: Serhattaki Payitaht*. Haz. Emin Nedret İşle ve M. Sabri Koz. İstanbul.
- Farooqhi, Suraiya (1980). "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ Rodosçuk Limanı, 16-17. Yüzyıllar". *ODTÜ Gelişme Dergisi İktisat Tarihi Özel Sayısı*: 139-154.
- Fındıklıoğlu, Z. Fahri (1962). *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Fortna, Benjamin C. (2005). *Mekteb-i Hümayûn - Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gencer, Ali İhsan (1977). "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi". *Tarih Dergisi 31*: 301-317.
- Gökbilgin, Tayyip (1993). 'Edirne Şehrinin Kurucuları'. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağın Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gökbilgin, Tayyip (1994). 'Edirne', *DİA 10*: 425-431.
- Gökbilgin, Tayyip (2007). *XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Müklükler- Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gökbilgin, Tayyip (2008). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gökçe, Hasan (2006). *Selim Sabit Mi'yarı'l Kelam (Metin-İnceleme-Sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gözütok, Zehra (2009). *Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gül, Ahmet (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dar'ül-Hadislerin Yeri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güler, Ali (1998). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defterinden Örnek Fermanlar)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*: 155-175.
- Güler, Ali (2007). *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. Ankara: Türkar Yayınevi.
- Günay, Ramazan ve Görür, Halil İbrahim (2003). "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Ama Mektebi". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32 (53): 55-76.
- Gündüz, Mustafa (2010). "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemi'nin Finansmanını Sağlama Düşünce, Öneri ve Uygulamaları (1860-1930)". *Journal of New World Sciences Academy Education Sciences* 5 (4): 1658-1669.
- Gündüz, Mustafa (2011). "Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)". *Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, Mustafa (2015). *Osmanlı Eğitim Mirası*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Güngör, Erol (2002). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, Erol (2005). *Dünden Bugüne Tarih, Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güvenç, Bozkurt (1998). *History of Turkish Education*. Ankara: Turkish Education Association.
- Haker, Erol (2007). *Edirne Yahudi Cemâati ve Alyans Okulları 1867-1937*. İstanbul: Gözlem ve Gazetecilik Yayınları.

- Halaçoğlu, Yusuf ve Aydın, Mehmed Akif (1993). "Ahmed Cevdet Paşa". *DİA* 7: 443-450.
- Hallaçoğlu, Ahmet (1998). "Humbaracı", *DİA* 18: 349-350:
- Hanioğlu, M. şükrü (1984). "Osmanlı Aydınında Değişme ve Bilim". *Toplum ve Bilim Dergisi* 27: 183-192.
- Hanioğlu, M. şükrü (1989). *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. şükrü (2001). "Jön Türkler", *DİA* 23: 584-587.
- Hayta, Necdet ve Ünal, Uğur (2003). *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hızlı, Mefail (1987). "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler,". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2): 273-281.
- Hızlı, Mefail (1999). *Mahkeme Sicillerine Göre, Osmanlı Klasik Döneminde Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Hızlı, Mefail (2012). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*. Bursa: Emin Yayınları.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1993). "Dârülfünun", *DİA* 8: 521-525.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1999). "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları". *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. İstanbul.
- İldeniz, Aysun (2006). "Milli Mücadelede Mehmet Akif". *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi Mehmet Akif Özel Sayısı* 73.
- İlgürel, Mücteba (1988). "Acemi Oğları". *DİA* 1: 324-325.

İnalcık, Halil ve Quataert, Donald (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I: 1300-1914*. İstanbul: Eren Yayınları.

İnalcık, Halil (1959). "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu". *Belleten* 23 (92): 575-610.

İnalcık, Halil (1993). 'Edirne'nin Fethi'. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, Halil (1996). *Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları.

İnalcık, Halil (2001). "İspence". *DİA* 23: 177.

İnalcık, Halil (2008). "Rumeli", *DİA* 35: 232-235.

İpek, Nedim (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İpşirli, Mehmet (1993). "Cer". *DİA* 7: 388-389.

İpşirli, Mehmet (1995). "Enderun". *DİA* 11: 185-187.

İpşirli, Mehmet (2003). "Medrese". *DİA* 28: 327-333.

Kabaklı, Ahmet (2003). *Mehmet Akif*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Kafadar, Osman (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.

Kanal, Hümmet (2015). *20. Yüzyıl Başlarında Tekfurdağı Sancağı(1900-1912)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kansu, Nafi Atuf (2014). *Türkiye Eğitim Tarihi*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.

- Kansu, A. Şevket (1993). 'Edirne'nin Tarih Öncesine Ait Araştırmalar'. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kansu, Aykut (2011). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kara, İsmail ve Birinci, Ali (2005). *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karabacak, Esra (2012). "Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine". *Turkish Studies 7 (2)*: 613-620.
- Karaçavuş, Ahmet (2006). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karal, Enver Ziya (2011). *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri) (1789-1856)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Karamuk, Ziya (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Millî Eğitimimiz*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Karpat, Kemal (2008). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Karpat, Kemal (2010). *Osmanlı Nüfusu*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayaoğlu, Taceddin (1998). *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kayıcı, Haluk (2013). *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- Kaynar, Reşat (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kazancıgil, Ratıp ve Gökçe, Nilüfer (2005). *Dağdevirenzâde Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları*. Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Kazancıgil, Ratıp ve Gökçe, Nilüfer ve Bilar, Ender (2006). *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk- Orta Öğretim) 1361- 2005*. Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.

Kazancıgil, Ratıp (1999). *Edirne İmaretleri*. İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Kazancıgil, Ratıp (1999). *Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529–1990*. İstanbul: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Kazıcı, Ziya (1995). "Emrullah Efendi". *DİA 11*: 165-166.

Kazıcı, Ziya (2004). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayınları.

Kılıç, Sezen (1999). *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Kılıçoğlu, Osman (2011). *Mehmet Akif Ersoy'un Dini- Sosyal Islahatçılığı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kısaparmak, Necip Güngör (1968). *Milli Eğitim Cephesiyle Edirne*. Elazığ: Turan Matbaası.

Kocabaşoğlu, Uygur (2000). *Anadolu'daki Amerika*. İstanbul: İmge Yayınları.

Kocakaplan, İsa (1999). *Namık Kemal*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Koçer, Hasan Ali (1967). *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.

Koçer, Hasan Ali (1992). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Kodaman, Bayram (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köksal, Nursel (2007). *Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi Askeri Eğitim Sistemi (1840- 1908)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kunt, Metin. “Siyasal Tarih (1300-1600)”, *Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi*. Haz. Sina Akşin. İstanbul.
- Kuntay, Mithat Cemal (1994). *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*. İstanbul: Maârif Matbaası.
- Kuran, Abdullah (1988). “Sinan’ın Medreseleri”. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kurdakul, Şükran (2000). *Namık Kemal*. İstanbul: Evrensel Basım Yayım.
- Kurt, Harun (2001). *Namık Kemal’de Din ve Sosyal Felsefe*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lewis, Raphaela (1973). *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Yaşam*. Çev: Mefkure Poroy, Doğan. İstanbul: Kardeş Yayınları.
- Macar, Oya Dağlar (2010). “Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi 2 (10)*: 773-817.
- Mahmud Cevad (2001). *Maârifî Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı- XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*. Haz. Tacettin Kayaoğlu. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Malkoç, Eminalp (2007). “Doğu Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmed Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi 6 (11)*: 93-162.

- Mansel, Arif Müfit (1993). 'İlk Çağlarda Edirne'. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Şerif (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2008). *Türk Modernleşmesi-Makaleler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmed Esad (1310). *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Mehmed Said Paşa (1328). *Said Paşa'nın Hatıratı*. C. 1. İstanbul: Sabah Matbaası.
- Mert, Özcan (2000). "Selim Sabit Efendi ve Muhtasar Târîh-i Osmânî". *Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu*. Kırklareli.
- Mevsim, Hüseyin (2012). *Bulgar Gözüyle Edirne*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Muallim Cevdet (1334). "Dârülrnuallimin'in yetmişinci sene-i devriyesi münasebetiyle verilen konferans". *Tedrisat Mecmuası* 32.
- Mutlu, Şamil (2005). *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Mülayim, Selçuk ve Çobanoğlu, Ahmet Vefa (2009). "Selimiye Camii ve Külliyesi". *DİA* 36: 430-434.
- Nurdoğan, Arzu Meryem (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1839-1922)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ocak, Ahmet (1999). "Osmanlı Medreselerinde Eş'arî Geleneğinin Oluşmasında Selçuklu Medreselerinin Tesirleri". *XIII. Türk Tarih Kongresi* 3 (2): 763-776.

- Ocak, Ahmet (2017). *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Ogur, Erol (2008). “Asım’da Eğitim Değerleri”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi I. Uluslar Arası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Burdur.
- Oğuzkan, Ferhan (1997). *Selim Sırrı Tarcan Yaşamı ve Hizmetleri*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Okay, M. Orhan ve Düzdağ, M. Ertuğrul (2003). “Mehmet Akif”, *DİA* 28: 432-439.
- Okay, M. Orhan ve Düzdağ, M. Ertuğrul (2008). *Batı Medeniyetinde Ahmed Mithad Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okyar, Osman (1997). “19. Yüzyıl Osmanlı Çağdaşlaşmasında Politikanın Yeri”. *Liberal Düşünce Dergisi* 7: 64-73.
- Ortaylı, İlber (1995). “16. Yüzyılda Rodosçuk”. *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi* 8.
- Ortaylı, İlber (2008). *Avrupa ve Biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öncül, Remzi (2005). *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özalp, Reşat ve Ata, Aydoğan (1977). *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir (1992). “Bedergâh”. *DİA* 7: 302.
- Özcan, Abdülkadir (1992). “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Sempozyumu*. Haz. H. Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Özcan, Azmi (1992). “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan, Azmi (2001). “İttihad ve Terakki Cemiyeti”. *DİA* 23: 475-476.
- Özcan, Azmi (2007). “Osmanlıcılık”. *DİA* 33: 485-487.
- Özdemir, Hakan (2012). ”Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900)”. *Tarih Okulu Dergisi* 8: 115-148.
- Özendeş, Engin (2005). *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Özgen, Mustafa (2013). “Mehmet Akif Ersoy’un Türk Eğitimine Katkıları”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 27: 1-22.
- Özkan, Nevzat (2016). “Ahmed Cevdet Paşa’nın Türk Dili Hakkındaki Eserleri ve Görüşleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20: 219-232.
- Özön, Mustafa Nihat (1985). *Türkçede Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, Cemil (1998). *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, Cemil (2000). “İdâdî” . *DİA* 21: 464-466.
- Öztürk, Cemil (2009). “Selim Sabit Efendi”. *DİA* 36: 429-430.
- Öztürk, Nazif (1995). “Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti”. *DİA* 11: 521-524.
- Öztürk, Şule Yüksel (2010). “Tasvir-i Efkâr’dan İbret’e Gazeteci Namık Kemal”. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Yayınları.

- Pamuk, Şevket (1988). *100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Peremeci, Osman Nuri (1939). *Edirne Tarihi*. İstanbul: Ay Matbaası.
- Polat Haydaroğlu, İlknur (1993). *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Polat, Nazım H. (2003). “Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 13.
- Polvan, Nurettin (1952). *Türkiye’de Yabancı Öğretim*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Rodrigue Aron (1997). *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması ‘Alliance Okulları’ 1860-1925*. Çev: İbrahim Yıldız. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Sakaoğlu, Necdet (1985). “İdâdi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (1989). “Tanzimat Okulları”. *Tarih ve Toplum Dergisi* 12 (72).
- Sakaoğlu, Necdet (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (2007). *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası (1907-1908)*. İstanbul: Denizbank Yayınları.
- Sancar, Nejdet (1956). “Ziya Paşa’nın Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 5 (1).
- Sarı, Süleyman Arif (2004). *Ahmed Rıza’nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Satkın, Münir (1996). *Tekirdağ Eski Ahşap Evleri*. Tekirdağ: Tekofset.

Sezgin, İbrahim (2007). "Paşa Livası". *DİA* 34: 183-184.

Solak, Ömer (2009). "Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ve Tanzimat Neslinde İlk Tereddütler". *Turkish Studies* 4 (3): 1900-2006.

Somel, Akşin (2007). "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeyinde Dönüşümler". *150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

Somel, Akşin (2015). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Sönmez, Özge Alev (2011). *Geçmişten Günümüze Edirne İli'nin Sosyal Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sözen, Kemal (1998). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Sungu, İhsan (1941). "Mekteb-i Maârif-İ Adliyye'nin Tesisi". *Tarih Vesikaları Dergisi* 1 (3): 212-225.

Sungu, İhsan (1941). *Namık Kemal*. İstanbul: Maârif Matbaası.

Sungu, İhsan (1999). "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar". *Tanzimat II*. İstanbul: MEB Yayınları.

Sümer, Mahmut (1970). *Tekirdağ'ın Eski Günleri*. İstanbul: Tekirdağ Halk Eğitim Yayınları: 1, Yeni Hamle Matbaası.

- Şahin, Mustafa (1996). *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarında Yabancı Uzmanların Yeri, (1923-1960)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Şanal, Mustafa (2002). “Mustafa Satı Bey, Hayatı ve Türk Eğitim Tarihi İçerisindeki Yeri”. *Milli Eğitim Dergisi* 153-154.
- Şentürk, M. Hüdayi (1993). “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Rumeli’de Uyguladığı İskân Siyaseti” . *Bellekten* 57 (218): 89-112.
- Şentürk, Recep (2008). *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi, Fıkıhtan Sosyal Bilimlere*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Şeref, İzzet (2014). “Tanzimat Döneminde Bir Aydın Olarak Ahmet Mithat Efendi ve Düşünce”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7 (31): 279-288.
- Şimşek, Muttalip (2016). “Ankara Sancağı’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (19. Yüzyıl Sonları ile 20. Yüzyıl Başlarında). *Tarihi Peşinde Dergisi* 15: 361-385.
- Şimşek, Selami (2004). “XVIII ve XIX. Asırlarda Edirne’de Tasavvuf ve Tarikatların Genel Durumu”, *EKEV Akademi Dergisi* 20: 259-276.
- Tabakoğlu, Ahmed (1994). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Talas, M. Asad (2000). *Nizamiye Medresesi ve İslâm’da Eğitim Öğretim*. Çev. Sadık Cihan. Samsun: Etüt Yayınları.
- Talay, Aydın, (2007). *Eserleri ve Hizmetleri ile II. Abdülhamid*. İstanbul: Armoni Yayınları.
- Tankut, Gönül (1973). “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”. *VII. Türk Tarih Kongresi* 2: 773-779.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanyol, Cahit (1947). “İçtimaî Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahattin”. *Sosyoloji Dergisi* 2 (4-5): 145-175.
- Taşdemirci, Ersoy (2001). “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (10): 2-10.
- Tekeli, İlhan (2002). “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Üzerine Bir Üst Anlatı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.3. Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Temizyürek, Fahri (1999). *Selim Sabit Efendi ve Usûl-ü Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tıktaş, Suat (2014). *XVI. Yüzyıl Edirne Şehri: Demografik, Toplumsal ve Ekonomik Yapı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topçu, Nurettin (2006). *Mehmet Akif*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toprak, Zafer (1982). *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908 – 1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Tosyavizade, Rıfat Osman (1994): *Edirne Rehnüması*. Yay. Ratıp Kazancıgil. Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Tümer Erdem, Yasemin (2013). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Türk, Fahri (2009). “Edirne Bulgar Cemiyeti ve Polonya Azınlık Okulu Polak Mektebi”, *Bellekten* 73 (268): 705-720.

Uçman, Abdullah (1989). “Ali Suavi”. *DİA* 2: 445-448.

Uçman, Abdullah (2007). “Prens Sabahattin”. *DİA* 34: 341-342.

Uçman, Abdullah (2013). “Ziya Paşa”. *DİA* 44: 475-479.

Uluçay, Çağatay ve Karatekin, Enver (1958). *Yüksek Mühendis Okulu*. İstanbul: Berksoy Matbaası.

Unan, Fahri (2003). *Kuruluştan Günümüze Fâtih Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Unat, Faik Reşit (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1982). *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (1966). *Çağdaş Düşünce Tarihi I*. İstanbul: Selçuk Yayınları.

Vahapoğlu, Hidayet (1990). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Varsak, Osman (2013). *Namık Kemal ve Eğitim Görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yakıt, İsmail (2008). “Mehmet Akif ve Tıp Etiği”. I. *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*. Ankara: Desen Ofset.

- Yalçın, Osman (1984). *Tekirdağ ve Marmara Bölgesi*. İstanbul: Özyürek Yayınevi.
- Yaşar, Selahaddin (2006). *Mehmed Akif Hayatı Sanatı Mücadelesi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Yayla, Yıldızhan (1985). "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 4*: İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, Hüseyin (2006). *Osmanlı Devleti'nde Öğretmen Okullarının Kuruluşu ve İşleyişi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, Mustafa (1973). *Tanzimattan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Başkanlar ve Atatürk (1839-1973)*. Ankara: Emel Yayıncılık.
- Yelkenci, Ömer Faruk (2008). *Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Konuları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, İlhan (2010). "Osmanlı'da Medrese: İşleyiş Tarzı ve Ortaya Çıkan Sorunlar". *Vakıflar Dergisi* 33: 125-140.
- Yılmaz, Mustafa (2001). *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Şadiye (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Sibyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, Hasan Ali (1994). *Türkiye'de Orta Öğretim*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yüksel, Aydın (1995). "Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Zürcher, Eric Jan (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Ek 1: Tekfurdağı Sancağı Haritası (1884-1912)

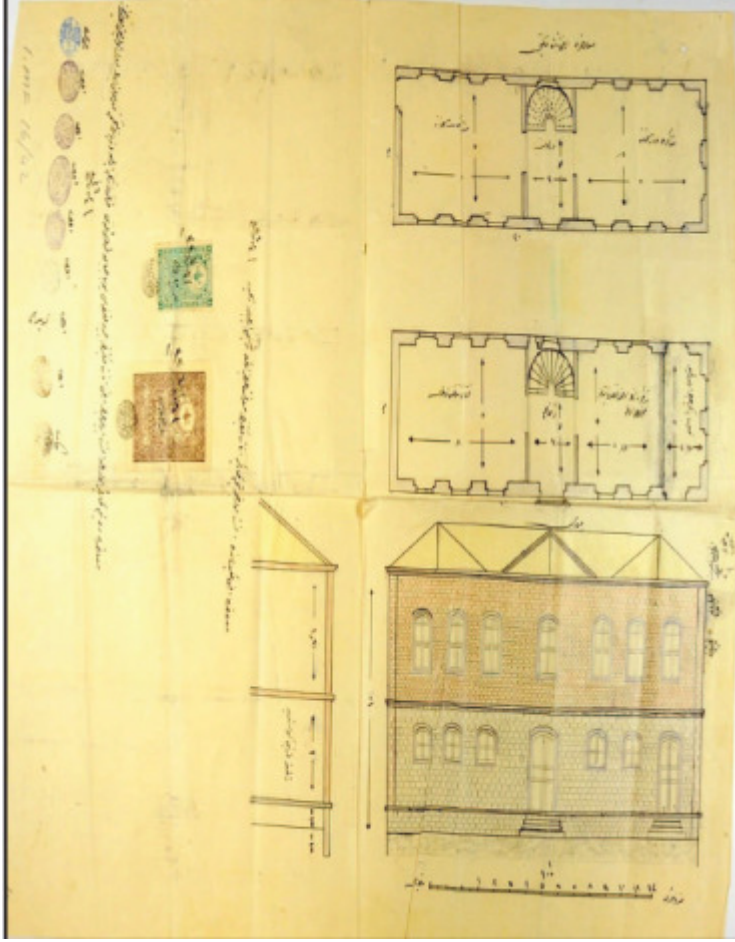

Kaynak: SVE, 1301,247.

Ek 2: Edirne Vilayeti Haritası (1886)

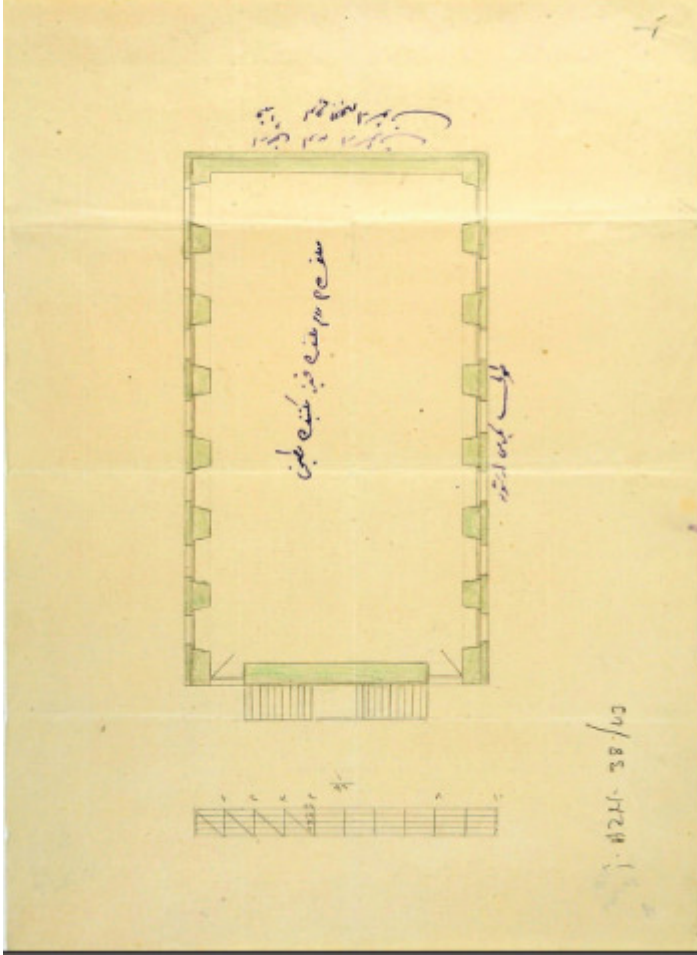

Kaynak: SVE, 1303, 286.

Ek 3: Malkara'da İnşa Edilen Kız Mektebi'nin Planına Dair Belge (1910)

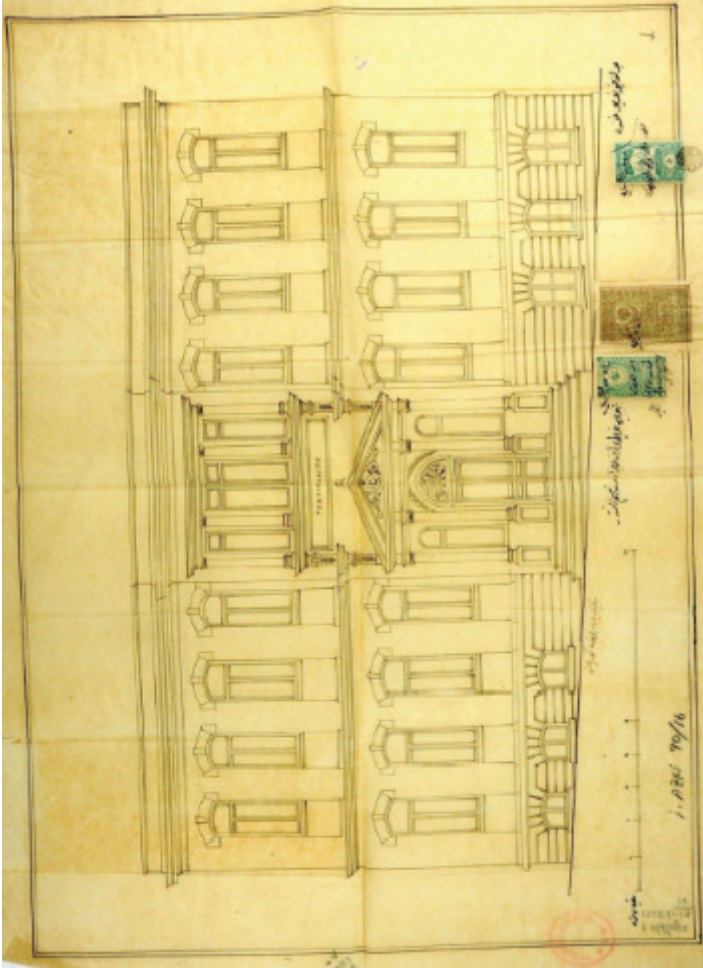
Kaynak: BOA. İ.MF. 16/42

Ek 4: Malkara Kazasında Rum Cemaatine Ait Kız ve Erkek Çocuklar İçin İnşa Edilen İbtidai Mektebi'ne Dair Belge

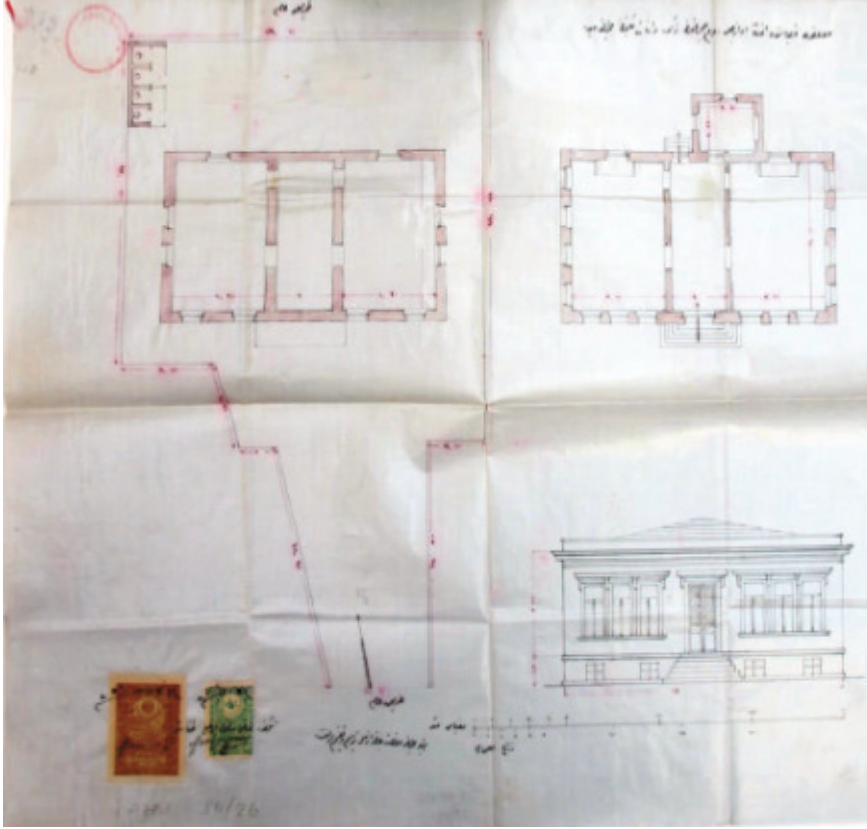

Kaynak: BOA. İ. AZN. 38-43.

Ek 5: Tekkfurdağı Papa Zaharya Mahallesinde Eski Balık Pazarı Mevkiinde Rum Cemaatine Bağlı Erkek Çocukları İçin İnşaa Edilen İbtidai Mektebi Planı

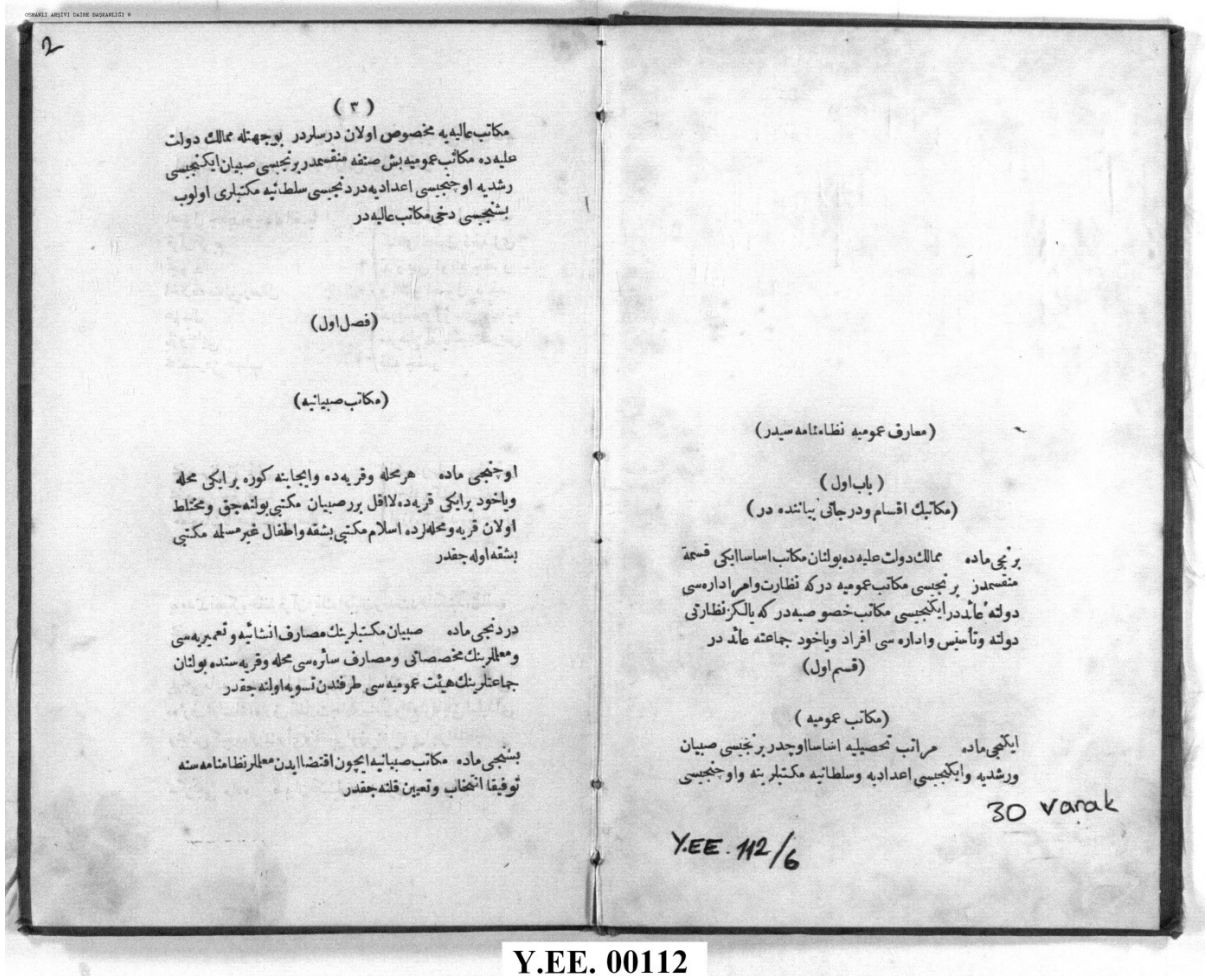

Kaynak: BOA. İ. AZN. 90-16.

Ek 6: Malkara'da Rum Kız Çocukları İçin Yapılacak Mektebin Planı

Kaynak: BOA. MF. MKT. 1127/36; BOA. İ. AZN. 84/26.

Ek 9: Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin İlk Sayfası

Y.EE. 00112

Kaynak: BOA. Y. EE. 112/6/1.